

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ/JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

e-ISSN: 2980-2911

Cilt/Volume: 2-Sayı/Issue: 4 (Aralık 2024)

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü/ Proprietor and Redactor in Chief

Prof. Dr. Ü. Gülsüm POLAT

Editör/Editor

Prof. Dr. Ü. Gülsüm POLAT editor@tarihetkikleri.com

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Yayın Kurulu/Commission of Publication

Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Assoc. Prof. Rosa Maria DELLI QUADRI (Università di Firenze)

Doç. Dr. Selim TEZCAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. Ardian MUHAJ (Akademia e Studimeve Albanologjike-Faqe Zyrtare/Tirana)

Dr. Claudia PINGARO (Università degli Studi della Campania Luigi Vanvitelli)

Eros CALCARA (Universidad de Córdoba)

Danışma Kurulu//International Advisory Board

Prof. Dr. Fatma AKKUŞ (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurgül BOZKURT (İzmir Bakırçay Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman KÖKSAL (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR (Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayşe ÖZKAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet TOPAL (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Güzin ÇAYKIRAN (Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı)

Doç. Dr. Çağla DERYA TAĞMAT (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Selda GÜNER ÖZDEN (Hacettepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Ökkeş Kürşat KARACAGİL (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Volkan MARTTİN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Esra ÖZSÜER (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Nasrullah UZMAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Harun YENİ (TOBB ETÜ Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)

Dr. Alper ERSAYDI (Uşak Üniversitesi)

Hakem Listesi (2024)

 Prof.Dr. Arif Kolay (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

 Prof.Dr. Ayşe Özkan (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

 Prof.Dr. Fatma Akkuş Yiğit (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

 Prof.Dr. İsmet Üzen (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

 Prof.Dr. Mehmet Topal (Anadolu Üniversitesi)

 Prof.Dr. Mehmet Ali Çakmak (Gazi Üniversitesi)

 Prof.Dr. Mustafa Alkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

 Prof.Dr. Nurgül Bozkurt (Bakırçay Üniversitesi)

 Prof.Dr. Ömer Metin (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

 Prof.Dr. Süleyman Polat (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

 Prof.Dr. Yahya Yeşilyurt (Milli Savunma Üniversitesi)

 Doç.Dr. Erol Karcı (Bakırçay Üniversitesi)

 Doç.Dr. Melisa Savaş (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

 Doç.Dr. Murat Çelik (Yıldırım Bayezid Üniversitesi)

 Doç.Dr. Tuba Tonbulođlu (Yıldırım Bayezid Üniversitesi)

 Doç.Dr. Volkan Marttin (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

 Dr.Öğr. Üyesi Ahmet İlker Baş (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

 Dr. Öğr. Üyesi Halim Kılıç (Ankara Hacı Bayram Beli Üniversitesi)

 Dr. Öğr. Üyesi Barış Saday (Ankara Hacı Bayram Beli Üniversitesi)

 Dr. Öğr. Üyesi Ünal Araç (Hacettepe Üniversitesi)

Yazı İşleri/Editorial Office

Sergen DOĞRU

Emine YAMAN

Adres/Address

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Emniyet Mah., Abant I Caddesi, No:
10/2 D Blok, 7. Kat, Yenimahalle/ANKARA

mail: editor@tarhtetkikleri.com web: www.tarhtetkikleri.com

Yayın tarihi: 30 Aralık 2024

Derginin tarandığı indeksler:

YAZIM KURALLARI

Tarih Tetkikleri Dergisi'nde, özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, kitap tanıtımı yayımlanır. Yazıların tarih araştırma metodolojisine uygun bir şekilde kaleme aldığı çalışmalarında, alana bir katkı getirmesi ve özgün metinler üretmesi beklenmektedir. Bunun dışında bilimsel -akademik toplantılarda sunulmuş bildiriler, daha önce yayınlanmamış olması kaydıyla kabul edilebilir.

- Tarih Tetkikleri Dergisi'nin dili Türkçedir. Dergi'de İngilizce makalelere de yer verilebilmektedir.

- Metinlerin dil açısından TDK Yazım Kılavuzuna uygun olması gerekmektedir.

-Yazılara eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgelere numara verilerek içeriği hakkında kısa bilgiler eklenmesi istenmektedir.

-Özgün makalelerin kelime sayısı aralığı 3000-10000 olmalıdır. Bunun üzerine çıkılmaması gerekmektedir.

-Makalelerde, 150-250 kelimeyi aşmayacak Türkçe ve İngilizce özetler ve 5-8 kelime aralığında anahtar kelimeler bulunmalıdır.

-Makalelerin tüm içeriği ayrıca çalışmaya eklenen ek statüsündeki (resim, çizim, harita, belge vb.) sorumluluğu yazara/yazarlara aittir.

-Makaleler üzerinde Editör/Editör Kurulu'nun redaksiyon yapma, minor düzeltmeler ile müdahale etme hakkı bulunmaktadır.

- **Makaleler**, A4 boyutunda Microsoft Word uyumlu programda Times New Roman yazı karakterinde yazılmalıdır. Şu kurullarla kaleme alınmalıdır.

* **Başlık**, 12 punto, regular (normal) ve küçük harf olmalıdır. Başlık ortadan hizalı olmalıdır. Metinde ana ve ara başlıklar kullanılması ve bu başlıklara sayı verilmesi gerekmektedir. Metin içindeki ana başlıklar 10,5 punto, küçük harf ve bold (koyu) olarak sola hizalı; ara başlıklar 10,5 punto, koyu (bold) ve küçük harf yazılmalı, sola hizalı olmalıdır. Başlıklar ve paragrafların arasında 6 nk aralık bırakılmalıdır.

* **Yazar adı ve soyadı**, ana başlığın altına 12 nk aralık bırakıldıktan sonra 11 punto regular (normal), küçük harf ve ortaya hizalı olarak yazılmalıdır. (*) işareti ile sayfanın altına **unvan, üniversite, fakülte, bölüm, şehir/ülke, e-posta ve ORCID** bilgileri 8,5 punto olarak verilmelidir.

* **Özet ve Abstract** kısımdaki satır aralığı 1, **Giriş** kısmından sonuna kadar ki satır aralığı ise 1,15 olmalıdır.

* **Metin**, 11 punto, iki yana dayalı olmalıdır. Üstten: 2,5 cm, alttan: 2,5 cm, sağdan: 2,5 cm, soldan: 2,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Satır aralığı tam aralık 12 nk olmalıdır. Paragraf araları 6nk, paragraf girintisi bir tab şeklinde olacaktır. (Metin içinde yer alan görseller ve ekler için satır aralığı birden çok, 1,15 nk olmalıdır.)

* **Üstbilgi-Altbilgi**, makalenin ilk sayfasında olmayacak şekilde üstbilgi kısmında çift sayfaya yazarın adı ve soyadı; tek sayfaya makalenin anlamlı kısaltılmış hâli küçük harfle, 11 punto yazılmalıdır. Üst bilgi kısmında yazar isminin ilk nüshada eklenmemesi, hakemlik süreçlerinden sonra eklenmesi gerekmektedir.

* **Sayfa numaraları**, makalenin ilk sayfasında yer almayacak şekilde, üstbilgi içinde sağ ve sol üst kenara 8 punto olarak yerleştirilmelidir.

* **Alıntılar**, 5 satırı geçtiğinde paragraf girintisinden 1 cm içeriden başlatılmalı, tırnak içinde metne göre 1 punto küçük düz olarak yazılmalıdır. 5 satırdan az olan alıntılar metin içerisinde italik olarak verilir. Vurgulanması gereken ifadeler de italik yapılır.

* **Tablolar**, sayfanın ortasına hizalanmış şekilde yer almalıdır. Tablonun üst kısmında, ortalanmış ve kalın puntuyla "**Tablo 1:**" başlığı bulunmalı ve tablonun açıklaması bu başlığın hemen yanında yer almalıdır. Tablonun alt kısmında ise sola hizalı şekilde kalın puntuyla "**Kaynak:**" başlığı yer almalı ve kaynak bilgisi bu başlığın yanında belirtilmelidir. Tablo içeriklerinin uzunluğu ve yoğunluğuna bağlı olarak yazı boyutunun küçültülmesi gerekebilir; bu durumda yazı boyutu **10** veya **9** puntoya indirilebilir. Tablo açıklaması ve kaynak bilgisi, yazı tipi ve boyutu açısından metnin genel formatına uygun olmalıdır.

* **Dipnotlar**, 8,5 punto tam aralık yazılmalıdır. Hizalaması iki yana dayalı olmalıdır. Fakat paragraf girintisi olmamalıdır. Makalelerde atıflar sayfa altında dipnot şeklinde 1'den başlayarak numaralandırılmalıdır. Bunun dışında metin içinde atıf yapılmamalıdır. Dipnotlarda kaynaklar verilirken, kitap ve dergi ismi *italik* olmalı, makale isimleri tırnak içerisinde, düz olarak verilmelidir. Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde kaynak künyesi tam olarak verilmeli, daha sonra *age*, *agm*, veya *agt* gibi yazarın belirlediği kısaltmalarla yazılmalıdır. Bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa ikinci eserin ilk kullanımından sonra, yazarın soyadı, sonra kitap veya makalenin tam veya kısaltılmış adı verilmelidir. Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların tümü yazılmalı, daha sonrakilerde kısaltarak verilmelidir. Dipnotlarda yazarlar a.g.e, a.g.m kısaltmalarını hiç kullanmaksızın yazar soyadı ve ardından eser-makalenin mantıklı bir kısaltmasını vererek dipnot gösterebilirler.

***Bibliyografya**: Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynaklar, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 10,5 punto yazılmalıdır. Bibliyografya'da metin içinde atıfta bulunan kaynaklar yer almalıdır, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

Kaynak Göstermeye Dair Detaylar-Örnekler

1. Tarih Tetkikleri Dergisi'ne gönderilen makale metinleri dipnot kullanılarak yazılmış olmalıdır. Dipnot cümle bitiminde noktadan önce verilmelidir.

Örnek:

Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 172.

Kütükoğlu'nun eseri ikinci kez atıf yapılırken:

Kütükoğlu, *age*, s. 184. (Ya da Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili, (İtalik)*, s. 184.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, C II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 370.

Uzunçarşılı'nın eseri ikinci kez atıf yapılırken:

Uzunçarşılı, *age.*, s. 375. (Ya da Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, (italik)*, s. 375.)

Aynı eserin dipnotta arka arkaya kullanılması gerektiği durumlarda yine yazarın soyadından sonra “*age*. (adı geçen eser), *agm*. (adı geçen makale), *agt* (adı geçen tez)” gibi kısaltmalar kullanılır. Dipnotlarda bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa ikinci eserin ilk kullanımından sonra yazarın soyadı ve kitap veya makalenin anlamlı kısaltması verilmelidir.

4. Kaynaklar, dipnotlarda “Ad Soyad” sıralaması, kaynakça bölümünde ise “Soyad, Ad” sıralaması şeklinde verilmelidir. Kitapla ilgili künye bilgileri kaynaklar bölümünde verilirken sayfa bilgisine tekrar yer verilmez.

Örnek:

Dipnot: Yaşar Yücel, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 30.

Bibliyografya: YÜCEL, Yaşar, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

5. Alıntı, bir makaleden yapılmışsa dipnotta alıntının geçtiği sayfa veya sayfaların bilgisi verilir. Kaynaklar bölümünde ise makalenin dergideki sayfa aralığıyla ilgili bilgiler verilmelidir.

Örnek:

Dipnot: Ü. Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşı’nda Hindistan’ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti’nde İngiliz Karşıtı Hareketler ve Osmanlı Devleti’nin Etkisi”, *Belleten*, C. 86, S. 308, Aralık 2022, s. 1036.

Bu makaleye ikinci kez atıf yaparken;

Polat, a.g.m., s. 1037.

Ya da;

Polat, *I. Dünya Savaşı’nda Hindistan’ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti’nde...*, s. 1037.

Bu usullerden birisi tercih edilebilir. Aynı yazarın birden fazla makalesine atıf yaparken “a.g.m” usulü değil makalenin kısaltılmış isminin verilmesi usulü benimsenmelidir.

BİBLİYOGRAFYA:

EMECEN, Feridun M., “Geç Orta Çağ Anadolu’sunda Bir Selçuklu Kenti Bolvadin’in Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Notlar”, *Belleten*, C. LXXXV/S. 302, Nisan 2021, s. 17-28.

Dipnot ve Kaynaklarda Arşiv Kullanımı Örnekleri

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Dipnot: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Maliye (C. ML), 753/30679, 27 Ca 1196 / 10 Mayıs 1782, (Hicri takvim yerine Rumi takvim de kullanılabilir), (Yazının hangi makamdan hangi makama gönderildiği gibi detaylar da eklenebilir). Birden fazla sayıdan oluşan Osmanlıca belgelerde belge sayfası lef. 1, lef. 2, şeklinde verilebilir.

İlk dipnottan sonra BOA kısaltması kullanılır.

İkinci Kez Kullanım: BOA, C. ML, 753/30679.

Bibliyografya: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Cevdet Maliye (C. ML), 753/30679.

Dipnot: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1.0.0/15.79.7., 02.05.1935.

İlk dipnottan sonra BCA kısaltması kullanılır. *İkinci Kez Kullanım:* BCA, 490.1.0.0/15.79.7.

Bibliyografya: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1/15.79.7.

2. Türk Tarih Kurumu Arşivi

Dipnotta İlk Kullanım: Türk Tarih Kurumu Arşivi, Osman Ferit Sağlam Koleksiyonu (OFS), 238/19.

İkinci Kez Kullanım: TTK Arşivi, OFS, 238/19.

Bibliyografya: Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK Arşivi) başlığı altında

Osman Ferit Sağlam Koleksiyonu (OFS), 238/19 şeklinde verilmelidir.

3. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

Dipnot: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGM.), Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.), 49, vr. 7a.

İkinci Kez Kullanım: TKGM.TT.d., 49, vr. 7a.

Bibliyografya: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGM.) başlığı altında

Tapu Tahrir Defterleri, 49. Şeklinde verilmelidir.

4. Kızılay Arşivi

Dipnot: Kızılay Arşivi (KA), 171/91.

İkinci Kez Kullanım: KA, 171/91.

Bibliyografya: Kızılay Arşivi (KA) başlığı altında

171/91 şeklinde verilmelidir.

5. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Dipnot: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.), İstanbul Vakfiye Defterleri (VKF.İST.d.) 579, s. 152.

İlk dipnottan sonra VGMA. kısaltması kullanılır. *İkinci kez kullanım:* VGMA.VKF.İST.d., 579, s. 152.

Bibliyografya: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.) başlığı altında İstanbul Vakfiye Defterleri (VKF.İST.d.), 579 şeklinde verilmelidir.

6. Tek yazarlı kitap

Dipnot: Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 172.

Bibliyografya: KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

7. İki ve ikiden fazla yazarlı kitap

Dipnot: Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 45.

İkinci Kez Kullanım: Sevim-Merçil, *age*, s. 57 ya da Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 45.

Bibliyografya: SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

8. Tek yazarlı makale

Dipnot: Ü. Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşı’nda Hindistan’ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti’nde İngiliz Karşıtı Hareketler ve Osmanlı Devleti’nin Etkisi”, *Belleten*, C. 86, S. 308, Aralık 2022, s. 1036.

Bibliyografya: POLAT, Ü. Gülsüm, “I. Dünya Savaşı’nda Hindistan’ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti’nde İngiliz Karşıtı Hareketler ve Osmanlı Devleti’nin Etkisi”, *Belleten*, C. 86, S. 308, Aralık 2022, s. 1035-1076.

9. İki yazarlı makale

Dipnot: Kemal Beydilli-İsmail E. Erünsal, “Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa’nın Viyana Elçiliği (1711)”, *Belgeler*, C XXII/S. 26, Ocak 2001, s. 12.

İkinci Kez Kullanım: Beydilli-Erünsal, *a.g.m.*, s. 15. Ya da Beydilli-Erünsal, “Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs”, s.15.

Bibliyografya: BEYDİLLİ, Kemal-ERÜNSAL, İsmail E., “Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa’nın Viyana Elçiliği (1711)”, *Belgeler*, C XXII/S. 26, Ocak 2001, s. 1-129.

10. Yazarı olan ve aynı zamanda yayıma hazırlanan eserler

Dipnot: Kerîmüddin Mahmud-i Aksariyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Yay.Haz. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023, s. 30.

Bibliyografya: Kerîmüddin Mahmud-i Aksariyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Yay.Haz. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023.

11. Yazmalar

Dipnot: Alâeddin Ali Çelebi, *Hümâyunnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi 374, vr. 290a.

Bibliyografya: Alâeddin Ali Çelebi, *Hümâyunnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi 374.

12. Yazarı belirtilmemiş kitap

Dipnot: *Atatürk’ün Özdeyişleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 18.

Bibliyografya: *Atatürk’ün Özdeyişleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

13. Çeviri kitap

Dipnot: Gleb Golubev, *Uluğ Bey*, çev. Abdrasul İsakov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 70.

Bibliyografya: GOLUBEY, Gleb, *Uluğ Bey*, çev. Abdrasul İsakov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

14. Sempozyum ve kongrelerde sunulan bildiri

Dipnot: Ü. Gülsüm Polat, “İmparatorluğun Sonunda Belirginleş(tiril)en Sınırlar Ve Deyrizer-Telafer Olayları (1919-1920)”, *Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın sonu: Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu*, (Kahramanmaraş 24-26 Ekim 2018), C. II, (Yay. Haz. Aynur Yavuz Akengin H. Aytuğ Tokur), Ankara 2019, s. 715.

Bibliyografya: POLAT, Ü. Gülsüm, “İmparatorluğun Sonunda Belirginleş(tiril)en Sınırlar Ve Deyrizer-Telafer Olayları (1919-1920)”, *Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın sonu: Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu*, (Kahramanmaraş 24-26 Ekim 2018), C. II, (Yay. Haz. Aynur Yavuz Akengin H. Aytuğ Tokur), Ankara 2019, s. 713-730.

15. Editörlü kitapta bölüm

Dipnot: Ü. Gülsüm Polat, “Arşiv Belgeleri Işığında Cebel-i Musa Ermenilerinin İsyanı ve Osmanlı Devleti'ne Karşı Faaliyetleri”, *Türk-Ermeni İlişkileri, Dünü, Bugünü, Yarını*, (Ed. Süleyman Beyoğlu, Gürbüz Arslan), Nobel Yay, Ankara 2022, s. 269.

Bibliyografya: POLAT, Ü. Gülsüm, “Arşiv Belgeleri Işığında Cebel-i Musa Ermenilerinin İsyanı ve Osmanlı Devleti'ne Karşı Faaliyetleri”, *Türk-Ermeni İlişkileri, Dünü, Bugünü, Yarını*, (Ed. Süleyman Beyoğlu, Gürbüz Arslan), Nobel Yay, Ankara 2022, s. 269-296.

16. Editörsüz ya da editörü belli olmayan kitapta bölüm

Dipnot: M. Tayyip Gökbilgin, “Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Âmilleri, Geçirdiği Safhalar”, *Kanunî Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 9.

Bibliyografya: GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Âmilleri, Geçirdiği Safhalar”, *Kanunî Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 5-39.

17. Tez

Dipnot: Süleyman Polat, *17. Yüzyılda Mühimme Defterlerine Göre Kütahya*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2005, s. 10.

Bibliyografya: POLAT, Süleyman, *17. Yüzyılda Mühimme Defterlerine Göre Kütahya*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2005.

18. Ansiklopedi maddesi

Dipnot: Abdülkadir Özcan, “Târîh-i Osmânî Encümeni”, *DİA*, C 5, İstanbul 2011, s. 84.

Bibliyografya: ÖZCAN, Abdülkadir, “Târîh-i Osmânî Encümeni”, *DİA*, C 5, İstanbul 2011, s. 83-86.

19. Yazarlı gazete haberi-köşe yazısı

Dipnot: Hüseyin Cahid Yalçın, “Millî Matem”, *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940, s. 1.

Bibliyografya: YALÇIN, Hüseyin Cahid, “Millî Matem”, *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940.

Gazete haberlerinde Miladi takvim öncesi tarihin geçerli olduğu dönem için önce Rumi takvim parantez içerisinde miladi takvim olarak ilgili güne atf yapılmalıdır

20. Yazarı belli olmayan gazete yazısı

Dipnot: “İngilizler Dün Münih Şehrini Bombaladılar”, *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940, s. 3.

Bibliyografya: “İngilizler Dün Münih Şehrini Bombaladılar”, *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940.

Gazete haberlerinde Miladi takvim öncesi tarihin geçerli olduğu dönem için önce Rumi takvim parantez içerisinde miladi takvim olarak ilgili güne atf yapılmalıdır.

21. İnternet Sayfası

Dipnot: <https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/fotograflarla-ttk>, son erişim tarihi: 01.05.2021.

Kaynaklar: <https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/fotograflarla-ttk>, son erişim tarihi: 01.05.2021.

22. E-Kitap

Dipnot: E Kitap olarak nitelenen eserden, eserin sadece dijital plformda yayınlanmasıdır. Eğer eserin basılı hali varsa esere uzantı verilmesine gerek yoktur. Örneğin 18. Tarik Kongresi Bildirileri dijital olarak yayınlanmıştır. Buradaki bir bildirden faydalandığında şu şekilde gösterilmesi mümkündür:

Altay Tayfun Özcan, “Karolenj Sarayındaki Rus Elçilerinin Kağanı: Rus Kağanı mı Hazar Kağanı mı?”, XVIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 1-5 Eylül 2018), (Haz. Semiha Nurdan, Muhammed Özler), C. X, Ankara 2022, s. 83, Erişim: <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/Cilt-10.pdf>, Erişim tarihi: 03.06.2023.

Bibliyografya: ÖZCAN, Altay Tayfun, “Karolenj Sarayındaki Rus Elçilerinin Kağanı: Rus Kağanı mı Hazar Kağanı mı?”, XVIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 1-5 Eylül 2018), (Haz. Semiha Nurdan, Muhammed Özler), C. X, Ankara 2022, s. 81-96, Erişim: <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/Cilt-10.pdf>.

SPELLING RULES

Articles should be written in Microsoft Word-compatible software, on A4 size paper, using the Times New Roman font. The following rules should be followed:

The title should be in lowercase, regular (normal) font, and 12-point size. The title should be centered. The main and subheadings should be used in the text, and these headings should be numbered. Main headings within the text should be written in lowercase, bold, 10.5 point size, and aligned to the left; subheadings should be written in lowercase, bold, 10.5-point size, and aligned to the left. There should be a 6-point space between headings and paragraphs.

The author’s name and surname should be written 12 points below the main heading, in regular (normal) font, lowercase, and aligned to the right. Underneath the author’s name, the title, university, faculty, department, city/country, email, and ORCID information should be provided in 8.5-point font.

The text should be 11-point size and justified. There should be a 2.5 cm margin on the top, bottom, right, and left sides of the paper. The line spacing should be exactly 12 points. There should be a 6-point space

between paragraphs, and the paragraphs should be indented with a tab. (For images and attachments within the text, the line spacing should be 1.15 points.)

The name of the author and the meaningful abbreviation of the title of the article should be written in lowercase, 11 points, in the header section, not on the first page of the article. In the header, the name of the author should not be included in the first copy, but should be added after the refereeing processes.

Abstract and Abstract line spacing should be 1, and line spacing from the Introduction to the end should be 1.15.

Page numbers should be placed in the upper header section, aligned to the right and left, in 8-point font, and should not appear on the first page of the article.

Tables should be aligned in the center of the page. At the top of the table, the title “Table 1:” should be centered and in bold font, and the description of the table should be placed right next to this title. At the bottom of the table, the heading “Source:” should appear in bold font, aligned to the left, and the source information should be indicated next to this heading. Depending on the length and density of the table contents, the font size may need to be reduced; in this case, the font size can be reduced to 10 or 9 points. Table descriptions and source information should conform to the general format of the text in terms of font type and size.

Quotations that exceed 5 lines should be indented 1 cm from the paragraph and should be written in a smaller font size without quotation marks. Quotations with fewer than 5 lines should be written in italics within the text. Expressions that need to be emphasized should also be in italics.

Footnotes should be written in 8.5 point full spacing. Its alignment should be based on both sides. But there should be no paragraph indentation. In articles, citations should be numbered as footnotes at the bottom of the page, starting from 1. No in-text citations should be used. When providing references in footnotes, book and journal names should be in italics, while article titles should be in quotation marks. In footnotes, the full citation should be provided the first time it is mentioned, and afterwards, abbreviations such as “*ibid.*,” “*op. cit.*,” or “*loc. cit.*” can be used as determined by the author. If an author’s multiple books or articles are used, the author’s surname should be followed by the full or abbreviated title of the book or article after the first use. In the case of multiple authors, all authors should be listed the first time and subsequently abbreviated. In footnotes, authors can provide the author’s surname followed by the full or abbreviated title of the work or article, without using “*ibid.*” or “*op. cit.*” abbreviations.

Details and Examples for Source Citation

1. Article texts submitted to the Journal of Historical Studies should be written using footnotes. Footnotes should be placed end of the sentence point.

Example: Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* [The Language of Ottoman Documents (Diplomatic)], Türk Tarih Kurumu Yayınları [Turkish Historical Society Publications], Ankara 2018, p. 172.

When citing Kütükoğlu’s work for the second time: Kütükoğlu, *ibid.*, p. 184. (Or Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili* [in italics], p. 184.)

Ismail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* [History of the Ottoman Empire], Vol. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, p. 370.

When citing Uzunçarşılı's work for the second time: Uzunçarşılı, *ibid.*, p. 375. (Or Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* [in italics], p. 375.)

When the same work needs to be cited consecutively in footnotes, abbreviations such as “*ibid.* (the aforementioned work), can be used. If a single author's multiple books and articles are used in footnotes, the author's last name should be followed by a meaningful abbreviation of the book or article after the first usage.

In footnotes, sources should be listed in the “Name Surname” order, while in the Bibliography section, they should be listed in the “SURNAME, Name” order. Bibliographic information about the book should be provided in the Bibliography section, without repeating the page information.

Example: Footnote: Yaşar Yücel, Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl [46 Years with Magnificent Turk Kanuni], Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, p. 30.

Bibliography: YÜCEL, Yaşar, Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl [in italics], Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

2. If a quotation is made from an article, the page or page range where the quotation appears should be provided in the footnote. In the bibliography, information about the article's page range in the journal should be provided.

Example: Footnote: Ü. Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşı'nda Hindistan'ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti'nde İngiliz Karşıtı Hareketler ve Osmanlı Devleti'nin Etkisi” [Anti-British Movements in the Northwestern Border Province of India during World War I and the Influence of the Ottoman Empire], *Bellekten*, Vol. 86, No. 308, December 2022, p. 1036.

When citing this article for the second time: Polat, *ibid.*, p. 1037. Or: Polat, “I. Dünya Savaşı'nda Hindistan'ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti'nde...” [in italics], p. 1037. Either of these methods can be preferred.

Bibliyography: EMECEN, Feridun M., “Some Notes on the Historical Development of Bolvadin, a Seljuk City in the Late Middle Ages Anatolia,” *Bellekten*, Vol. 85/No. 302, April 2021, pp. 17-28.

Examples of Archive Usage in Footnotes and References:

Footnote:

1. State Archives Footnote: (Ottoman Archives):

Presidency of the Republic State Archives, Ottoman Archives (BOA), Cevdet Maliye (C. ML), 753/30679, 27 Jum 1196/ 10 May 1782. (Instead of Hijri calendar, Rumi calendar can also be used)

BOA abbreviation is used after the first footnote. Second Usage: BOA, C. ML, 753/30679.

Bibliography: Presidency of the Republic State Archives, Ottoman Archives (BOA), Cevdet Maliye (C. ML), 753/30679.

Presidency of the Republic State Archives, Republic Archives (BCA), 490.1.0.0/15.79.7, 02.05.1935.

BCA Second Usage: BCA, 490.1.0.0/15.79.7.

Bibliography: Presidency of the Republic State Archives, Republic Archives (BCA), 490.1/15.79.7.

2. Turkish Historical Society Archives

Footnote First Usage: *Turkish Historical Society Archives*, Osman Ferit Sağlam Collection (OFS), 238/19.

Second Usage: TTK Archives, OFS, 238/19.

Bibliography: Turkish Historical Society Archives (TTK Archives) should be given as Osman Ferit Sağlam Collection (OFS), 238/19.

3. General Directorate of Land Registry and Cadastre Archives Footnote: *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi*, [General Directorate of Land Registry and Cadastre Archives] Tapu Tahrir Defterleri (TKGM.), [Land Registry Survey Books], Tapu Tahrir Defterleri, (TT.d.), 49, fol. 7a. Second Usage: TKGM.TT.d., 49, fol. 7a.

Bibliography: General Directorate of Land Registry and Cadastre Archives (TKGM.), TT.d, 49.

4. Red Crescent Archives Footnote: *Kızılay Arşivi* [Turkish Red Crescent Archive] (KA), 171/91. Second Usage: KA, 171/91.

Bibliography: Kızılay Arşivi (KA), 171/91.

5. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, General Directorate of Foundations Archives (VGMA.), İstanbul Vakfiye Defterleri, [Istanbul Foundation Register Books] (VKF.İST.d.) 579, p. 152. VGMA abbreviation is used after the first footnote.

Second Usage: VGMA.VKF.İST.d., 579, p. 152.

Bibliography: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.)

İstanbul Vakfiye Defterleri (VKF.İST.d.), 579

6. Single-authored book

Footnote: Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, p. 172.

Bibliography: KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

7. Book with two or more authors

Footnote: Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, p. 45.

Subsequent Usage: Sevim-Merçil, *ibid*, p. 57 or Sevim-Merçil, *History, Politics, Organization and Culture of the Seljuk States*, p. 45.

Bibliography: SEVİM, Ali MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

8. Single-authored article footnote: Ü. Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşı’nda Hindistan’ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti’nde İngiliz Karşıtı Hareketler ve Osmanlı Devleti’nin Etkisi”, *Belleten*, Vol. 86, No. 308, December 2022, p. 1036.

Bibliography: POLAT, Ü. Gülsüm, “I. Dünya Savaşı’nda Hindistan’ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti’nde İngiliz Karşıtı Hareketler ve Osmanlı Devleti’nin Etkisi”, *Belleten*, Vol. 86, No. 308, December 2022, pp. 1035-1076.

9. Article with two authors Footnote: Kemal Beydilli-İsmail E. Erünsal, “Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa’nın Viyana Elçiliği (1711)” *Belgeler*, Vol. XXII, No. 26, January 2001, p. 12.

Subsequent Usage: Beydilli-Erünsal, loc. cit., p. 15 or Beydilli-Erünsal, “ Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs,” p. 15.

Bibliography: BEYDİLLİ, Kemal ERÜNSAL, İsmail E., “Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa’nın Viyana Elçiliği (1711),” *Belgeler*, Vol. XXII, No. 26, January 2001, pp. 1-129.

10. Works authored and prepared for publication:

Footnote: Kerîmüddin Mahmud-i Aksariyî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, (Edited by Mürsel Öztürk), Turkish Historical Society Publications, Ankara 2023, p. 30.

Bibliography: Kerîmüddin Mahmud-i Aksariyî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, (Edited by Mürsel Öztürk), Turkish Historical Society Publications, Ankara 2023.

11. Manuscripts

Footnote: Alâeddin Ali Çelebi, *Hümâyunnâme*, Süleymaniye Library, Hâlet Efendi 374, folio 290a.

Bibliography: Alâeddin Ali Çelebi, *Hümâyunnâme*, Süleymaniye Library, Hâlet Efendi 374.

12. Unattributed book

Footnote: Atatürk’ün *Özdeyişleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, p. 18.

Bibliography: *Atatürk’ün Özdeyişleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

13. Translated book

Footnote: Gleb Golubev, *Uluğ Bey*, translated by Abdrasul İsakov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, p. 70.

Bibliography: GOLUBEV, Gleb, *Uluğ Bey*, translated by Abdrasul İsakov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

14. Conference paper presented at a symposium or congress

Footnote: POLAT, Ü. Gülsüm, “İmparatorluğun Sonunda Belirginleş(tiril)en Sınırlar Ve Deyrizor-Telafer Olayları (1919-1920)”, in *Mondros Armistice’s 100th Anniversary: The End of World War I: Armistices and Peace Treaties International Symposium*, (Kahramanmaraş, October 24-26, 2018), Vol. II, edited by Aynur Yavuz Akengin and H. Aytuğ Tokur, Ankara, 2019, p. 715.

Bibliography: POLAT, Ü. Gülsüm, “ İmparatorluğun Sonunda Belirginleş(tiril)en Sınırlar Ve Deyrizor-Telafer Olayları (1919-1920)”, in *Mondros Armistice’s 100th Anniversary: The End of World War I: Armistices and Peace Treaties International Symposium*, (Kahramanmaraş, October 24-26, 2018), Vol. II, edited by Aynur Yavuz Akengin and H. Aytuğ Tokur, Ankara, 2019, pp. 713-730.

15. Chapter in an edited book

Footnote: POLAT, Ü. Gülsüm, “ Arşiv Belgeleri Işığında Cebel-i Musa Ermenilerinin İsyanı ve Osmanlı Devleti’ne Karşı Faaliyetleri”, in *Turkish-Armenian Relations, Past, Present, Future*, edited by Süleyman Beyoğlu and Gürbüz Arslan, Nobel Yay, Ankara, 2022, p. 269.

Bibliography: POLAT, Ü. Gülsüm, “The Arşiv Belgeleri Işığında Cebel-i Musa Ermenilerinin İsyanı ve Osmanlı Devleti’ne Karşı Faaliyetleri “, in *Turkish-Armenian Relations, Past, Present, Future*, edited by Süleyman Beyoğlu and Gürbüz Arslan, Nobel Yay, Ankara, 2022, pp. 269-296.

16. Chapter in an unedited or editor-unspecified book

Footnote: GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “ Kanunî Sultan Süleyman’ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Âmilleri, Geçirdiği Safhalar”, in *Kanuni Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, p. 9.

Bibliography: GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “ Kanunî Sultan Süleyman’ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Âmilleri, Geçirdiği Safhalar”, in *Kanuni Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, pp. 5-39.

17. Encyclopedia Entry

Footnote: Abdülkadir Özcan, “Târîh-i Osmânî Encümeni,” *DİA*, Vol. 5, İstanbul 2011, p. 84.

Bibliography: ÖZCAN, Abdülkadir, “Târîh-i Osmânî Encümeni,” *DİA*, Vol. 5, İstanbul 2011, pp. 83-86.

18. Thesis

Footnote: POLAT, Süleyman, *Kütahya in the 17th Century According to Mühimme Register Books*, Unpublished Master’s Thesis, Dumlupınar University, Institute of Social Sciences, Kütahya, 2005, p. 10.

Bibliography: POLAT, Süleyman, *Kütahya in the 17th Century According to Mühimme Register Books*, Unpublished Master’s Thesis, Dumlupınar University, Institute of Social Sciences, Kütahya, 2005.

19. Authored newspaper news/article

Footnote: YALÇIN, Hüseyin Cahid, “Millî Matem” [National Mourning], *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940 (November 10, 1940), p. 1. 00

Bibliography: YALÇIN, Hüseyin Cahid, “Millî Matem” [National Mourning], *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940 (November 10, 1940).

20. Newspaper article without authors

Footnote: “İngilizler Dün Münih Şehrini Bombaladılar” [The British Bombed the City of Munich Yesterday], *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940 (November 10, 1940), p. 3.

Bibliography: “İngilizler Dün Münih Şehrini Bombaladılar” [The British Bombed the City of Munich Yesterday], *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940 (November 10, 1940).

21. Internet pages

Footnote: “<https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/fotograflarla-ttk>“, last accessed on May 1, 2021.

Bibliography: “<https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/fotograflarla-ttk>“, last accessed on May 1, 2021.

22. E-Books

Footnote: Altay Tayfun Özcan, “Karolenj Sarayındaki Rus Elçilerinin Kağanı: Rus Kağanı mı Hazar Kağanı mı?” [The Khagan of the Russian Envoys in the Carolingian Palace: Russian Khagan or Khagan of the Khazars?], in *XVIII. Türk Tarih Kongresi* [18th Turkish History Congress] (Ankara: September 1-5, 2018), edited by Semiha Nurdan and Muhammed Özler, vol. X, Ankara 2022, pp. 83, Access: <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/Cilt-10.pdf>, Access date: June 3, 2023.

Bibliography: ÖZCAN, Altay Tayfun, “Karolenj Sarayındaki Rus Elçilerinin Kağanı: Rus Kağanı mı Hazar Kağanı mı?” [The Khagan of the Russian Envoys in the Carolingian Palace: Russian Khagan or Khagan of the Khazars?], in *XVIII. Türk Tarih Kongresi* [18th Turkish History Congress] (Ankara: September 1-5, 2018), edited by Semiha Nurdan and Muhammed Özler, vol. X, Ankara 2022, pp. 81-96, Access: <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/Cilt-10.pdf>.

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Süleyman POLAT

Osmanlı Seferlerinde İaşe Teminine Bir Örnek: 1615 Tarihinde Sinan Çavuş'un Et Tedarik Görevi

(74-92)

Doğukan BOZKURT

XVII. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Bir Güç Odağı: Silahdar Ağalar ve Köprülü İktidarının
Kuruluş Sürecinde Politik Mücadele

(93-109)

Emirhan ÖZÇELİK

Köprülülerin Seraskeri: Kaplan Mustafa Paşa (1657-1680)

(110-132)

Ayşe Didem TAYGUR

Şebsefa Fatma Hatun Vakfiyesi ve Külliyesi

(133-143)

Ayşe ÖZKAN

1875 Hersek İsyanı ve Sırbistan

(144-163)

CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

Süleyman POLAT

Provisioning the Ottoman Campaigns: Sinan Çavuş and the Meat Supply Task of 1615

(74-92)

Doğukan BOZKURT

A Power Group in the Seventeenth Century Ottoman Empire: Silahdar Aghas and Political Struggle in
the Establishment of the Köprülü Power

(93-109)

Emirhan ÖZÇELİK

Serasker of the Köprülüs: Kaplan Mustafa Pasha (1657-1680)

(110-132)

Ayşe Didem TAYGUR

Şebsefa Fatma Hatun Waqf and Waqf Complex

(133-143)

Ayşe ÖZKAN

1875 Herzegovina Revolt and Serbia

(144-163)

EDİTÖRDEN,

2024 yılının Aralık ayında, dördüncü sayısında Tarih Tetkikleri Dergisi yine beş araştırma makalesi ile okuyucusu ile buluşuyor. Bu sayımızda makalelerin dağılımında Osmanlı Devleti'nin bürokratik, askeri tarihine dair araştırmalar ile, vakıf kültürüne dair bir araştırma son olarak da 19. Yüzyıl Osmanlı Balkanlarında yaşanan sınır değişimine dair bir araştırma yayınlanmaktadır. Bu kapsamda dergimizin dördüncü sayısındaki ilk makale "*Osmanlı Seferlerinde İaşe Teminine Bir Örnek: 1615 Tarihinde Sinan Çavuş'un Et Tedarik Görevi*" başlıklı çalışmadır. Süleyman Polat'ın kaleme aldığı çalışmada Osmanlı ordularının klasik dönem sefer organizasyonunda önemli bir kalem oluşturduğu et temini ve bu işi yürüten Sinan Çavuş'un faaliyetlerine odaklanılmaktadır. I. Ahmet döneminde Sinan Çavuş'un Kara Mehmet Paşa'nın 1615-1616 tarihlerinde seraskerlik yaptığı Revan Seferi esnasındaki et temini faaliyetleri, Kuyucu Murat Paşa ve Nasuh Paşa'nın doğu seferlerinde benzer şekilde yürüttüğü faaliyetleri ele alınmaktadır. Bu çalışmanın 17. Yüzyıl askeri-mali tarihine katkı sağlamasını diliyoruz.

Bu sayının ikinci makalesi ise Doğukan Bozkurt tarafından kaleme alınmıştır. "*XVII. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Bir Güç Odağı: Silahdar Ağalar ve Köprülü İktidarının Kuruluş Sürecinde Politik Mücadele*" başlıklı çalışmada temel olarak iki mesele üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki Sadrazam Kemankes Mustafa Paşa'nın Silahdar Mustafa Paşa, IV. Murad'ın gözdelelerini ortadan kaldırarak otoritesini tahkim ettiği sırada Silahdar Yusuf Paşa'nın Sultan İbrahim tarafından güçlü yetkilerle devlet yönetimine ortak etme tecrübesi değerlendirilmektedir. Silahdar Yusuf Paşa'nın Sadrazam Kemankes Mustafa Paşa ile rekabeti ve sonrasındaki tasfiye süreci ele alınmaktadır. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu yönetim sistemindeki değişiklikler bilhassa Has odalılara ve silahdar ağalara olan yansımalar üzerinde odaklanılmaktadır.

Bu sayının üçüncü makalesi "*Köprülülerin Seraskeri: Kaplan Mustafa Paşa (1657-1680)*" başlıklı çalışmadır. Emirhan Özçelik bu makalede Köprülüler döneminde padişahın iktidarı ikame biçimi olan devlet görevlerinin tevdi edilmesi biçimine yani kendilerine sadık gördüklerine görev vermeleri hususuna odaklanılmaktadır. Kaplan Mustafa Paşa'yı odak noktası olarak belirleyen çalışmada yüksek kademe arasındaki ilişkiler ağı üzerinde durulmaktadır.

Dergimizin dördüncü makalesi ise Osmanlı Devleti'nin önemli bir kurumu olan vakıf müessesesinin bir örneğini teşkil eden Şebsefa Sultan Vakfiyesi üzerine odaklanılmaktadır. "*Şebsefa Fatma Hatun Vakfiyesi ve Külliyesi*" başlıklı makalede Sultan I. Abdülhamit'in altıncı kadınefendisi olan Şebsefa Fatma Hatun'un genç yaşta kaybettiği evladının ardından inşa ettirdiği külliye ve kurduğu vakfiye ile ilgili olarak yazar Ayşe Didem Taygur, vakıf gelir ve giderleri, yapılacak harcamaların detayları gibi spesifik bir incelemeyle ortaya koymaktadır.

Tarih Tetkikleri Dergisinin bu sayıdaki son makalesi ise "*1875 Hersek İsyanı ve Sırbistan*" başlığını taşımaktadır. Ayşe Özkan tarafından kaleme alınan çalışmada 1875 Hersek İsyanından önce bölgedeki isyan hazırlıklarından ve isyanın patlak vermesinden söz edilmekte ve bu sürecin nasıl şekillendiği ele alınmaktadır. Bilindiği üzere 1875'den sonra Osmanlı Devleti için Balkanlarda bir şekilde sonun başlangıcı olarak ifade edilebilecek bir dönüşüm süreci başlamış ve isyanlar birbiri ardına gelmiştir. Bu kapsamda bu makalede 1875 Hersek İsyanı'na ve Sırbistan ile olan ilişkisine değinilmektedir.

Tarih Tetkikleri Dergisi'nde yayınlanan makalelerin ortak özelliği hepsinin dönemin ana kaynaklarına dayanıyor olmasıdır. Çalışmaların başta akademik araştırmalara ve tarih ilgililerine ilham vermesini ve faydalı olmasını temenni ediyoruz.

Editör

FROM THE EDITOR,

The fourth issue of the *Journal of Historical Studies*, which features five articles, has been published in December 2024. This issue focuses on research on the bureaucratic and military history of the Ottoman Empire and a study on border changes in the 19th-century Ottoman Balkans.

The first article in this issue is titled “*An Example of Food Supply in Ottoman Campaigns: Sinan Çavuş’s Meat Supply Duty in 1615.*” In this study, Süleyman Polat focuses on meat supply, a significant component of the classical Ottoman campaign organisation, and the activities of Sinan Çavuş, who carried out this task. The meat supply efforts undertaken by Sinan Çavuş during the Revan Campaign (1615–1616), led by Kara Mehmet Pasha during the reign of Ahmed I, are examined in comparison to similar activities conducted during Kuyucu Murad Pasha and Nasuh Pasha’s eastern campaigns. This study aims to contribute to the military and financial history of the 17th century.

The second article, authored by Doğukan Bozkurt, is titled “*A Power Group in the Seventeenth Century Ottoman Empire: Silahdar Aghas and Political Struggle in the Establishment of the Köprülü Power*” This study primarily addresses two issues. The first focuses on the attempt to incorporate Silahdar Yusuf Pasha into the state administration with extensive powers by Sultan Ibrahim during the period when Grand Vizier Kemankeş Mustafa Pasha consolidated his authority by eliminating Silahdar Mustafa Pasha and IV. Murad’s favorites. The competition between Silahdar Yusuf Pasha and Grand Vizier Kemankeş Mustafa Pasha, along with Yusuf Pasha’s eventual removal, is discussed. The study also examines the changes in the Ottoman administrative system under Köprülü Mehmed Pasha’s grand vizierate, particularly regarding the Has Odalılar and Silahdar Ağas.

The third article in this issue is titled “*Serasker of the Köprülü: Kaplan Mustafa Pasha (1657-1680)*”. Emirhan Özçelik focuses on the Köprülü period’s strategy of assigning state duties to individuals considered loyal to the rulers. Centered on Kaplan Mustafa Pasha, the article delves into the network of relationships among high-ranking officials.

The fourth article focuses on the waqf institution, a significant establishment of the Ottoman Empire, through the example of Şebsefa Sultan’s waqf. In the article titled “*Şebsefa Fatma Hatun’s Waqf and Complex,*” author Ayşe Didem Taygur examines the waqf and complex established by Şebsefa Fatma Hatun, the sixth consort of Sultan Abdulhamid I, in memory of her child, who died at a young age. The article provides a detailed analysis of the waqf’s income and expenditures, as well as the specific details of the planned expenses.

The final article in this issue is titled “*The 1875 Herzegovina Uprising and Serbia.*” Ayşe Özkan, in this study, discusses the preparations for the uprising in the region before the outbreak of the 1875 Herzegovina Uprising and examines how the process unfolded. As is well known, the period following 1875 marked the beginning of a transformation process in the Balkans, which could be described as the beginning of the end for the Ottoman Empire, with uprisings occurring one after another. Within this context, the article addresses the 1875 Herzegovina Uprising and its relations with Serbia.

A common feature of the articles published in the *Journal of Historical Studies* is that they are all based on the primary sources of the period. We hope these studies inspire and benefit academic research and history enthusiasts alike.

Editor

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol.: 2-Sayı/Issue:4

Başvuru/Submitted: 2 Aralık 2024/2 December 2024

Aralık 2024/December 2024

Kabul/accepted: 27 Aralık 2024/27 December 2024

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.14563431

Araştırma Makalesi/Research Article

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

Osmanlı Seferlerinde İaşe Teminine Bir Örnek: 1615 Tarihinde Sinan Çavuş'un Et Tedarik Görevi

Süleyman POLAT*

Özet

Osmanlı seferlerinde iaşe organizasyonunun en önemli parçalarından birisi et teminiydi. Seferler esnasında bu işi koyun eminleri yürütmüştü. Koyun eminleri eti büyük ölçüde küçükbaş hayvanlardan özellikle koyunlardan tedarik etmeye çalışmışlardı. Nitekim bu çalışmada Sinan Çavuş'un I. Ahmet döneminde Kara Mehmet Paşa'nın 1615-1616 tarihlerinde seraskerlik yaptığı Revan Seferi esnasındaki et teminine odaklanılmıştır. Sinan Çavuş aynı rütbeyle Kuyucu Murat Paşa ve Nasuh Paşa'nın doğu seferlerinde koyun eminliği görevini yürütmüştü. Bundan dolayı olsa gerek ki önceki seferlerde edindiği deneyimleriyle Kara Mehmet Paşa'nın Doğu Seferi'nde de görevi yine O sürdürmüştü. İşte bu çalışmada Sinan Çavuş'un koyun teminine odaklanan muhasebe kayıtları incelenmiştir. Bunlardan birisi Sinan Çavuş'un tüm sefer esnasında yürüttüğü iştiralara dair bilgiler ihtiva eden ruznamçe defteridir. Bir diğeri ise Sinan Çavuş'un uhdesinde tutulan seferin ilk beş aylık periyodundaki verileri ihtiva eden muhasebe kayıdıdır. Özellikle bu ikinci muhasebe kaydı Sinan Çavuş'un et temin süreciyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir ve çalışmanın odaklandığı asıl kaynak olmuştur. Çalışmada bu kaynak derinlemesine değerlendirilmiş, Sinan Çavuş'un sefer için gerekli koyunları nasıl sağladığı, sağlanan koyunların nasıl dağıtıldığı ve bu süreçte Sinan Çavuş'un diğer faaliyetleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelime: Sefer İaşesi, Et Temini, Sinan Çavuş, Kara Mehmet Paşa, Revan Seferi

Provisioning the Ottoman Campaigns: Sinan Çavuş and the Meat Supply Task of 1615

Abstract

One of the most critical aspects of provisioning during Ottoman military campaigns was meat supply. This task was primarily managed by officials known as koyun eminleri who predominantly procured meat from small livestock, particularly sheep. This study focuses on Sinan Çavuş's role in meat provisioning during the Revan Campaign (1615-1616) under the command of Kara Mehmet Pasha during the reign of Sultan Ahmed I. Sinan Çavuş had previously served as a koyun emini during the eastern campaigns of Kuyucu Murat Pasha and Nasuh Pasha. His extensive experience from earlier campaigns apparently led to his reappointment for the same role during Kara Mehmet Pasha's Eastern Campaign. This study examines accounting records specifically related to Sinan Çavuş's sheep procurement activities. One of these sources is a ruznamçe detailing the transactions Sinan Çavuş conducted throughout the campaign. Another crucial source is an accounting record containing data from the first five months of the campaign, which was maintained by Sinan Çavuş. This second source offers detailed insights into the meat procurement process and serves as the primary focus of the study.

* Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, suleymanpolat@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1939-7293.

By analyzing these records, the study reveals how Sinan Çavuş procured the necessary sheep for the campaign, how these sheep were distributed, and his other related activities during this period.

Key Words: Campaign Provisions, Meat Supply, Sinan Çavuş, Kara Mehmet Pasha, Revan Campaign

Giriş

Osmanlı seferlerinin iâşesinde et, tahıl ürünleriyle birlikte askerin gündelik öğünündeki temel gıda maddelerinden biriydi. Özellikle kırmızı et erken modern dönem Osmanlı seferlerinde askerin iâşesinin önemli bir parçası olmuştu. Dönem itibarıyla kırmızı etin temininde büyük baş hayvanlar yerine küçükbaş hayvanlar tercih edilmiş, bu tercihte ilk sırayı açık ara koyun almıştı. Nitekim askerin et ihtiyacında koyun temin edilemediği zamanlarda diğer büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar tercih edilmişti¹.

XVI ve XVII. yüzyıllarda düzenlenen seferlerde ordu için gerekli et ihtiyacını temin ile meşgul olan görevli koyun ya da ganem emini ismiyle anılmaktaydı. Bu görevlinin koyun (ganem) emini olarak adlandırılmasının nedeni ise ordunun et ihtiyacının büyük çoğunluğunun koyun etinden karşılanmış olmasıydı. Koyun emininin görevi, ilk olarak ordu için gerekli koyunların satın alım sürecini yönetmek, sürsat² mukabilinde gelen koyunları ordu adına teslim almak³ ve satın alınan yahut sürsat ile gelen hayvanların kapıkulu askerlerine dağıtılmasını sağlamaktı. Buna ilaveten bazı durumlarda ordu için satın alınan koyunların çeşitli sebeplerden ötürü halka geri satış işini de yürütmüşü⁴. Ancak koyun emininin ordu içerisindeki temel vazifesi ordunun et ihtiyacını temin etmekte⁵.

Sefer organizasyonu içerisinde koyun eminleri ön plandaki görevlilerdendi. Nitekim diğer kronik yazarlarından farklı olarak askeri teşkilat içerisinde doğrudan yer alan Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi bu hususa dikkat çekmişti. Topçular Kâtibi dönemin diğer kroniklerinden farklı olarak sefer öncesi yapılan atamalara yer verirken pek çok defa koyun eminlerine de değinmişti. Bu vesileyle birçok seferdeki koyun emininin ismini doğrudan zikretmişti. Mesela 1597-98 Satırcı Mehmet Paşa'nın Avusturya Seferi'nde koyun emini Mehmet Çavuş'tu. 1603 tarihinde Malkoç Ali Paşa'nın Avusturya'ya karşı düzenlediği seferdeyse koyun emini olarak önce Habib Çavuş atanmış, ardından daha sonra sadrazamlığa kadar yükselecek olan Mere Hüseyin Çavuş⁶ görevlendirilmişti⁷. Kuyucu Murat Paşa'nın meşhur Celali Seferi'nin ilk yılında (1607) Perviz Çavuş koyun eminliğini yürütmüşü⁸. Anlaşılağı üzere XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başında seferlerde görevlendirilen koyun eminleri çavuş rütbesindeydi. Nitekim çalışmaya konu olan koyun emini Sinan da bunlardan bir diğeri idi.

XVII. yüzyılın ilk yarısında IV. Murat dönemi uzun soluklu doğu seferlerinde koyun eminleri önemli vazifeler üstlenmişti. Nitekim 1628 tarihinde Hüsrev Paşa'nın Abaza isyanını bastırıldığı seferde

¹ Az miktarda da olsa beyaz et tüketilmekle birlikte asıl tercih koyundan sağlanan kırmızı etti. Bkz. Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, ATASE Yay., Ankara 2015, s.256.

² Sürsat sefer esnasında reayadan un, arpa, koyun, bal, odun, yağ gibi maddelerin talep edildiği bir mükellefiyettir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lütfi Güçer, *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 93-114.

³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defteri (Bundan sonra MAD), 4433, s. 10.

⁴ Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 147.

⁵ Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu*, s. 323.

⁶ II. Osman ve I. Mustafa döneminin ön plandaki devlet adamlarındandır. II. Osman'ın hallinden sonra I. Mustafa döneminde sadaret makamına geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fikret Sarıca, "Mere Hüseyin Paşa", *DİA*, C. 19, İstanbul 1999, s.8-9.

⁷ Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, C.2, Ankara 2003, s. 198, 398, 403.

⁸ Süleyman Polat, "Kuyucu Murat Paşa'nın Celali Seferi Finansmanı", *Ege Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, Aralık 2014, s.589.

ordunun koyun emniyetini Mehmed Bey yürütmüştü⁹. Yine Hüsrev Paşa'nın 1630-1631 yılındaki Bağdat Seferi'nde koyun emini Saadet Ağa'ydı. Ancak IV. Murat'ın bizzat katıldığı Revan ve Bağdat seferlerinde bu görevi Şaban Ağa üstlenmişti. Her ne kadar iki sefer arasında bir zaman aralığı var gibi gözükse de Revan Seferi'nden sonra ordunun bir kısmı Diyarbakır'da kışlakta kalmış, Revan Kalesi'nin Safeviler tarafından kuşatılmasının ardından Şubat 1636'da kışlak sonlandırılmış ve Revan'a yardım için harekete geçilmişti¹⁰. Tüm bu zaman diliminde ve sonrasında başlayan Bağdat Seferi hazırlıklarında Koyun Emini Şaban Ağa görevinin başında kalmıştı. Nitekim Şaban Ağa'nın Revan Seferi hazırlıkları sürecinde 22 Ekim 1633'de başlayan görevi 10 Ocak 1640 tarihine kadar fasılasız devam etmişti¹¹. Tıpkı Şaban Ağa gibi Osmanlı Devleti'nin doğu seferlerinde öne çıkan bir diğer koyun emini Sinan Çavuş'tu.

Çalışmaya konu olan Koyun (Ganem) Emini Sinan Çavuş ordu için et temini konusunda deneyimli bir görevliydi. Nitekim Kuyucu Murat Paşa'nın 1607-1608 tarihleri arasındaki Celali Seferi'nde Perviz Çavuş'tan sonra koyun emniyetini yürütmüştü¹². Yine Kuyucu Murat Paşa'nın bir başka doğu seferinde 1019 Rebiyülevvel'inin başlangıcından 1020 Safer ayının sonuna (24 Mayıs 1610-13 Mayıs 1611) kadar bir yıllık periyotta koyun temini görevinde bulunmuştu¹³. Buna ilaveten Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın ölümünü ve Nasuh Paşa'nın serasker olmasıyla devam eden, 1020 Rebiyülevvelinin başlangıcından aynı senenin Cemaziyelahirinin sonuna (14 Mayıs 1611-8 Eylül 1611) kadar yaklaşık 4 aylık periyotta da bu görevi sürdürmüştü¹⁴.

Sinan Çavuş'un önceki görevlerine dair birkaç ayrıntı verecek olursak, Kuyucu Murat Paşa'nın Celali Seferi esnasında kendisine ordu hazinesinden koyun iştirası için 8.337.347 akçelik bir tahsisat yapılmıştı¹⁵. Yine, Kuyucu Murat Paşa'nın 24 Mayıs 1610-13 Mayıs 1611 tarihleri arasında seraskerlik yaptığı bir diğer doğu seferinde (Tebriiz Seferi) Sinan Çavuş 87.194 adet koyun temin etmişti. Temin ettiği bu koyunların 75.729 adedi kapıkulu kasaplarına tevzi edilmiş ve karşılığında 3.203.350 akçe bedel alınmıştı. Geriye kalan koyundan 5.772 adedi "amel mande" olduğundan satılmış ve 5.690 adedinin bir kısmı in'âm¹⁶ olarak yeniçerilere dağıtılmış, bir kısmı kurban bayramında kullanılmış ve bir diğer kısmıysa Safevi elçisinin ihtiyaçları mukabilinde harcanmıştı¹⁷. Sinan Çavuş 14 Mayıs 1611-8 Eylül 1611 tarihleri arasındaki bir diğer görevinde 48.870 adet koyun temin etmişti. Sinan Çavuş'un birbirini takip eden bu iki görevinin yeni bir başlıkla kaydedilmesinin muhtemel sebebi Kuyucu Murat Paşa'nın ölümü ve yerine Nasuh Paşa'nın atanmasıydı. Bununla birlikte Sinan Çavuş'un bu koyun muhasebesinin kısa sürmesinin en önemli sebebi Nasuh Paşa'nın Safevi Devleti ile sulh arayışına girmesiydi. Neticede sulh girişimi olumlu sonuçlanmış, herhangi bir askeri harekât olmadan barış antlaşması imzalanmıştı¹⁸. Bu nedenle toplanan koyunların yaklaşık 1/4'ü bölgedeki cemaatlere sonradan talep edilmek şartıyla dağıtılmıştı¹⁹.

Sinan Çavuş, Kuyucu Murad Paşa ve Nasuh Paşa'nın şark seferlerinde koyun emniyeti vazifesinde edindiği deneyimden ve üstlendiği görevleri başarılı bir biçimde sürdürmesinden dolayı,

⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi, IV. Murad (Bundan sonra *AE.SMRD.IV*), 1/57.

¹⁰ Polat, *Revan Seferi*, s.49-50,404-407.

¹¹ Şaban Ağa'nın bu süreçteki koyun teminine dair faaliyetleri için bkz. Süleyman Polat, "IV. Murat Devri Revan ve Bağdat Seferlerinde Et Temini ve Tevzi Hususundaki Faaliyetler", *Kalede Nefer, Seferde Ordu Esarette Asker: Osmanlı Devleti'nde Savaş, Toplum ve İaşe*, Editörler: Süleyman Polat, Ü.Gülsüm Polat, Selenge Yay., İstanbul 2022, ss. 11-48.

¹² Polat, "Kuyucu Murat Paşa'nın Celali Seferi Finansmanı", s. 587,589.

¹³ MAD 7174, s. 6.

¹⁴ MAD 7174, s. 20.

¹⁵ Polat, "Kuyucu Murat Paşa'nın Celali Seferi Finansmanı", s. 589.

¹⁶ Padişah adına Osmanlı merkez hazinesinden verilen aynı yahut nakdi hediye, ihsan. Bkz. Filiz Karaca, "İn'âm", *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s.259-260.

¹⁷ İşbilir, *a.g.t.*, s. 53, MAD 7174, s. 6-7.

¹⁸ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, C. III, İstanbul 1950, s. 257.

¹⁹ İşbilir, *a.g.t.*, s. 51, MAD 7174, s. 20.

(Kara) Mehmet Paşa'nın 1615 yılında başlayıp 1616 yılında Revan'ı iki ay kuşatmasıyla²⁰ son bulan doğu seferi esnasında da aynı vazifeyi sürdürmüştü.

I. Ahmet dönemindeki son Safevi seferini komuta eden Damat, Kara ya da Öküz lakaplı Mehmet Paşa 23 Rebiyülahır 1024'te (22 Mayıs 1615) Üsküdar'a geçerek seferin son hazırlıklarını gerçekleştirmişti. Yaklaşık 20 gün sonra da buradan hareketle aynı yılın Şaban (Ağustos/Eylül) ayında Halep kışlağına ulaştı²¹. Sinan Çavuş'un koyun eminliği vazifesi de ordunun Üsküdar'da bulunduğu tarihlerde başlayıp seferin sonuna kadar sürmüştü²².

Çalışmada Sinan Çavuş'un koyun eminliğine dair kayıtlarını ihtiva eden iki kaynak temel alınmıştır. Bunlardan biri sefer esnasında tutulan ve sefere dair birçok mali kayıtlarla birlikte koyun iştirasına dair bilgileri de ihtiva eden 16 Cemaziyülevvel 1024-6 Safer 1026 (13 Haziran 1615- 13 Şubat 1617) tarihleri arasında kapsayan bir ruznamçe defteridir²³. Bu kaynakta sefer esnasında Sinan Çavuş'un koyun temini dâhilinde ordu hazinesinden aldığı parayla yürüttüğü iştiraların kayıtları mevcuttur. Bunlar ilgili defterden tespit edildiği ölçüde temel alınan diğer kaynakla tamamlayıcı olacak şekilde çalışmada yer almıştır. Çalışmada kullanılan bu kaynak önemli veriler ihtiva etmesine karşın, Sinan Çavuş'un iştirâ sürecine, dahası diğer koyun temin yöntemlerine ve dağıtımına dair tüm verileri içermemektedir. Bu nedenle çalışmada Sinan Çavuş'un koyun eminliği görevini daha dar bir aralıkta ancak daha bütüncül bir biçimde yansıtan muhasebe kayıtları öncelikli kaynak olarak incelenecektir. Nitekim ilgili kaynak 12 Cemaziyülevvel 1024'den başlayıp 12 Şevval 1024'e (9 Haziran 1615-4 Kasım 1615'e) kadar Sinan Çavuş'un koyun eminliği sürecine dair muhasebe kayıtlarını barındırmaktadır²⁴. Anlaşılabacağı üzere bu zaman aralığı koyun emini olarak Sinan Çavuş'un seferde ilk vazifesini yürüttüğü, İstanbul'dan Halep'e hareket eden ve Halep kışlağında kalan ordunun belirtilen tarihe kadar et ihtiyacının karşılandığı dönemdir.

1. Mehmet Paşa'nın Revan Seferi'nde Sinan Çavuş'un Et Temini Çabaları

Sinan Çavuş'un et temini sürecinde 12 Cemaziyülevvel 1024-12 Şevval 1024 (9 Haziran 1615-4 Kasım 1615) tarihleri arasında tuttuğu muhasebe kaydında, genel olarak ilgili zaman diliminde ordu için gerekli koyunların temin ve tevzi sürecine dair bilgiler mevcuttur. Bu temel bilgilerin yanında ordu için hangi yöntemlerle koyun temin edildiği, bu süreçte yaşanan bazı sorunlar ve tabii ki temin edilen ve dağıtılan koyunların fiyatları hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Buradan hareketle ifade edilecek ilk ve en temel bilgi, koyun teminine dair ana finansman kaynağının ordu hazinesi olduğuydu. Dolayısıyla en yetkili mali sorumlular seferin seraskeri Mehmet Paşa ve Anadolu defterdarlığıyla beraber ordu defterdarı olan Mustafa Efendi'ydi. Anlaşılabacağı üzere Sinan Çavuş koyun temin ve tevzi sürecinde bu iki yetkilinin altında görevini yürütmüştü.²⁵

Sinan Çavuş'un muhasebe kayıtları incelendiğinde, 5 aylık koyun temini sürecinde 1.590.386 akçelik bir meblağ tasarruf etmişti. Lakin yukarıda da ifade edildiği gibi bu miktarın 1.513.666 akçeyle en önemli kısmı ordu hazinesinden gönderilen tutardı. Dahası koyun satışından elde edilen 48.300 akçe ile sürsat bedeli olarak alınan 28.420 akçe koyun temininde hiç kullanılmamış, muhasebe kaydının gelir kısmının yanında bakiye faslına da bu rakamlar aynen işlenmişti. Anlaşılan Sinan

²⁰ Danişmend, *a.g.e.*, C. III, s. 264. Mahmut Ak, "Damad Mehmet Paşa", *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 505.

²¹ Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C.I, İstanbul 1287, s. 368-369. Topçular Kâtibi farklı tarihlendirmelere bu olayı anlatsa da Kâtib Çelebi'nin verdiği tarihler belgedeki tarihlerle daha tutarlıdır. Bkz. Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, C. I, s. 634-639. Ayrıca Bkz. Hasan Beyzade Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, Haz. Şevki Nezih Aykut, C.III, Ankara 2004, s. 888, 925.

²² Sinan Çavuş'un bu seferdeki koyun eminliğine dair ilk tarih 12 Cemaziyülevvel 1024 (9 Haziran 1615) yani ordunun Üsküdar'dan hareketinden az önceye dayanmaktadır. Bkz. MAD 5872, s. 44. Bunun yanında başarısız Revan Kalesi kuşatmasının akabinde sadrazamın ve ordunun Erzurum'da olduğu dönemde de görevini yürütmüştü. Nitekim Sinan Çavuş'un Erzurum'da olduğu zamana dair tespit edilen son tarih 16 Muharrem 1026 (27 Ocak 1617)'dir. Bkz. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Kamil Kepeci Tasnifi (Bundan sonra KK), 1902, s. 275.

²³ Bkz. KK 1902.

²⁴ MAD 5872, s. 44-47.

²⁵ MAD 5872, s. 44.

Çavuş'un koyun tedarik sürecinde bir takım gelirler toplanmışsa da sefer için gelir toplama Sinan Çavuş'un işi olmadığından, bu gelirler bakiye kısmında kalmış ve ordu hazinesine iade edilmişti. Bir başka ifadeyle Sinan Çavuş bağlı bulunduğu malî ve idarî birimden bağımsız bir tasarrufta bulunmamış, sadece ordu hazinesinden gönderilen miktarı kullanmıştı.

1.1 Sinan Çavuş'un Satın Alım (Mübayaa) ile Temin Ettiği Koyunlar

Sinan Çavuş'un koyun temini noktasında belki de en zorlandığı aşama satın alma yöntemiyle koyun tedarikiydi. Revan Seferi'nin bahsedilen beş aylık periyodunda toplamda 9.999 koyun satın alınmıştı. Satın alımlarda dikkat edilecek en önemli husus koyun sayıları ve koyun başına ödenen birim tutardı. Nitekim bu süreçte en fazla koyun satın alımı "rençber"ler tarafından gerçekleşmişti. Toplamda 6.347 adet koyun rençberlerin kontrolünde sağlanmış ve 1.074.830 akçelik bir ödeme gerçekleşmişti. Belgede özet olarak yer alan verilerde birden fazla kişi/görevli tarafından muhtelif tarihlerde yapılan satın alımlardaki koyun bedeli ayrı ayrı belirtilmemişti. Ancak bu muhtelif satın alımların ortalaması 169,34 akçe idi. Nitekim bu rakam satın alımla temin edilen koyunlara ödenen en yüksek bedeldi ve satın alınan koyunlar yaklaşık 2/3'ü bu bedel ödenerek temin edilmişti.

Rençberlerin "mübayaa" ettiği koyunlar dışında en fazla koyunu Yeniçeri Kasabı Mehmet 1.500 koyun satın alarak sağlamıştı. Satın aldığı koyun başına 120 akçe ödeme yapan Yeniçeri Kasabı Mehmet, toplamda 180.000 akçe ödeme yapmıştı. Mehmet'in satın aldığı koyunlar için yaptığı ödeme toplam tutar içerisinde ikinci sırada yer alsa da koyun başına ödediği rakam oldukça makuldü. Bu kayıta bir diğer dikkat çeken husus et tevziyatıyla görevli yeniçeri kasabının et temini konusunda da yardımda bulunmuş olmasıdır. Bir diğer önemli satın alma "Bi-marifet-i Ağa" ibaresiyle gerçekleşmişti. Muhtemelen bu tabir "Ganem Ağası" yani Koyun Emni Sinan Çavuş'u ifade etmekteydi. Nitekim ağa marifetiyle 1.252 koyun, 175.280 akçe bedelle satın alınmış ve koyun başına 140 akçe ödenmişti. Koyun başına ödenen bu miktarla 5 aylık periyotta en pahalı satın alımlardan birini teşkil etmişti. Bununla birlikte bu süreçte en uygun koyun satın alımı Türkmen Mehmet tarafından sağlanmıştı. Türkmen Mehmet²⁶ 900 koyun için 90.000 akçe ödemiş yani her bir koyunu 100 akçeye satın almıştı²⁷. Sinan Çavuş'un yürüttüğü koyun "mübayaa"sı sürecinde toplamda 1.520.110 akçe ödenmişti. Satın alınan 9.999 koyunun ortalama maliyeti ise yaklaşık 152 akçeydi. Bununla beraber hesaplamada dikkat çeken husus, koyun alımı için Sinan Çavuş'a verilen 1.513.666 akçenin bu iş için yetmediğiydi. Nitekim hesapların izahında da bu durum belirtilmiş ve 6.417 akçelik bir fazla ödemenin yapıldığı ifade edilmişti²⁸. Nitekim bu rakam bedel olarak toplanan tutardan ayrı tutulmuş ve bir mahsuplaşmaya gidilmemişti.

Tablo 1: Sinan Çavuş'un 12 Cemaziyülevvel 1024-12 Şevval 1024 (9 Haziran 1615-4 Kasım 1615) Tarihleri Arasında Satın Aldığı Koyunlar

Mübayaa Yapan	Koyun Miktarı	Koyun Başına Ödenen Miktar	Toplam Ödenen
Yeniçeri Kasabı Mehmet	1.500	120	180.000
Rençberler	6.347	169,34	1.074.830
Ağa marifetiyle	1.252	140	175.280

²⁶ Bir başka kaynakta Türkmen Mehmet "Hacı" lakabıyla kaydedilmiştir. Bkz. KK 1902, s. 44.

²⁷ MAD 5872, s. 44. Ruznamçe defterinde bu süreçteki iştiraları yürüten diğer görevliler isimlerine dair bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Mesela Türkmen Hüseyin, Kara Ali ve Hacı Derviş koyun emni izniyle iştiraları yürüten diğer görevlilerdi. Bkz. KK 1902, s. 44, 45.

²⁸ MAD 5872, s. 42. Bununla beraber hesaplamalar tekrar toplandığında ödemelerde 27 akçelik bir sapma olduğu anlaşılmaktadır.

Türkmen Mehmet	900	100	90.000
Toplam/Ortalama	9.999	152,02	1.520.110

Kaynak: MAD 5878

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Sinan Çavuş'un bu görevi çerçevesinde en zorlandığı konulardan birisi iştirah ile koyun teminiydi. Özellikle Halep kışlağında sonra seferin ilerleyen safhalarında iştirahla koyun temini artmış ve buna bağlı olarak zorluklar yaşanmıştı. Sinan Çavuş için bu süreci zorlaştıran etkenlerin başında izlenmesi gereken bir protokolün bulunmasıydı. Koyun iştirahı için önce ordu hazinesinden bir para alınacak sonra bu para iştirahı gerçekleştiren görevlilere dağıtılacaktı. Sinan Çavuş'un topladığı meblağı doğrudan iştirah işinde kullanamaması, bu meblağı önce ordu hazinesine teslim etmesi iştirah prosedürünü zorlaştıran unsurlardan idi. Bunun yanında ordu için stoklanamayan ve elde bulunmayan bir iştirah maddesini dışarıdan temin etmek ayrı bir zorluktu. Bu nedenle -Tablo 2'de de görüleceği üzere- koyun iştirahı yakın tarihlerde olsa dahi fiyatlar farklılık gösterebiliyordu. İfade edildiği gibi Sinan Çavuş'un koyun iştirahına dair bir kısım veriler sefer ruznamçe kayıtlarından öğrenilebilmekteydi. Buna göre 12 Şevval 1024 (4 Kasım 1615)'den sonra kışlakta kalınan yaklaşık 5 aylık dönemde²⁹ 20.337 koyun satın alındığı tespit edilmiştir³⁰. En fazla koyun iştirahı hareket halindeki ordunun ihtiyacını karşılamak için yapılmıştı. Nitekim ordu Halep'ten hareket edip Revan önlerine gelene³¹ kadar 43.149 koyun satın alındığı görülmektedir³². Ordu Revan Kalesi'ni kuşatması ve sonraki süreçte 6.075 koyun satın alınmıştı³³. Lakin defter incelendiğinde özellikle kuşatmanın sürdüğü tarihlerde³⁴ koyun iştirah sürecinin yavaşladığı görülmektedir³⁵. Ordu hareket halindeyken iştirahlar farklı görevliler tarafından yürütülmüştü. Bununla beraber iştirah sürecinde özellikle bir görevli dikkat çekmekteydi. Nitekim Yeni il voyvodası Mehmet ordu Halep ile Erzurum arasındaki güzergahta ilerlerken farklı tarihlerde 18.671 koyunun iştirahını tamamlamıştı³⁶. Sinan Çavuş'un iştirah ile temin ettiği koyunların birim fiyatına en uçtaki rakamları çıkartarak bakacak olursak 120 ila 222 akçe arasında değiştiği görülmektedir. Ancak Tablo 2'deki verilerin genel ortalamasına bakıldığında birim başına 150,5 akçelik bir ortalama ile koyunların satın alındığı görülmektedir. Bununla beraber şunu ifade etmeliyiz ki iştirah esnasında koyunların ağırlığı, cinsi, durumu gibi faktörler ve mevsimsel etkiler koyun fiyatlarını anlık belirlemiştir³⁷. Fiyat çizelgesindeki dalgalanmanın sebebi ifade edilen bu durumdur. Öyle ki bu etkenler Sinan Çavuş'un iştirah sürecinde karşılaştığı zorluklardır. Son olarak tüm bu verileri sağlamasına karşın ilgili ruznamçe defterinden Sinan Çavuş'un toplamda tam olarak kaç koyunun iştirahını sağladığı tespit edilememektedir. Nitekim Tablo 2'den de görüldüğü üzere bazı iştirahlar için ordu hazinesinden sarf edilen meblağ belirtilmiş, ancak bu miktar karşısında kaç koyun alındığı ifade edilmemişti. Nitekim kayıtlardaki bu eksiklik iştirah edilen koyun sayısının tam tespitini engellemektedir.

²⁹ Ruznamçe defterine göre 16 Rebiyülevvel 1025 (3 Nisan 1616) tarihinde ordu Halep'ten ayrılmıştır. Bkz. KK 1902, s. 141. Dönemi anlatan kroniklerde verilen tarih farklılıkları göstermektedir. Nitekim Katib Çelebi ordunun hareket tarihini 7 Rebiyülevvel olarak vermektedir. Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C.I, s. 374. Topçular Kâtibi ise Rebiyülevvel ayının sonu olarak göstermektedir. Bkz. Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, s. 640.

³⁰ KK 1902, s. 93-138.

³¹ Ruznamçe defterine göre 28 Şaban'da Revan'a ordu ulaşıyor. KK 1902, s. 219.

³² KK 1902, s. 153-216.

³³ KK 1902, s. 224-274.

³⁴ Ruznamçe defterine göre ordu 28 Şaban ile 28 Şevval'da arasında Revan'da bulunuyor. Bkz. KK 1902, s. 219-244.

³⁵ Sadece koyun iştirahı için Sinan Çavuş tarafından 160.000 akçe verildiği anlaşılıyor. Bkz. KK 1902, s. 234.

³⁶ KK 1902, s. 155, 159.

³⁷ Bkz. Polat, "IV. Murat Devri Revan ve Bağdat Seferlerinde Et Temini", s.35-36.

Tablo 2: Sinan Çavuş'un 12 Şevval 1024-10 Muharrem 1026 (4 Kasım 1615-18 Ocak 1617) Tarihleri Arasında Satın Aldığı Koyunlar

Tarih	İştira Edilen Koyun Adedi	Toplam Ödenen Rakam	Koyun Başına Ödenen Miktar
13 Zilkaide 1024	250	51.250	205
14 Zilkaide 1024	900	90.000	100
28 Zilkaide 1024	1.500	270.000	180
28 Zilkaide 1024	3.430	615.000	180
2 Zilhicce 1024	580	69.600	120
27 Zilhicce 1024	600	60.000	100
2 Muharrem 1025	1.200	240.000	200
6 Muharrem 1025	600	120.000	200
28 Muharrem 1025	1.252	175.260	140
2 Safer 1025	534	106.648	200
6 Safer 1025	-	500.300	-
6 Safer 1025	1.700	54.000	-
6 Safer 1025	381	60.960	160
8 Safer 1025	1.771	-	-
11 Safer 1025	1.171	239.900	205
16 Safer 1025	-	-	-
17 Safer 1025	1.578	315.666	200
25 Safer 1025	1.407	281.400	200
4 Rebiyülevvel 1025	-	96.992	-
11 Rebiyülevvel 1025	530	106.000	200
12 Rebiyülevvel 1025	953	189.000	198
17 Rebiyülahir 1025	2.000	280.000	140
20 Rebiyülahir 1025	700	98.000	140
21 Rebiyülahir 1025	500	70.000	140

21 Rebiyülahir 1025	545	76.600	140
22 Rebiyülahir 1025	10.000	1.400.000	140
24 Rebiyülahir 1025	530	74.200	140
3 Cemaziyülevvel 1025	-	119.400	-
15 Cemaziyülevvel 1025	541	74.340	137
15 Cemaziyülevvel 1025	6.100	854.000	140
15 Cemaziyülevvel 1025	1.500	210.000	140
21 Cemaziyülevvel 1025	724	101.360	140
26 Cemaziyülevvel 1025	308	43.120	140
9 Cemaziyelahir 1025	592	86.432	146
16 Cemaziyelahir 1025	320	51.200	160
16 Cemaziyelahir 1025	2.433	413.610	170
22 Cemaziyelahir 1025	849	135.840	160
Selh-i Cemaziyelahir 1025	2.696	421.905	156,5
6 Recep 1025	2.556	400.000	156,5
27 Recep 1025	1.186	154.180	130
27 Recep 1025	500	65.000	130
15 Şaban 1025	3.798	514.260	135,5
15 Şaban 1025	4.771	572.520	120
12 Ramazan 1025	996	118.580	120
Gurre-i Şevval 1025	-	160.000	-
Gurre-i Zilhicce 1025	2.713	654.720	241
6 Zilhicce 1025	240	44.400	185
12 Zilhicce 1025	392	72.540	185
15 Zilhicce 1025	30	6.300	210
17 Zilhicce 1025	314	55.490	176,5
19 Zilhicce 1025	265	62.190	234,5
23 Zilhicce 1025	222	43.160	194,5

26 Zilhicce 1025	224	42.530	190
Selh-i Zilhicce 1025	222	50.055	225,5
10 Muharrem 1026	419	92.960	222
10 Muharrem 1026	38	9.880	260
Toplam	69.561	11.226.348	-

Kaynak: KK 1902

1.2 Sinan Çavuş'un Tevziat Öncesi Son İşlemi: 5 Aylık Periyotta (9 Haziran 1615-4 Kasım 1615) Temin Edilen Toplam Koyun ve Sınıflandırılması

Sinan Çavuş'un bir koyun emini olarak nasıl çalıştığını gösteren 5 aylık muhasebe kayıtlarında, temin edilen koyunların dağıtılmadan önce bir sınıflandırmaya tabi tutulduğu görülmektedir. Bu sınıflandırma koyunun temin yöntemi ve cinsine göre yapılmıştır. Buna göre sınıflandırmada en fazla koyun 24.371 adetle kıvırcık koyunu olmuştur. Bu cinsin ne şekilde temin edildiğine dair bir bilgi yoktur. Lakin Sinan Çavuş'un muhasebe kayıtlarında kıvırcık koyunlarına ödeme yapıldığına dair bir veri de bulunmamaktadır. Muhtemelen bu koyunlar ordu hazinesinden ödeme yapılmadan bir yükümlülük çerçevesinde temin edilmiştir. Kıvırcık koyunundan sonra 16.532 adetle sürsat kapsamında temin edilen koyun kayıtlarda yer almıştır. Ne var ki sürsatla temin edilen koyunların kimlerden, nasıl temin edildiğine dair veriler de mevcut değildir. Son olarak ise yukarıda ayrıntıları verilen 9.999 adet iştirai ile sağlanan koyun yer almıştır. Tüm bunlarla beraber Sinan Çavuş beş aylık periyotta ordunun ihtiyacı için 50.902 koyun temin etmiştir³⁸. Sinan Çavuş'un topladığı ve sınıflandırdığı koyunlara oransal olarak bakıldığında, 47,9%'unu kıvırcık koyunu, 32,5%'ini sürsatla gelen koyunların, 19,6%'sını iştirai kapsamında temin edilen koyunla sağlandığı görülmektedir. Anlaşılacağı üzere seferin bu ilk aşamasında doğrudan iştiraiyle temin edilen koyun sayısı oldukça mütevaziydi. Oysaki 18 sene sonra bir başka Revan Seferi esnasında yine Halep'e giden ordunun koyun teminindeki vaziyet daha farklıydı. Koyun emini Şaban Ağa 1633'te İstanbul'dan Halep'e giden ordunun koyun teminiyle görevliydi. Yaklaşık iki aylık yolculuk süresinde temin ettiği 19.901 koyunun 61,65%'ini iştirai, 38,35%'ini sürsatla sağlamıştı³⁹. Dahası koyun temin ettiği Revan ve Bağdat seferlerinde de iştirai ön plandaki et temin yöntemi idi. Bu nedenle Sinan Çavuş'un seferin bu 5 aylık periyodunda iştiraiyle temin edilen koyun sayısının düşük olması oldukça dikkat çekicidir. Anlaşılan birbirine yakın zamanlarda gerçekleşmiş olsa dahi koyun eminleri koşullara göre farklı süreçler yürütmüşlerdi.

Tablo 3: Sinan Çavuş'un 5 Aylık Periyotta Temin Ettiği Koyunlar

Temin Edilen Koyunun Türü ya da Yöntemi	Adet	Oran
Kıvırcık	24.371	47,9%
Sürsat	16.532	32,5%
İştirai	9.999	19,6%

³⁸ MAD 5872, s. 45.

³⁹ Polat, "IV. Murat Devri Revan ve Bağdat Seferlerinde Et Temini", s. 19.

Toplam	50.902	100%
---------------	---------------	-------------

Kaynak: MAD 5878

2. Sinan Çavuş'un Bir Diğer Önemli İşi: Temin Edilen Koyunların Tevziatı

Mehmet Paşa'nın Revan Seferi'nin ilk beş aylık periyodunda Koyun Emini Sinan Çavuş'un en önemli işlerinden birisi farklı yöntemlerle temin ettiği koyunların dağıtımıydı. Nitekim Sinan Çavuş'un muhasebe defterine bakıldığında bu dağıtımın kasaplar vasıtasıyla gerçekleştiği görülmektedir. Bu süreçte genel itibarıyla dağıtım kapıkulu sınıfına mensup askerlere yapılmıştı. Bu çerçevede temin edilen koyunlar altı kapıkulu birliğine et sağlayan dört farklı kasaba teslim edilmişti.

Sinan Çavuş en büyük tevziatı yeniçeri kasaplarına yapmıştı. Her ne kadar tevziatın ayrıntılarında asker sayısı belirtilmemişse de 28.025 adetle en fazla koyun yeniçerilere dağıtılmıştı. Öyle ki bu rakam yapılan tevziatın 66,33%'ünü oluşturmuştu. Dolayısıyla sefere iştirak eden askerler içerisinde en kalabalık sınıf yeniçeriler olmalıydı. Yeniçerilere dağıtılan koyunlara bakıldığında 11.814 adetle en fazla sürsat koyununun tevzi edildiği anlaşılmaktadır. Ardından 11.581 adet kıvırcık koyunun ve 4.630 adet iştirak koyunun verildiği görülmektedir⁴⁰.

Kayıtlardan anlaşıldığına göre koyun başına kasaplardan bir miktar ücret de alınmaktaydı⁴¹. Bilindiği gibi kapıkullarının et ücretleri devlet tarafından sübvansede edilmekteydi. Bu çerçevede kıyye başına yeniçeriler 3 akçe ödeme yapmaktaydı ve geriye kalan miktar devlet tarafından karşılanmaktaydı. Koyun başına alınan bu miktarlar koyunlardan elde edilen ortalama et miktarına göre belirlenmişti. Bu sayede koyun başına alınan ücretten sınıflandırılan koyunların tahmini et miktarları hesaplanabilir, dolayısıyla koyunların et verimliliğine dair bir takım çıkarımlar yapılabilir. Bu çerçevede et verimliliği en az olan koyun Bozdoğan sürsatından gelen hayvanlardı. Nitekim sadece koyun başına 20 akçe bedel tahsil edilmişti. Eğer bu rakam sürsattan kaynaklı bir durum değilse bozdoğan koyunlarından elde edilen et miktarı 9-10 kg civarındaydı. Bir diğer et verimliliği düşük olan koyun ise kayıtlarda kıvırcık olarak geçen koyunlardı. Kıvırcık koyunlarından adet başına 28 akçe talep edilmişti. Nitekim bu rakam üzerinden yapılan hesaplamada kıvırcık koyunlarından ortalama 12-13 kg arası et elde edildiği anlaşılmaktadır. Et verimliliği en yüksek olan koyunlar satın alım yöntemiyle temin edilen koyunlardan sağlanmıştı. Buna göre satın alınan koyunların bir kısmından 40 ve bir kısmından 70 akçe bedel alınmıştı. Yine bu rakamlar üzerinden bir hesaplama yapıldığında 40 akçe alınan koyunlardan ortalama 17-18 kg ve 70 akçe bedel alınan koyunlardan ortalama 29-30 kg et elde edilmişti. Böylece Yeniçerilere dağıtılan koyunlardan 589.308 akçelik bir gelir sağlanmıştı. Buna mukabil tabloda dikkat çeken bir husus, sürsatla temin edilen koyunların büyük kısmından bedel alınmamış olmasıydı. Buna getirilebilecek açıklama sürsat kapsamında temin edilen koyunların önemli bir kısmına devlet tarafından bir bedel ödenmemiş olmasıdır. Nitekim Bozdoğan sürsatından elde edilen koyunlar için bedel talep edilirken, diğer sürsat koyunları için bir talebin olmaması bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir.

Tablo 4: Yeniçeri Kasabına Tevzi Edilen Koyunlar

Teslim Edilen Koyunun Türü	Adet	Koyun Başına Alınan Miktar	Toplam Miktar
Ağnam Kıvırcık	11.581	28	324.268
Ağnam İştirak	1.760	70	123.300

⁴⁰ MAD 5872, s. 45.

⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. I, TTK Yay., Ankara 1988, s.254.

Ağnam İştira	2.870	40	114.800
Ağnam Sürsat	10.462	-	-
Ağnam Sürsat (Bozdoğan)	1.352	20	27.040
Toplam	28.025	-	589.308⁴²

Kaynak: MAD 5878

Sinan Çavuş'un yürüttüğü et tevziatında yeniçerilerden sonra en fazla dağıtım cebecilere yapılmıştı. Cebeciler önem olarak Kapıkulu sınıfı içerisinde sipahi ve silahdarların gerisinde kalan bir sınıftı⁴³. Dahası cebeciler muharip bir sınıf değildi ve geri hizmet statüsünde olduklarından sayı bakımından yeniçeri, sipahi ve silahdarların sayısından çok daha az bir mevcuda sahipti⁴⁴. Buna rağmen Kara Mehmet Paşa'nın Revan Seferi'nin ilk beş aylık periyodunda yeniçerilerden sonra en fazla koyun tevzi edilen sınıf cebecilerdi. Dolayısıyla seferin ilk aşamasında kapıkulları içerisinde yeniçerilerden sonra savaşa iştirak eden en kalabalık grubu cebeciler oluşturmuştu. Bu beş aylık süreçte cebecilere 8.666 koyun dağıtılmıştı ve bu sayı dağıtılan toplam koyunun 20,51%'ini oluşturmuştu. Cebecilere dağıtılan koyunların sınıflarına göre dağılımına bakacak olursak, 4.020 adetle 46,4%'ünü kıvırcık koyunu ve 3.756 adetle 43,3%'ünü sürsat koyunlarının oluşturduğu görülmektedir. Geriye kalan 890 adet ile 10,27%'sini ise satın alınan koyunlar oluşturmuştu.

Cebecilere dağıtılan koyunlar için toplanan bedel miktarıysa yeniçerilerin ödediği birim miktarıyla aynıydı. Bu kapsamda her bir kıvırcık koyun için adet başına 28 akçe, iştirak koyunları için 40 ve 70 akçe ve bozdoğan sürsatından gelen koyunlar için 20 akçe olmak üzere toplamda 172.526 akçe koyun bedeli olarak alınmıştı. Bozdoğan koyunları dışında verilen 3.198 sürsat koyunu için bir bedel alınmamıştı⁴⁵.

Tablo 5: Cebeciler Kasabına Tevzi Edilen Koyunlar

Teslim Edilen Koyunun Türü	Adet	Koyun Başına Alınan Miktar	Toplam Miktar
Ağnam Kıvırcık	4.020	28	112.560
Ağnam İştira	440	70	30.800
Ağnam İştira	450	40	18.000
Ağnam Sürsat	3.198	-	-
Ağnam Sürsat (Bozdoğan)	558	20	11.160

⁴² Belgedeki toplam dikkate alınmıştır, 100 akçelik bir sapma mevcuttur.

⁴³ Kapıkulu ocaklarının yaya kısmına bağlı bulunan cebeci ocağı, yeniçerilere ait tüfek, kılıç, barut, fitil, kurşun, zırh gibi savaş levazımının tedariki, bakımı ve muhafazasını yapan sınıftı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s.3-20; Abdulkadir Özcan, "Kapıkulu", *DİA*, C. 24, Ankara 2001, s. 347; Yasemin Kılıçarslan, "Cebeci" *DİA*, C.7, Ankara 1993, s.182-183.

⁴⁴ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s.21-22.

⁴⁵ MAD 5872, s. 45.

Toplam	8.666	-	172.526⁴⁶
---------------	--------------	---	-----------------------------

Kaynak: MAD 5878

Kapıkulu sınıfı içerisinde Kapıkulu süvarileri -tıpkı yeniçeriler gibi- hükümdarın şahsına mahsus birliklerdi. Atlı askerlerden oluşan bu birlikler altı bölükten müteşekkildi. Bunların ilki ve en önemlileri sipah ve silahdar bölükleriydi. Daha sonra süreçte sağ ulufeciler ve sol ulufeciler (orta bölük), sağ garibler ve sol garibler (gureba birlikleri) olmak üzere 4 bölük daha eklenmişti⁴⁷. Sinan Çavuş'un tevziat yaptığı Kapıkulu süvarileri içerisindeyse sipahi, silahdar, gureba-yı yemin ve yessar bölüklerinden oluşmaktaydı. Bu tasnif içerisinde ilk olarak sipahi ve gureba-yı yemin bölükleri bir başlık altında kaydedilmişti. Nitekim sipahi ve gureba-yı yemin bölüklerine toplamda 2.780 adet koyun verilmişti. Bu rakam Sinan Çavuş'un toplam koyun dağıtımının sadece 6,6%'sını oluşturmaktaydı. Bu koyunların 1.818 adedi kıvırcık koyunu kalan 962 adediye sürsat koyunuydu. Sipahi ve gureba-yı yemin bölüklerine verilen sürsat koyunları için bir bedel alınmamıştı. Kıvırcık koyunu için adet başına aynı meblağ, yani 28 akçe tahsil edilerek toplamda 50.904 akçe bedel toplanmıştı⁴⁸.

Sinan Çavuş'un silahdar ve gureba-yı yessar bölüklerine dağıttığı koyun sayısı sipahi ve gureba-yı yemin bölüklerine tevzi ettiği miktar ile aynıydı. Bununla birlikte en temel fark silahdar ve gureba-yı yessar bölüklerine sadece kıvırcık koyunlarının dağıtılmış olmasıydı. Nitekim sipahi ve gureba-yı yemin askerlerine verilen bedelsiz sürsat koyunu silahdar ve gureba-yı yessar askerlerine verilmemişti. Dolayısıyla bedel alınarak dağıtılan koyun miktarı daha yüksekti ve bu çerçevede 77.840 akçelik bir bedel silahdar ve gureba-yı yessar kasaplarından alınmıştı. Böylece sipahi, silahdar ve gureba bölüklerine 5.560 adet koyun dağıtılmış ve karşılığında 128.744 akçelik bir bedel toplanmıştı⁴⁹.

Tablo 6: Sipahi, Silahdar ve Gureba Kasaplarına Tevzi Edilen Koyunlar

Kime Tevzi Edildiği	Teslim Edilen Koyunun Türü	Adet	Koyun Başına Alınan Miktar	Toplam Miktar
Sipahiler ve Gureba-yı Yemin Kasabına	Ağnam Kıvırcık	1.818	28	50.904
Sipahiler ve Gureba-yı Yemin Kasabına	Ağnam Sürsat	962	-	-
Silahdarlar ve Gureba-yı Yessar Kasabına	Ağnam Kıvırcık	2.780	28	77.840
Toplam	-	5.560	-	128.744

Kaynak: MAD 5878

Genel olarak Sinan Çavuş'un temin ettiği koyunları nasıl tevzi ettiğine bakıldığında, ilk olarak bedelsiz temin edilen, düşük maliyetli ya da et verimi az olan koyunların dağıtımına öncelik verildiği

⁴⁶ Belgedeki toplam dikkate alınmıştır, 6 akçelik bir sapma mevcuttur.

⁴⁷ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 137, 146.

⁴⁸ MAD 5872, s. 46.

⁴⁹ MAD 5872, s. 46.

anlaşılmaktadır. Öyle ki sürsattan büyük çoğunluğu bedelsiz gelen 16.532 koyunun tamamı ilk olarak dağıtılmıştı. Yine daha düşük maliyetli ya da et verimi az olduğu anlaşılan kıvrırcık koyunun 20.199 adedi, yani %83'ü kapıkulu bölüklerine tevzi edilmişti. Bununla beraber Sinan Çavuş ve ekibi daha yüksek maliyetli ve buna bağlı olarak et verimliliği yüksek olan iştirah koyununun dağıtımında daha temkinli davranmıştı. Nitekim satın alınan 9.999 koyunun 5.520'si, yani iştirah koyununun ancak %55'inin dağıtımı yapılmıştı. Anlaşılacağı üzere Sinan Çavuş'un koyun tedariki ve dağıtımını gelişigüzel bir biçimde gerçekleştirmemişti. Bu süreç bedelsiz ve düşük masrafla temin edilen koyunların dağıtımına öncelik veren bir yöntemle yürütülmüştü. Bedelsiz ya da düşük maliyetli koyunların dağıtımına öncelik verilmesinin muhtemel sebebi sefer öncesi askerî sınıfın memnuniyeti yüksek tutmak olmalıydı.

Kapıkullarına gerçekleşen koyun dağıtım sürecinde vurgulanması gereken bir diğer husus dağıtım esnasında toplanan bedel miktarıydı. Yukarıda ifade edildiği üzere kapıkulu bölüklerine dağıtılan koyunlarla doğru orantılı olarak bir bedel toplanmıştı. Beş aylık periyotta kapıkullarından alınan koyun bedelinin toplamı 890.572 akçeydi. Bununla birlikte bu bedel piyasa koşullarının oldukça altındaydı. Nitekim aynı zaman diliminde Sinan Çavuş'un iştirah ettiği 9.999 koyun için ödediği miktarın 1.520.110 olduğu hatırlandığında, 27.629 koyun için bedel olarak alınan bu miktarın oldukça mütevazi kaldığı aşikardır.

3. Tevziattın Ardından Sinan Çavuş'un Son Görevi: Bakiyelerin Teslimi Yahut Değerlendirilmesi

Mehmet Paşa'nın doğu seferinin ilk beş aylık periyodunda Sinan Çavuş'un Koyun temini ve tevzi esnasında bir takım bakiyeler oluşmuştu. Nitekim bu bakiyelerden ilki toplanan fakat tevzi edilmeyen koyunlardan oluşan bakiyeydi. Diğeriyse kapıkulu kasaplarına dağıtılan koyunlara karşılık alınan nakdin oluşturduğu bakiyeydi. Sinan Çavuş son olarak tuttuğu muhasebe kayıtlarında koyun temini işi çerçevesinde oluşan bu bakiyelerin açıklamasını yapmıştı.

İfade edildiği üzere Sinan Çavuş ve ekibi 5 aylık zaman diliminde 50.902 koyun tedarik etmiş, toplanan koyunların 42.251'i dağıtılmış ve kapıkulu sınıfına dağıtılmayan 8.651 adet koyun bakiye kalmıştı. Toplanan koyunların "bakiye" kalmasının ya da "bakiye" tabiriyle kaydedilmesinin tek sebebi ihtiyaç duyulmayan kesim fazlası koyunların mevcudu değildi. Amacı dışında kullanılan yahut hiç kullanılmayan koyunlar da "bakiye" olarak değerlendirilmişti. Nitekim tedarik süreci tamamlanan ancak hiçbir biçimde değerlendirilemeden ölen 2.508 adet koyun bakiye olarak kaydedilmişti. Sinan Çavuş ve ekibi, kesilmeden ölen ya da et için kullanılmayacak kadar hasta olan bu koyunlardan herhangi bir maddi kazanç da sağlayamamıştı. Bununla beraber ölen koyunların sayısı Sinan Çavuş'un et tedarik sürecindeki kayıp miktarını da bize göstermektedir. Öyle ki Sinan Çavuş ve ekibinin topladığı koyunların %5'i et ihtiyacı için kullanılmadan kaybedilmişti. Hiç şüphesiz bu kayıp bir ordu koyun emininin hesaplamalarına dâhil ettiği bir orandı ve tedarik planını bu kayıp oranına göre yapmak zorundaydı⁵⁰.

Ölen koyunlar dışında ordunun et ihtiyacı için kullanılmayıp satılan koyunlar da "bakiye" olarak değerlendirilmişti. Koyunların satılmasının temel sebebi "amel mande" olmaları, yani orduyla beraber hareket edemeyecek kadar hasta, yaralı yahut et verimi düşük zayıf koyunlar olmalarıydı. Nihayetinde 2.115 adet koyun "amel mande" gerekçesiyle satılmış ve "bakiye" olarak değerlendirilmişti. Satılan koyunlardan 152.800 akçe gelir elde edilmiş, bu gelirin 48.300 akçesi hazineye teslim edilmiş ve 104.500 akçesi bakiye kalmıştı. Bununla beraber ilgili rakamlardan satılan koyunların ortalama birim tutarını da tespit edebilmekteyiz. Buna göre koyunların ortalama satış bedeli 72,2 akçeydi. Bu miktarı çarpıcı kılan husussa kapıkullarına dağıtılan et verimi en yüksek, dolayısıyla en yüksek bedelle verilen koyunlardan bile yüksek bir bedelle satılmış olmasıydı. Bu koyunların büyük çoğunluğu zayıf, hasta dolayısıyla et verimliliği düşük koyunlar olduğu hatırlandığında "amel mande" olup satılan koyunların çok da ucuza elden çıkarılmadığı

⁵⁰ Nitekim IV. Murat'ın Revan ve Bağdat seferlerinde görevli Koyun Emni Şaban Ağa bu kaybı %2,3 olarak hesaplamıştı. Bkz. Polat, "IV. Murat Devri Revan ve Bağdat Seferlerinde Et Temini", s. 42.

anlaşılmaktadır. Yine çeşitli nedenlerle ücret alınmadan kapıkulları dışında dağıtılan yahut özel günlerde et için kullanılan koyunlarda “bakiye” kapsamında değerlendirilmişti. Bu kapsamda, yeniçerilere verilen bir ziyafette (yahni-yi yeniçeriyen), Ramazan Bayramı için verilen yemekte, Safevi elçisine ve Defterdar Mustafa Paşa'ya toplam 698 koyun bedelsiz verilmiş ve bu miktar bakiye olarak gösterilmişti. Tüm bunların dışında 3.330 adet koyun aynı biçimde Sinan Çavuş'un elinde bakiye kalmıştı. Bakiye kalan bu koyunların 1.252 adedi kıvırcık koyunu, 2.078 adediyse “ağnam-ı kebir” olarak ifade edilen besili, et verimliliği yüksek koyunlardı⁵¹. Muhtemeldir ki aynı olarak bakiye kalan bu koyunlar seferin ilerleyen sürecinde kullanılmıştı.

Bakiye tutarının nakit faslını kasaplardan toplanması gereken koyun bedelleri oluşturmuştu. Nitekim kapıkulu kasaplarından dağıtılan koyunlar karşılığında toplanması gereken 890.572 akçenin 859.026 akçesi hazineye “guşet-i ganem” adıyla teslim edilmişti. Yine bu miktar içerisinde 25.000 akçelik bir tutar Ordu için koyun getiren çobanlara “harc-ı rah” olarak verildi. Ancak teslimat ve harc-ı rah ödemesinin dışında 6.546 akçelik bir bakiye tutar oluşmuştu⁵². Nitekim bu miktar sipahi kasaplarından tahsil edilemeyip bakiye kalan tutardı. Buna karşılık yeniçeri, cebeci ve silahdar kasaplarından tahsil edilmesi gereken meblağın tümü toplanmıştı.

Muhasebe kayıtları üzerinden yapılan incelemede Sinan Çavuş'un seferin ilk beş aylık periyodunda sorunsuz bir biçimde görevini yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Öyle ki Sinan Çavuş belirtilen zaman itibarıyla ordunun ihtiyacından fazla koyun toplamayı başarmıştı. Nitekim bu başarısı kendisine verilen bir hilatle ödüllendirilmişti⁵³.

Sonuç

I. Ahmet devrinde Kuyucu Murat Paşa, Nasuh Paşa ve Kara Mehmet Paşa'nın seraskerliklerinde doğuya önemli seferler gerçekleştirmişti. Özellikle bu üç seraskerin seferlerinde, Sinan Çavuş koyun eminliği vazifesini üstlenmiş, 1607-1617 tarihleri arasındaki seferlerde aktif görevde bulunmuştu. Ancak çalışmada Sinan Çavuş'un Kara Mehmet Paşa'nın 1615-1616 tarihli doğu seferindeki koyun eminliğine odaklanılmıştır. Nitekim bu süreçte Sinan Çavuş'un uhdesinde tutulan yahut onun koyun eminliğine dair bilgi ihtiva eden muhasebe kayıtlarından, sefer için koyunları sürsatla, iştirayla ya da bu iki yöntem dışında ordu hazinesinden ödeme yapılmadan (muhtemelen bunların bir kısmı da mükellefiyetle) temin ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle seferin ilk beş aylık periyodundan sonra Sinan Çavuş'un faaliyetlerini gösteren bir muhasebe defteri bulunmadığından, bu süreçte sadece sefer ruznamçelerinden iştiraya dair faaliyetleri takip edilebilmekte, kısacası bu iştiraya yöntemi diğer yöntemlerle kıyaslanamamaktadır. Bununla beraber Sinan Çavuş'un ilk 5 aylık koyun eminliği görevine bakıldığında koyun temin yöntemleri içerisinde iştiranın 20%'nin altında düşük bir oranda kaldığı görülmektedir. Özellikle iştiraya ile elde edilen koyun sayısının düşük olması ilk beş aylık periyotta Sinan Çavuş'un ödeme yapmadan koyun temin ettiğini göstermektedir. Koyun temin sürecinde koyun eminlerinin ön plana çıkan yönteminin iştiraya olduğu hatırlandığında, Sinan Çavuş'un et temini ile ilgili görevinde olağan akışın dışında bir süreç geçirdiği görülmektedir. Bu sürece özgü bir koşulun gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Buradan çıkan sonuçta koyun eminlerinin öncelikli olarak iştiraya dışındaki yöntemleri tercih ettiği, eğer bu yöntemlerle koyun sağlayamıyorlarsa iştiraya başvurduklarıdır.

Sinan Çavuş'un koyun tevcihine dair faaliyetlerini seferin ilk beş aylık periyodunda takip edebilmekteyiz. Nitekim Sinan Çavuş'un bu süreçteki koyun tevcihine bakıldığında, 66,33%'lük oranla koyun dağıtımının büyük kısmını yeniçerilere yaptığı görülmektedir. Kapıkulları içerisinde yeniçerilere yapılan bu tevcihat şartıca değildir. Ancak cebecilere yapılan 20,51%, sipahi, silahdar ve

⁵¹ MAD 5872, s. 46.

⁵² MAD 5872, s. 46.

⁵³ KK 1902, s. 94. Sinan Çavuş'un hilatle ödüllendirilmesi bir kereye mahsus da değildi. Öyle ki 22 Safer 1025 (11 Mart 1616) tarihinde ikinci defa hilat almıştı. Bkz. KK 1902, s. 128.

gureba sınıflarına 13,2% oranında gerçekleşen tevcihat dikkat çekicidir. Nitekim cebecilere göre sefere çok daha kalabalık sayıda katılan kapıkulu sipahi, silahdar ve gureba sınıflarına az koyun tevcihi bu sefer özelinde farklı noktalardan biriydi. Bunun muhtemel nedeni ya sefere bu grubun ağırlıklı olarak sonradan dahil olması ya da özellikle kışlak aşamasında Sinan Çavuş'un görev sahasının dışındaki kışlaklara dağıtılmış olmasıydı.

Sinan Çavuş'un koyun tevzi esnasında bir diğer görevi "guşet-i ganem" ya da "koyun bedeli" olarak geçen bedeli toplamaktı. Nitekim genellikle kasaplar vasıtasıyla tahsil edilen bu bedel ordu hazinesine aktarılmış, yani Sinan Çavuş toplanan guşet-i ganem gelirlerini doğrudan koyun alımında kullanamamıştı. Bu durum Sinan Çavuş'un koyun tedarikinde malî yetkilerinin sınırını da göstermektedir. Öyle ki Sinan Çavuş guşet-i ganem gibi sürsat gelirlerini de koyun tedariki için kullanamamış, kendisine ordu hazinesinden yapılan iştiralarla bu işi yürütmüştür.

Koyun Emimi Sinan Çavuş'un dikkat çeken bir diğer vazifesi "bakiye" faslında ifade edilen fazla koyunların değerlendirilmesiydi. Özellikle bu başlık altında Sinan Çavuş'un görevi esnasında hangi olumsuz durumlarla karşılaştığı görülmektedir. Nitekim hastalanan, zayıflayan ve ölen koyunlar bu görev esnasında planlanması gereken olasılıklardı. Bunun yanında ordunun et ihtiyacı için kullanılmayan koyunlar Sinan Çavuş tarafından satılmıştı. Anlaşılan Sinan Çavuş satın alma dışında gerekli durumlarda koyun satışını da gerçekleştirmişti ve bu durum koyun eminlerinin farklı bir görevi olarak karşımıza çıkmaktaydı.

Hiç şüphesiz Sinan Çavuş seferin ilk beş aylık zaman diliminde başarılı bir görev yürütmüştü. Nitekim Sinan Çavuş'un başarılı bir görev yürüttüğünü aldığı hilatten, topladığı koyunlardan ziyade minimum maliyetle çok koyun toplamasından anlıyoruz. Özellikle ağırlıklı olarak incelenen ve değerlendirilen seferin ilk beş aylık periyodunda iştirat koyununun oranının az olması bu durumun en bariz göstergesiydi.

Bibliyografya

1- Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Tasnifi, IV. Murad (*AE.SMRD.IV*), 1/57.

Kamil Kepeci Tasnifi (KK), 1902.

Maliyeden Müdevver Defteri (MAD), 4433; MAD 5872; MAD 7174.

2- Kitabî Kaynaklar ve Tetkik Eserler

AK, Mahmut, “Damad Mehmet Paşa”, *DİA*, C. 28, Ankara 2003.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, C. III, İstanbul 1950.

GÜÇER, Lütfi, XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul 1964.

Hasan Beyzade Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, Haz. Şevki Nezihi Aykut, C.III, Ankara 2004.

İŞBİLİR, Ömer, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.

KARACA, Filiz, “İn'âm”, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, ss.259-260.

Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C.I, İstanbul 1287.

KILIÇARSLAN, Yasemin, “Cebeci” *DİA*, C.7, Ankara 1993, ss. 182-183.

ÖZCAN, Abdulkadir, “Kapıkulu”, *DİA*, C. 24, Ankara 2001, ss. 347-349.

POLAT, Süleyman, “IV. Murat Devri Revan ve Bağdat Seferlerinde Et Temini ve Tevzi Hususundaki Faaliyetler”, *Kalede Nefer, Seferde Ordu Esarette Asker: Osmanlı Devleti'nde Savaş, Toplum ve İaşe*, Editörler: Süleyman Polat, Ü.Gülsüm Polat, Selenge Yay., İstanbul 2022, ss. 11-48.

POLAT, Süleyman, “Kuyucu Murat Paşa'nın Celali Seferi Finansmanı”, *Ege Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, Aralık 2014, 563-603.

POLAT, Süleyman, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, ATASE Yay., Ankara 2015.

SARICA, Fikret, “Mere Hüseyin Paşa”, *DİA*, C. 19, İstanbul 1999, ss.8-9.

Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, C.2, Ankara 2003.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. I, TTK Yay. Ankara 1988.

Ek 1: Sinan Çavuş'un 12 Şevval 1024-10 Muharrem 1026 (4 Kasım 1615-18 Ocak 1617) Tarihleri Arasında Tevzi Ettiği Koyunlara Karşılık Topladığı Bedel:

Tarih	Sinan Çavuş'un Ordu Hazinesine Teslim Ettiği Para	Ödemeyi Kimin Yaptığı
12 Şevval 1024	68.000	Yeniçeri Kasabı
12 Şevval 1024	20.000	Cebeci Kasabı
19 Şevval 1024	7.434	Yeniçeri Kasabı
25 Şevval 1024	5.664	Sipahi Kasabı
25 Şevval 1024	24.675	Cebeci Kasabı
Şevval sonu 1024	54.123	Cebeci Kasabı
2 Zilkade 1024	62.000	Yeniçeri ve Cebeci Kasabı
7 Zilkade 1024	4.779	
14 Zilkaide 1024	25.310	Yeniçeri ve Cebeci Kasabı
22 Zilkaide 1024	62.570	Yeniçeri ve Cebeci Kasabı
23 Zilkade 1025	80.000	Cebeci Kasabı
29 Zilkaide 1024	1.000	Yeniçeri Kasabı
14 Zilhicce 1024	83.000	Yeniçeri ve Cebeci Kasabı
28 Zilhicce 1024	2.000	-
12 Muharrem 1025	163.200	Yeniçeri ve Cebeci Kasabı
18 Muharrem 1025	13.275	Silahdar Kasabı
19 Muharrem 1025	80.000	Yeniçeri Kasabı
23 Muharrem 1025	3.363	-
28 Muharrem 1025	51.060	Yeniçeri Kasabı
4 Safer 1025	1.239	-
9 Safer 1025	3.186	-
16 Safer 1025	70.000	-
22 Safer 1025	5.150	-

27 Safer 1025	92.327	Yeniçeri Kasabı
11 Rebiyülevvel 1025	172.320	-
11 Rebiyülevvel 1025	40.000	-
3 REbiyülahir 1025	7.253	-
7 Rebiyülahir 1025	4.602	-
7 Rebiyülahir 1025	10.684	-
9 Cemaziyelevvel 1025	3.294	İbrahim Çelebi Katib-i Ulufeciyan-ı yemin
16 Cemaziyelevvel 1025	3.210	İbrahim Çelebi Katib-i Ulufeciyan-ı yemin
18 Cemaziyelevvel 1025	26.430	İbrahim Çelebi Katib-i Ulufeciyan-ı yemin
28 Cemaziyelevvel 1025	2.948	İbrahim Çelebi Katib-i Ulufeciyan-ı yemin
Gurre-i cemaziyelahir 1025	84.000	-
7 Cemaziyelahir 1025	6.000	-
23 Cemaziyelahir 1025	4.070	İbrahim Çelebi Katib-i Ulufeciyan-ı yemin
27 Cemaziyelahir 1025	100.000	Hacı ve Hüseyin Kethuda
Gurre-i Recep 1025	111.370	İbrahim Çavuş, katib-i ganem
13 Recep 1025	15.000	-
17 Recep 1025	150.000	Yeniçeri, Cebeci, Sipahi ve Silahdar Kasapları
7 Şaban 1025	200.000	Yeniçeri, Cebeci, Sipahi ve Silahdar Kasapları
24 Şaban 1025	126.340	Yeniçeri, Cebeci, Sipahi ve Silahdar Kasapları
15 Ramazan 1025	110.000	Yeniçeri Kasapları (Kerim ve Şaban)

21 Ramazn 1025	150.000	Yeniçeri, Cebeci, Sipahi ve Silahdar Kasapları
26 Ramazn 1025	113.000	Yeniçeri Kasapları (Kerim ve Şaban)
Gurre-i Şevval 1025	160.000	Yeniçeri Kasabı
7 Şevval 1025	260.000	Yeniçeri Kasabı
15 Şevval 1025	207.770	Yeniçeri Kasabı
15 Şevval 1025	10.529	Yeniçeri Kasabı
15 Şevval 1025	9.735	Yeniçeri Kasabı
15 Şevval 1025	1.858	Yeniçeri Kasabı
16 Şevval 1025	1.770	-
23 Şevval 1025	18.000	-
23 Şevval 1025	3.717	-
23 Şevval 1025	1.844	-
19 Zilkaide 1025	45.000	-
24 Zilkaide 1025	45.620	-
24 Zilkaide 1025	43.242	-
25 Zilkaide 1025	22.000	Yeniçeri Kasabı
28 Zilkaide 1025	20.896	Yeniçeri Kasabı
Gurre-i Zilhicce 1025	24.000	Yeniçeri Kasabı
4 Zilhicce 1025	66.240	Yeniçeri Kasabı (Sinan)
29 Zilhicce 1025	64.146	-
16 Muharrem 1026	2.400	Yeniçeri Kasabı

Kaynak: KK 1902

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol:2-Sayı/Issue: 4

Başvuru/Submitted: 2 Kasım 2024/2 November 2024

Aralık 2024/December 2024

Kabul/accepted: 8 Aralık 2024/8 December 2024

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number:10.5281/zenodo.14550931

Araştırma Makalesi/Research Article

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

XVII. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Bir Güç Odağı: Silahdar Ağalar ve Köprülü İktidarının Kuruluş Sürecinde Politik Mücadele

Doğukan BOZKURT*

Özet

Bu çalışmanın ilk bölümünde Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'nın başta Silahdar Mustafa Paşa olmak üzere IV. Murad'ın gözdelelerini ortadan kaldırarak otoritesini tahkim ettiği sırada Silahdar Yusuf Paşa'nın Sultan İbrahim tarafından güçlü yetkilerle devlet yönetimine ortak etme tecrübesi konu edilecektir. Ayrıca Silahdar Yusuf Paşa'nın Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa ile rekabeti ve sonrasındaki tasfiye süreci analiz edilecektir. Bu bağlamda Sultan İbrahim dönemindeki silahdar ağalar ile Sultan IV. Murad döneminden kalan silahdar ağa kökenli isimlerin devlet yönetimindeki pozisyonları ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde XVII. yüzyılda Has odalı ve silahdar ağa kökenli devlet adamlarının oluşturduğu güç odağı üzerinde durulacaktır. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında Has odalı ve silahdar ağa kökenli devlet adamlarıyla girilen rekabet değerlendirilerek, söz konusu grubun tasfiye süreci anlatılacaktır. Böylece Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu yönetim sistemindeki değişiklikler ortaya konarak, bu değişim ve dönüşüm sürecinin Has odalılara ve silahdar ağalara olan yansımaları kavranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Silahdar Ağa, Has Oda, Silahdar Paşalar, IV. Mehmed, Köprülü Mehmed Paşa

A Power Group in the Seventeenth Century Ottoman Empire: Silahdar Aghas and Political Struggle in the Establishment of the Köprülü Power

Abstract

The first part of this study will discuss the experience of Silahdar Yusuf Pasha being made a partner in the state administration by Sultan Ibrahim with strong powers, while Grand Vizier Kemankeş Mustafa Pasha was strengthening his authority by eliminating the favorites of Murad IV, especially Silahdar Mustafa Pasha. Furthermore, Silahdar Yusuf Pasha's rivalry with Grand Vizier Kemankeş Mustafa Pasha and the subsequent liquidation process will be analyzed. In this context, the positions of silahdar aghas in the state administration during the reign of Sultan Ibrahim and the silahdar agha names remaining during the reign of Sultan Murad IV can be discussed. The second part of the study will focus on the power center formed by the statesmen of Has odalı and silahdar agha origin in the seventeenth century. The competition with the statesmen of has oda and silahdar ağa origin during the grand viziership of Köprülü Mehmed Pasha will be evaluated and the liquidation process of the said group will be explained. Thus, the changes in the administrative system of the Ottoman Empire with the grand viziership of Köprülü Mehmed Pasha will be revealed and the reflections of this change and transformation process on the Has odalı aghas and silahdar agha cadres will be understood.

* Yüksek Lisans Mezunu, Bahçeşehir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, dogukanmete5@gmail.com, 0000-0001-7305-717X.

Key Words: Silahdar Ağa, Has Oda, Silahdar Pashas, IV. Mehmed, Köprülü Mehmed Pasha

Giriş

XVII. yüzyılın başlarından itibaren çeşitli dinamiklere bağlı olarak güçlenen Has Oda, IV. Murad'ın saltanatına geldiğinde itibarlı bir konuma erişmişti. Buna paralel olarak Has Oda'nın yapısı da yine aynı padişah tarafından genişletilerek, ağalarının sayısı ve gelirleri arttırılmıştı¹. Böylece söz konusu kesimler, mutlak iktidarı ele geçirerek devletin içinde bulunduğu yönetim krizini aşmak isteyen IV. Murad için güçlü birer müttefik haline gelmişlerdi. Bu dönemde silahdar ağalar ise Has odalılar içerisinde IV. Murad'ın en gözde ağaları olarak dikkat çekmekteydiler. Silahdar ağalık makamı da yine aynı dönemde Silahdar Bezirganzade Mustafa Paşa'nın şahsıyla birlikte zirveye ulaşmıştı². Silahdar Mustafa Paşa'nın IV. Murad tarafından saltanatına ortak yapıldığı suçlamasına maruz bırakılma raddesine varan etkinliği ise onun ölümü sonrasında da padişahlara yol göstermişti. Bu açıdan bakıldığında Silahdar Mustafa Paşa'nın IV. Murad'ın ölümünden sonraki tasfiye süreci Has odalı gözdelere karşı kazanılan kısa süreli bir zafer görünümündeydi. Zira Sultan İbrahim de kısa zaman içerisinde tıpkı ağabeyi gibi kendi gözdelere ortaya çıkarmakta gecikmemişti. Bunlar arasında en dikkat çekici isim ise padişah tarafından Silahdar Mustafa Paşa'yı aratmayan yetkilerle ikinci vezirlik payesi verilerek taşra çıkartılan Silahdar Yusuf Paşa'ydı.

1. Sultan İbrahim'in Gözdeleri: Silahdar Yusuf Paşa ve Silahdar Fazlı Paşa

I. İbrahim, tahttaki ilk yıllarında, otoriter bir yönetimi benimseyen Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'nın etkisi altındaydı³. Sadrazam, IV. Murad tarafından desteklenen devlet adamlarının önemli bir kısmını ortadan kaldırmış veya rütbelerini düşürmüştü. Kendisi bu politikayla iktidarını tahkim etmek istemiş olsa da I. İbrahim, zamanla gözdelere önemli mevkiiler kazandırarak sadrazamın güçlenmesinin önüne geçmişti. Bu noktada padişah, özellikle selefi döneminde Has Oda'nın en itibarlı isimleri haline gelen silahdar ağaları tercih etmişti. Bu açıdan bakıldığında padişahın devlet yönetimi içerisinde silahdar ağalara biçtiği rol ile selefi arasında pek fark bulunmamaktaydı. Saltanatı boyunca da silahdar ağalarını yüksek rütbelerle taşra çıkararak devlet idaresinde ağırlık kurmalarına zemin hazırlamıştı. Bunlar arasında yer alan Bosnalı Yusuf Paşa, Damat Fazlı Paşa ve Malatyalı Süleyman Paşa, I. İbrahim'in ölümünün ardından da devlete hizmet etmeyi sürdürmüşlerdi⁴. Benzer şekilde, IV. Murad tarafından taşra çıkan silahdar ağa kökenli bazı devlet adamları da bu dönemde hâlâ görev almaktaydı. Silahdar Melek Ahmed Paşa ve Silahdar Abaza Siyavuş Paşa birbiri ardına sadrazamlık yaparken⁵, Silahdar Musa Paşa Girit Adası seferinde hayatını kaybetmişti⁶. Keza IV. Murad'ın Yeniçeri Ağası Silahdar Bıyıklı Mustafa Ağa ise kaptan-ı derya olarak donanmanın başında Girit seferine katılmış ve savaş sırasında vefat etmişti⁷. Yine bu dönemde

¹ Sevgi Ağca Diker, *Has Oda ve Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2019.

² Doğukan Bozkurt, "IV. Murad ve Silahdar Paşaları: Silahdar Mustafa Paşa Örneği", *Tarih Tetkikleri Dergisi*, 1(2), 2023, s. 12-32.

³ "Sultân İbrâhîm'i taşra çıkarmayup her mesâlihi kendü görür idi..." Bkz. Ramazan Aktemur, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi (H.1058-1106/M.1648-1694)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 84.

⁴ Evliya'ya göre Silahdar Süleyman Paşa zamanının en gözde devlet adamlarından birisi olarak başta sadrazamlık olmak üzere birçok makamda bulunmuştur. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay.Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), C. I/I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 241.

⁵ BOA. TSMA. e. 434/44, 11 Rabiulevvel 1062/21 Şubat 1652; Söz konusu atama 14 Ramazan 1061/21 Ağustos 1651 tarihinde gerçekleşmiştir. Berna Mert, *IV. Mehmed Devri Bir Kaftan Defteri (H.19.B.1058-24 N.1086/9 Ağustos 1648- 12 Aralık 1675) (Değerlendirme ve Çeviri Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022, s. 238.

⁶ *Tarih-i Na'ima* (Yay.Haz. Mehmet İpşirli) C. IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 1029,1093; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, (Yay.Haz. Zeynep Aycibin), C. II, Çamlıca, İstanbul 2016, s. 921-922,926.

⁷ Silahdar Bıyıklı Mustafa Paşa 1649 senesinde Rumeli Beylerbeyi ardından Kaptan-ı Derya olarak görevlendirilmiş, 1650 senesinde Girit'te savaşırken hayatını kaybetmiştir. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si (Tahlil ve Metin Tenkid)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. 19; *Tarih-i Na'ima*, C. IV, s. 1086,1200,1238; *Tarih-i Na'ima*, C. V, s. 1283.

Silahdar Mostari Mustafa Paşa nişancılık makamında bulunan tecrübeli bir devlet adamı olarak hizmet etmekteydi⁸.

Kemankeş Mustafa Paşa, sadrazamlığı sırasında otoriter iktidarını kurarken IV. Murad'ın desteklediği devlet adamlarının birçoğunu tasfiye etmişti. Bunlardan Emirgüne Yusuf Paşa ve Silahdar Mustafa Paşa'nın katledilmesini sağlamıştı. Deli Hüseyin Paşa'nın da Bosna ve Bağdat eyaletlerine vali atanmasına vesile olarak İstanbul'dan uzaklaştırmıştı⁹. IV. Murad'ın ölümünden kısa bir süre sonra onun tarafından taşra çıkarılan Yeniçeri Ağası Silahdar Bıyıklı Mustafa Ağa'yı da azletmişti¹⁰. Bu dönemde Silahdar Melek Ahmed Paşa ise Şam ve Halep gibi merkeze uzak eyaletlerde valilik görevini sürdürmekteydi¹¹. Sadrazam, IV. Murad'ın son silahdar ağası olan Abaza Siyavuş Paşa'yı kaptan-ı deryalıktan azletmiş ve birkaç yıl boyunca yeni bir vazife almasına da izin vermemişti¹². Ayrıca yeni bir kaptan-ı derya atamamayı tercih etmiş ve donanmanın ihtiyaçlarıyla bizzat meşgul olmuştu¹³. Kemankeş Mustafa Paşa uzun yıllardır itibar kaybeden sadrazamlık makamına söz konusu politikalarla yeniden eski gücünü kazandırmaya çalışmıştı. Ancak, I. İbrahim, Silahdar Yusuf Ağa'yı ikinci vezirlik rütbesiyle taşra çıkardıktan sonra söz konusu tablo değişecekti (Aralık 1643).

Dönemin tarihçileri, I. İbrahim'in Silahdar Yusuf Ağa'yı ikinci vezir yapma kararı almasında selefinden etkilendiğini vurgulamıştır. Dönemin tarihçilerinden ve Enderun'da hizmet eden Mehmed Halife'ye göre Sultan İbrahim, *benim karındaşım Sultân Murad'ın bir makbul Silahdârı var imiş, benim niçün olmya diyerek kendüye musâhib-i makbûl ve mu'teber kimse ittihâz ettiği* Bosnevî Yusuf Ağa'ya bu makama uygun görmüştü¹⁴. Öte yandan IV. Murad'ın Silahdar Bezirgânzâde Mustafa Paşa'ya devlet idaresi içerisinde biçtiği konum dikkate alınırca, Silahdar Yusuf Paşa'nın taşra çıkarılması basit bir öykünmeden ziyade dikkate değer bir siyasal hamle olarak değerlendirilmelidir. Özellikle Sadrazam Kemankeş Paşa'nın otoriter iktidarına karşı Sultan İbrahim'in silahdar ağasına ikinci vezirlik mevkiine getirmesi planlı bir hamle olarak kabul edilmelidir. Keza Mehmed Halife'nin dikkat çektiği üzere, Silahdar Yusuf Paşa'nın yeni görevine Sadrazam Kemankeş Paşa da şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştı.

“Bu makule kimse Pâdişâh kurbünde olmak umûr-ı saltanata ayn-ı hâlel ve zarar olması muhakkaktır. Gerçi Sultân Murad'ın musâhib ve mukârini var idi. Lâkin cümle âlem ândan hoşnûd ve mahzûz değil idi. Zira cümle umûr-ı saltanata karışır ve vüzerâ ve vükelâ ve bi'z-zat Vezîriazam olan kimesneler âna inkiyâd gösterüp elin bûs iderlerdi. İmdi benim zamânımda bu makule kimse Pâdişâh kurbünde olmak lâyıık ve münâsip değildir”¹⁵.

Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa, iktidarını tehdit eden Silahdar Yusuf Paşa ve Cinci Hoca ikilisinin devlet yönetimindeki etkilerini ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Fakat padişah, sadrazamın bu yöndeki fikirlerine itibar etmemişti. Öte yandan Silahdar Yusuf Paşa ve Cinci Hoca da ikili bir çıkar ittifakı kurarak sadrazam aleyhinde faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Buna göre sadrazamın her

⁸ Fezleke, C. II, s. 703; *Tarih-i Na'ima*, C. III, s. 679; *Tarih-i Na'ima*, C. IV, s. 970,1219; *Tarih-i Na'ima*, C. V, s. 1529.

⁹ Mücteba İlgürel, “Hüseyin Paşa, Deli”, *TDVİA* (1999) C. 19, s. 4-6.

¹⁰ Silahdar Bıyıklı Mustafa Ağa, 1640 yılının Ekim ayında IV. Murad'ın ölümünün hemen ardından Yeniçeri Ağalığı vazifesinden azledildi. *Tarih-i Na'ima*, C. III, s. 945.

¹¹ Silahdar Melek Ahmed Paşa hakkında yapılmış önemli bir çalışma için bkz. Robert Dankoff, *The Intimate Life of an Ottoman Statesman Melek Ahmed Pasha (1588-1662)*, State University of New York Press, New York 1991.

¹² Silahdar Abaza Siyavuş Paşa, Kemankeş Paşa'nın yerine sadrazam olan Sultanzade Mehmed Paşa tarafından yapılan ilk atamalarla birlikte Erzurum Beylerbeyi yapılmıştı. BOA. TSMA. e. 272/19, 20 Rabiulevvel 1054/27 Mayıs 1644; Erzurum'dan sonra Anadolu Beylerbeyliğine getirilmiş, kısa bir süre sonra da sadrazamın arzı ile kubbe veziri yapılmıştı. BOA. TSMA. e. 272/14, 29 Zilhicce 1055/15 Şubat 1646.

¹³ Abaza Siyavuş Ağa, IV. Murad'ın silahdar ağası olmasına rağmen Sultan İbrahim tarafından vezaretle taşra çıkarılarak Kaptan-ı Derya yapılmıştır. BOA. TSMA. e. 272/18, 10 Cemazeyilevvel 1050/28 Ağustos 1640; Silahdar Abaza Siyavuş Ağa'nın Kaptan-ı Derya oluşu, donanmayla gerçekleştirdiği Azak Seferi ve azil süreci için bkz. Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 73-74; *Fezleke*, C. II, s. 831,836; *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 101-102; *Tarih-i Na'ima*, C. III, s. 946; *Tarih-i Na'ima*, C. IV, s. 954.

¹⁴ Ertuğrul Oral, *Tarih-i Gilmanî Mehmed Halife*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 16.

¹⁵ *Tarih-i Gilmanî*, s. 16.

hareketini olumsuz minvalde aksettirip onunla özgüvenli bir rekabete girmekten çekinmemişlerdi¹⁶. Sadrazam ise Silahdar Mustafa Paşa'nın tasfiye sürecinde olduğu gibi yine başarılı olacağını düşünmekteydi. Üstelik Silahdar Yusuf Paşa ve Cinci Hoca'yı ortadan kaldırmak için yeniçeri ocağı üzerinden bir komployu da organize etmişti. Fakat sadrazamın reformcu politikalarına¹⁷ tepki duyduğu anlaşılın kesimlerce hadise ortaya çıkarılmıştı. Bunun üzerine Kemankeş Paşa, padişahın gözünden düşerek hem makamını hem de hayatını kaybetmişti (Ocak 1644)¹⁸. Böylece XVII. yüzyılın güçlü sadrazamları arasında gösterilebilecek isimlerinden birisi, Silahdar Yusuf Paşa ve Cinci Hoca gibi padişah gözdeleleriyle girdiği rekabet neticesinde tasfiye edilmişti.

Silahdar Yusuf Paşa ise Kemankeş Mustafa Paşa gibi güçlü ve otoriter bir sadrazamı ortadan kaldıran sürecin en önemli aktörü olarak prestij kazanmıştı¹⁹. Padişah da Silahdar Yusuf Paşa'yı çeşitli mansıplarla ekonomik olarak güçlendirmişti²⁰. Gözdesini İbrahim Paşa Sarayı'na yerleştirerek²¹ henüz 2,5 yaşında bulunan kızıyla nikâhlayıp hanedan damadı yapmıştı. Ardından Kaptan-ı Deryalığa getirerek Girit Ada'sını almak için hazırlanan orduya serdar tayin etmişti (Nisan 1645). Silahdar Yusuf Paşa ilk aşamada adanın büyük şehirlerinden birisi olan Hanya Kalesi'ni ele geçirerek önemli bir başarı da kazanmıştı²². Fakat merkezdeki beklenti adanın tamamının ele geçirilmesine yönelik olduğu için bazı kesimlerce serdarın askeri faaliyetleri yetersiz görülmekteydi. Silahdar Yusuf Paşa ise devlet idaresinde sahip olduğu gücün etkisi ve zamanla kendisine karşı geliştirilen olumsuz propagandaların da tesiriyle Sadrazam Sultanzade Mehmed Paşa'yla da sorunlar yaşamaya başlamıştı. Ona göre sadrazam, padişah nezdinde Hanya'nın fethini küçük göstererek kendisini gözden düşürmeye çalışmaktaydı. Böylece savaşın seyrini de tehlikeye atmaktaydı. Sultan İbrahim ise Yusuf Paşa'nın sadrazam aleyhindeki propagandalarına kayıtsız kalamamıştı. Neticede kısa süre içerisinde bir sadrazam daha Silahdar Yusuf Paşa sebebiyle makamını kaybetmişti²³. Öte yandan Silahdar Yusuf Paşa'nın devlet yönetiminde aşırı güçlenmesi kendisine karşı alınan politik cephenin de genişlemesine yol açmıştı. Öyle ki daha önce Kemankeş Paşa'ya karşı birlikte hareket ettiği Cinci Hoca dahi onun aleyhinde girişimlerde bulunmaktaydı. Hanya'nın fethinin ardından getirdiği hediyeleri sunduğu sırada padişahla girdiği diyalog ise Yusuf Paşa'nın kendisine olan güvenini açıklamak için önemli bir örnektir. Sonuç olarak Sultan İbrahim, uzun zamandır gözdesi hususunda yapılan olumsuz propagandalara boyun eğmiş ve Silahdar Yusuf Paşa'yı idam ettirmişti²⁴.

Sultan İbrahim, Silahdar Yusuf Paşa deneyiminden sonra da silahdar ağa kökenli isimlerden vazgeçmemişti. Öyle ki Yusuf Paşa'nın siyasi boşluğunu bir diğer silahdar ağası olan Fazlı Ağa ile ikame etmişti. Böylece Silahdar Fazlı Ağa, Anadolu Beylerbeyi rütbesiyle taşra çıkarılmıştı (Mayıs

¹⁶ “Cülûsdan beri Paşa-yı mezbûrun kemâl-i istiklâl üzere mülk-i ‘Osmânî’de hükmü câri iken, Silahdâr Paşa ve Cinci zuhûru ile bâzâr-ı i’tibârı nev’an kâsîd olmuşıdı” Bkz. *Fezleke*, C. II, s. 841.

¹⁷ Kemankeş Mustafa Paşa, sadrazamlığı sırasında yeniçeri ocağı ve kapıkulu sipahilerine yönelik yaptığı teftişlerle binlerce kişiyi ocaktan attığı ciddi bir reform programı uygulamıştı. *Fezleke*, C. II, s. 844

¹⁸ “mezbûr Silahdâr-ı tard u ib’âd talebi için çorba yememek üzere fesâda ikdâm itmekle, hayr-hâhân-ı devlet vesâtâtı ile garaz-ı fâsîdi ma’lûm-ı Pâdişâhî oldukda...” *Fezleke*, C. II, s. 841-842; Sultan İbrahim'in Silahdar Yusuf Ağa'yı taşra çıkartışı, Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'nın engelleme girişimleri, Kemankeş Paşa ile Silahdar Yusuf Paşa'nın rekabeti neticesinde sadrazamın hayatını kaybettiği süreç ile ilgili tafsilatlı malumat için bkz. *Tarih-i Na'ima*, C. IV, s. 974-975,978-980, 984, 998.

¹⁹ Silahdar Yusuf Paşa ile ilgili yapılmış bir çalışma için bkz. Metin Menekşe, “17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Makbul İken Maktul Olan Bir Devlet Adamı: Kaptan-ı Derya Silahdâr Yusuf Paşa”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, vol. 5, issue. 3 (November 2021), s. 527-553.

²⁰ Silahdar Yusuf Paşa'nın hayattayken düzenlediği vakfiyesi için bkz. BOA. TSMA. d. 6929, 1 Muharrem 1054/10 Mart 1644.

²¹ Silahdar Yusuf Paşa için İbrahim Paşa Saray'ında kapsamlı bir tadilat yapılmıştı. BOA. AE. SİBR. 4-417, 23 Zilkade 1053/2 Şubat 1644.

²² Sultan İbrahim, Özi Muhazıfı Silahdar Abaza Siyavuş Paşa'ya yazdığı emirle Silahdar Yusuf Paşa'nın Hanya Fethi'nin top atarak ve şenlikler düzenlenerek ahaliye duyurulmasını istemişti. BOA. TSMA. e. 272/23, 20 Recep 1055/11 Eylül 1645.

²³ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1623-1669)*, Çev. Nilüfer Epeçeli, Ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe, İstanbul 2011, s. 521.

²⁴ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay.Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), C. II/I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 184-185; *Fezleke*, C. II, s. 896-897; *Tarih-i Na'ima*, C. IV, s. 994,1001,1028,1064-1069; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1623-1669)*, s. 521-522.

1645)²⁵. Padişah, yeni gözdesini musahibi yaptığı gibi onu Silahdar Yusuf Paşa'dan dul kalan kızı Fatma Sultan ile nikahlayıp hanedan damadı da yapmıştı²⁶. Benzer şekilde Yusuf Paşa'nın ikamet ettiği İbrahim Paşa Sarayı, Silahdar Fazlı Paşa'ya tahsis edilmişti²⁷. Yusuf Paşa'nın Kaptan-ı Derya makamı da IV. Murad'ın silahdar ağası olan tecrübeli devlet adamı Musa Paşa'ya verilmişti²⁸. Fazlı Paşa ise Yusuf Paşa gibi devlet idaresinde birdenbire güçlenmemiştir. Bunun aksine zamanla birçok önemli görevde bulunmuştu. Bu vazifelerindeki başarıları neticesinde de kıymetli bir devlet adamı haline gelmişti. Mesela Girit Savaşı'nın kritik noktalarından birisinde kaptanlık vazifesiyle adaya gönderilecek askeri yardımı ulaştırma işi Silahdar Fazlı Paşa'ya verilmişti. Kaptan-ı deryalığın yanı sıra özellikle Rumeli'deki birçok değerli mansıba uzun yıllar tasarruf etmişti. Öte yandan Silahdar Fazlı Paşa'nın padişahın gözdesi oluşunun devlet idaresinde kendisine sağladığı faydaları göz ardı etmemek gerekmektedir. Öyle ki ulema içerisindeki atamalara doğrudan müdahil olması dikkat çekicidir. Sultan İbrahim ile olan yakın ilişkisinin ise onu tıpkı Yusuf Paşa gibi özgüvenli bir devlet adamı haline getirdiği anlaşılmaktadır. Zira Fazlı Paşa, Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa'nın verdiği emirleri yerine getirmeyecek kadar kendisine güvenmektedir. Hatta onunla bu emirlerin doğruluğunu ya da yanlışlığını tartışacağı münakaşalara da girmekten çekinmemiştir. Üstelik padişahın huzurunda sadrazamla girdiği tartışma sonucunda hapsedilmiş olmasına rağmen kısa zamanda salıverilmişti²⁹. Normal şartlarda sonuçlarının oldukça ağır olacağı tahmin edilebilecek olan hadisenin Fazlı Paşa açısından doğurduğu neticenin gayet makul olması, onun padişah nezdindeki konumunu açıklayabilmek açısından önemli bir örnektir.

Girit Savaşı devam ederken Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alması İstanbul'a yönelik ciddi bir iase ve güvenlik sorunu yaratmıştı. Ciddi seviyede askeri ve mali kaynak sarf edilen savaşın bir türlü neticelendirilememesinden doğan huzursuzluk ise Sultan İbrahim'e karşı ortaya çıkan tepkilerin artmasına yol açmıştı. Sadrazam Ahmed Paşa'nın yeniçeri ağalarından keyfi olarak talep ettiği birtakım hediyeler de bardağı taşıran son damla olmuştu. Yaşanan büyük isyan neticesinde Sultan İbrahim tahttan indirilmişti. Sultan, hâl edilmeden kısa bir süre önce ise Silahdar Emir Ağa'yı yeniçeri ağası tayin etmişti (Haziran 1648). I. İbrahim bu hamleyle yeniçeri ocağını kontrol altına almak istemiştir. Fakat padişahı tutsak etmek için gelenler arasında Yeniçeri Ağası Silahdar Emir Ağa da bulunmaktaydı³⁰.

2. Tasfiye: IV. Mehmed Dönemi ve Köprülü İktidarının Kurulması

IV. Mehmed'in kırk iki sene süre saltanatını³¹ Köprülüler öncesi ve sonrası şeklinde ele almak gerekmektedir. Zira padişahın tahttaki ilk yıllarında yaşanan ekonomik, askeri ve siyasi kriz süreci politik ve ekonomik istikrarsızlığı da beraberinde getirmişti. Girit Seferleri'nin bir türlü neticelendirilememesinin yanında merkez ve taşrada yaşanan isyanlar askeri, siyasi ve ekonomik sıkıntıların yaşanmasına yol açmıştı. Ayrıca IV. Mehmed'in Validesi Turhan Sultan, büyük valide Kösem Sultan ve ocak ağalarının devlet işlerine müdahil olması ve kendi çıkarları doğrultusunda faaliyetlerde bulunması mevcut krizlerin derinleşmesine zemin hazırlamıştı. Sadrazamlık makamı da mevcut siyasi krizden çok fazla zarar görmüş ve itibar kaybetmişti. Öyle ki padişahın tahta çıktığı

²⁵ Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, Silahdar Fazlı Ağa'nın vezaretle taşra çıkarıldığını belirtse de Naima, silahdar ağasının Anadolu Beylerbeyi olarak taşra çıkarıldığını aktarır. Fazlı Ağa kuvvetle muhtemel Anadolu Beylerbeyliğine ek olarak vezaret rütbesiyle çıkma yapılmış olmalıdır. *Tarih-i Ravzatü'l-Ebrar*, s. 578; *Tarih-i Na'ima*, C. IV, s. 1060.

²⁶ BOA. TSMA. d. 10055, 29 Zilhicce 1056/5 Şubat 1647.

²⁷ *Fezleke*, C. II, s. 1004.

²⁸ *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 90; *Tarih-i Ravzatü'l-Ebrar*, s. 575; *Tarih-i Na'ima*, C. IV, s. 1071,1094.

²⁹ *Fezleke*, C. II, s. 931,940,977,981; *Tarih-i Gulmanî*, s. 19; *Tarih-i Na'ima*, C. IV, s. 1097,1105,1131,1134-1136.

³⁰ "Yeniçeri ağasına bakıp meded-hâhlik tarikından 'Baka bire! Ben seni Yeniçeri ağası etmedim mi böyle vakitte sen de bana hiyânet mi edersin' dedikde, ağa cevap verip 'Padişahın senin kulunum ve çerâğınım ammâ benim elimde ne vardır, cümle halk bu husûsda ittîfâk ettiler. Ben cümleyle muhâlefete kâdir değilim, taraf-ı hilâfda olsam dahi Yeniçeri kulların bana ittîbâ' etmezler. Belki beni izâle ederler bu kulunun taraftarlığından ne fâ'ide vardır' dedi." Bkz. *Tarih-i Na'ima*, C. IV, s. 1167.

³¹ IV. Mehmed ile ilgili yapılmış önemli bir çalışma için bkz. Merve Çakır, *IV. Mehmed'in Ailesi ve Hanedan Politikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2024.

1648 yılından Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam olarak atandığı 1656 yılına değin sadrazamlık mührü, kısa aralıklarla on dört farklı isme tevdi edilmişti. Devletin içinde bulunduğu mevcut krizin ilk aşamasında bertaraf edilenler ise Kösem Sultan ve ocak ağaları olmuştur. Ancak, IV. Mehmed'in naibi rolüyle devlet meseleleriyle meşgul olmak isteyen Turhan Sultan, siyasi istikrarı sağlama konusunda yetersiz kalmıştı³². Ardından Köprülü Mehmed Paşa, sadrazamlık makamına eski gücünü ve itibarını kazandıracak salahiyet ve yetkileri uygulamada herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmayacağı taahhüdü karşılığında sadrazam olmayı kabul etmişti (Eylül 1656)³³.

Köprülü Mehmed Paşa sadrazam olmadan önce Turhan Sultan'ın denetimindeki saray ağalarının devlet idaresinde gözle görülür ağırlıkları vardı. Mesela, Sadrazam Sofu Mehmed Paşa bu zümrenin isteklerini yerine getiremediği için görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı³⁴. Aynı dönemde silahdar ağalık makamı da gelişen önemini sürdürmekteydi. Mesela Kösem Sultan, çocuk yaştaki IV. Mehmed'i Has Oda ağalarına emanet etmiş ve silahdar ağanın ona yazı yazmayı öğretmesini istemişti³⁵. Daha önemlisi silahdar ağalar, Has odalılarının başı haline geldikleri gibi taşra çıkılmalarını da mutad olarak vezirlik rütbesiyle gerçekleştiren itibarlı bir konuma erişmişlerdi³⁶. Hatta Şeyhülislam Baha'i Efendi, silahdar ağaların güçlenen pozisyonunu eleştirerek vezaretle taşra çıkarılmalarına karşı çıkmıştı³⁷. Buna rağmen IV. Mehmed, Köprülü Mehmed Paşa'yı sadrazam atamadan önce yedi silahdar ağayı vezaretle taşra çıkarmıştı. Ayrıca genç padişah, tahttaki ilk günlerinde, Sultan İbrahim döneminde gerçekleşmeyen çıkılmalar yüzünden başkaldıran Enderun ağalarıyla ilgilenmek zorunda kalmıştı. Sultan onların isteklerini kabul etmiş ve Silahdar Murtaza Ağa çıkma başı olarak vezaretle Şam Beylerbeyi tayin edilmişti (Ekim 1648)³⁸. Silahdar Murtaza Paşa, doğu eyaletlerinde uzun yıllar valilik görevinde bulunmuştu³⁹. Bunun sonucunda politik ve ekonomik güce ulaşmayı başarmıştı. Evliya Çelebi'ye göre, Sadrazam Kara Murad Paşa, saray destekli ve başarılı bir vezir olan Murtaza Paşa'yı iktidarına bir tehdit olarak görmüş ve İstanbul'a dönmemesi için önlemler almıştı⁴⁰. Silahdar Murtaza Paşa ise Enderun'daki ağalardan destek alarak padişah nezdinde itibarını korumaya ve önemli mevkilerde görev almaya çalışmıştı⁴¹.

IV. Mehmed, Murtaza Paşa'nın ardından Silahdar Haseki Mehmed Ağa'yı ikinci vezirlik payesiyle taşra çıkarmış ve kız kardeşiyle evlendirilerek hanedan damadı yapmıştı (Ocak 1651)⁴². Haseki Mehmed Paşa da farklı eyaletlerde görev almış ve zamanla ön plana çıkan devlet adamlarından birisi olmuştu. Hizmetleri ve faaliyetleri sayesinde kısa zamanda sadrazam adayları arasına da girmeyi başarmıştı. Bu iki ismin haricinde IV. Mehmed, Silahdar Kara Mustafa Ağa, Berberbaşı Muslu Ağa,

³² Valide Turhan Sultan'a devlet işleriyle alakalı gönderilen muhtelif konulardaki arzlar için bkz. BOA. TSMA. e. 752/39, 29 Zilhicce 1062/1 Aralık 1652; BOA. TSMA. e. 778/22, 29 Zilhicce 1062/1 Aralık 1652; BOA. TSMA. e. 778/25, 29 Zilhicce 1062/1 Aralık 1652; BOA. TSMA. e. 778/29, 29 Zilhicce 1062/1 Aralık 1652.

³³ Köprülü Mehmed Paşa ve Köprülülerin sadrazamlık makamına yaklaşımları hakkında bir değerlendirme için bkz. Yasir Yılmaz, "From Theory to Practice Origins of the Ottoman Grand Vizierate and the Köprülü Restoration: A New Research Framework for the Office of the Grand Vizier", *Review of Middle East Studies*, 2024, s. 1-34; Sadrazamlık makamının geçirdiği dönüşüm ve Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam atanma süreci hakkında bkz. Cumhur Bekar, *The Rise of the Köprülü Family. The Reconfiguration of Vizierial Power in the Seventeenth Century*, Doktora Tezi, Leiden University, 2019, s. 43-79.

³⁴ "Sadria'zam Mehmed Paşa kendiyi veli-ahd-ı mü'eyyed mulâhaza edip her hususa istibdâd-ı tâm ile yapışıp âlemi tashih dâ'yesinde olmakla Enderun-ı Hümayûn halkının her muradına müsâ'ade etmeyip husûsan Vâlîde Sultan hazretlerinin taraflarından gelen nice ricâyı redd edip hilâfın işlerdi." *Tarih-i Na'ima*, C. IV, s. 1212.

³⁵ Pınar Saka, *Derviş Abdullah Risâle-i Teberdâriyye fî Ahvâl-i Darü's-sa'âde (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 73-74.

³⁶ "...re'îsleri olan Silâhdârâğa çıktıkda vezâretle..." Bkz. *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 128-129.

³⁷ *Tarih-i Na'ima*, C. V, s. 1459-1461.

³⁸ *Kaftan Defteri*, s. 197; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 7; *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 88; Silahdar Kara Murtaza Paşa'nın taşra çıkışı ve Şam'a gidişi ile ilgili yapılan bir çalışma için bkz. Doğukan Bozkurt, "Evliya Çelebi'nin Gözünden Bir Saray Ağasının Şam Eyaletine Gerçekleştiği Seyahat", *Toplumsal Tarih*, S. 366, (Haziran 2024), s. 74-79.

³⁹ Silahdar Murtaza Paşa; Şam (iki defa), Erzurum, Sivas, Bağdat (iki defa), Diyarbakır ve Halep Beylerbeyliklerinde bulunmuştu.

⁴⁰ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay.Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), c. III/I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 325.

⁴¹ BOA. TSMA. e. 303/40, 29 Zilhicce 1057/25 Ocak 1648.

⁴² Silahdar Mehmed Ağa, 10 Ocak 1651'de ikinci vezirlik rütbesiyle çıkma yapılmış, 3 Mart 1651'de de padişahın kız kardeşiyle evlendirilmiştir. *Kaftan Defteri*, s. 230-231; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 26.

Gürcü Kenan Ağa ve Çil Ahmed Ağa'yı vezaretle Bağdat, Diyarbakır gibi eyaletlere beylerbeyi yapmış ya da Kubbealtı veziri ve yeniçeri ağası olarak tayin etmişti⁴³. IV. Mehmed'in taşra çıkardığı silahdar ağaların yanında selefleri tarafından farklı makamlara getirilen silahdar ağa kökenli pek çok paşa da devlet hizmetini sürdürmekteydi. Bunun neticesinde, IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında "Silahdar Paşalar" devlet kadrolarında ve eyaletlerin yönetiminde ağırlık kurmuştu.

Köprülü Mehmed Paşa, sadrazamlık makamına eski gücünü kazandırmak için merkez ve taşrada nüfuz sahibi devlet adamlarını tasfiye etmeye önem vermişti. Sadrazam, özellikle Enderun iltisaklı ve silahdar ağa kökenli paşaların devlet yönetimindeki ağırlıklarından rahatsızlık duymuştu. Kendisini asıl endişelendiren ise silahdar ağaların, padişaha olan şahsi yakınlıklarını ve zamanla oluşan güven duygusunu kullanabilmeleriydi. Ayrıca bu zümreler, zamanla gelişen bir ocak dayanışması bilinciyle devlet içerisinde birlikte hareket etmekteydiler. Mesela, 1651 yılında sadrazam olan IV. Murad'ın silahdar ağalarından Abaza Siyavuş Paşa, silahdar yoldaşı Bezirganzade Mustafa Paşa'nın katlinde rolü olan Reisülküttap Mehmed Efendi'yi *Baka, mukaddemâ silahdar paşanın katline dahi sebep olan sen değil miydin? Gel var git şuradan*⁴⁴ diyerek huzurundan kovmaktan çekinmemişti. Siyavuş Paşa'nın hafızasında canlılığını koruyan silahdar paşanın katli, hali hazırdaki devlet adamlarıyla kurulan ilişkilerine yansımaktaydı. Öyle ki sadrazamlığı sırasında silahdar ağa kökenli devlet adamlarından Firari Mustafa Paşa'yı kaptan-ı deryalığa getirmiş, fakat Mustafa Paşa yoldaşlarından ve sadrazamdan af dileyerek Mısır Beylerbeyliğini tercih etmişti⁴⁵. Mustafa Paşa'nın Has odalı yoldaşlarına karşı kendisini mahcup hissetmesi ise ocak bilinciyle hareket ettiklerine kanıt sayılabilir.

IV. Murad'ın silahdar ağalarından olan Sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın 1650 yılında silahdar ağa kökenli devlet adamlarından Emir Paşa'yı defterdar, Fazlı Paşa'yı Bosna beylerbeyi ve Mostari Mustafa Paşa'yı ise Şam beylerbeyi tayin etmesi tesadüf olmamalıdır⁴⁶. Üstelik Silahdar Fazlı Paşa, Melek Ahmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesine hususen sevinmiş ve paşadan kendisi için yeni bir görev talep etmeyi ihmal etmemişti⁴⁷. 1655 yılında sadrazam atanan Silahdar Siyavuş Paşa, Van beylerbeyi olarak görev yapan Melek Ahmed Paşa'yı *Âsîâtâne-i Saadet'te bilece olalım ve bilece ölelim* diyerek İstanbul'a çağırılmıştı⁴⁸. Benzer şekilde, Silahdar Murtaza Paşa ve Silahdar Ermeni Süleyman Paşa arasında da yakın bir ilişki vardı⁴⁹. Silahdar Paşalar, aralarındaki münasebeti taşrada görev yaparken de sürdürmeyi ihmal etmemişti. Mesela, Melek Ahmed Paşa, Bağdat'tan İstanbul'a dönerken Sivas Beylerbeyi Silahdar Murtaza Paşa tarafından ağırlandı. İki isim birbirlerinin şerefine ziyafetler tertip etmiş ve hediyeleşmişlerdi⁵⁰. Diyarbakır Beylerbeyi Kara Mustafa Paşa ile Van Beylerbeyi Melek Ahmed Paşa arasında da ekonomik ilişkiler vardı. Öyle ki Mustafa Paşa, Melek Paşa'ya olan 37 kese borcunu Evliya Çelebi aracılığıyla göndermişti⁵¹. Yine Melek Paşa da Bağdat'ta bulunan emtialarının satılması ve bedellerinin kendisine teslim edilmesi için Silahdar Murtaza Paşa'dan ricacı olmuştu. Murtaza Paşa ise elde edilen bedelin üzerine beş bin altın daha ilave ederek

⁴³ *Kaftan Defteri*, s. 243,251,281,324; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 32,34,51,68,75-76.

⁴⁴ *Tarih-i Na'ima*, C. V, s. 1353-1354.

⁴⁵ İsa-Zâde Efendi, *İsâ-Zâde Târîhi (Metin ve Tahlil)*, (Yay.Haz. Ziya Yılmaz), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996, s. 28; *Tarih-i Na'ima*, C. VI, s. 1676; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 75-76.

⁴⁶ Handan Nalan Özkasap, *Tarih-i Nihâdi (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul 2004, s. 12; *Tarih-i Na'ima*, C. V, s. 1276,1283; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 24.

⁴⁷ BOA. TSMA. e. 705/54, 29 Zilhicce 1060/23 Aralık 1650.

⁴⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I/I, s. 242.

⁴⁹ Silahdar Süleyman Paşa, Ahıska Valisiyken isyan ettiği için Murtaza Paşa'nın peşinde olduğu Rüstem'i himaye ettiğini Murtaza Paşa'ya bildirmişti. BOA. TSMA. e. 866/84, 29 Zilhicce 1062/1 Aralık 1652; Bir başka mektupta ise Silahdar Murtaza Paşa'nın Süleyman Paşa'ya talep edilen paranın tedarik edilerek aradaki dostluk ve iletişimin sürmesi temennisinde bulunduğu mektubu için bkz. BOA. TSMA. e. 1135/22, 29 Zilhicce 1060/23 Aralık 1650.

⁵⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, III/I, s. 325-326.

⁵¹ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay.Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), C. IV/I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 83-84.

Melek Paşa'ya göndermişti. Bu jestinin sebebi ise yakın zamanda hapsedilen kardeşi Temres Bey'in kurtarılması için Silahdar Melek Ahmed Paşa'dan yardım istemiş olmasıydı⁵².

Silahdar paşaların birbirleri arasındaki kuvvetli ilişkilerin, Köprülü Mehmed Paşa'nın amaçladığı mutlak iktidarın önündeki en büyük engellerden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu meyanda Köprülü Paşa'nın sadrazam atanması sürecindeki en büyük rakibinin Silahdar Haseki Mehmed Paşa olması da dikkat çekicidir. Hatta Haseki Paşa sadrazam olması için Şam'dan İstanbul'a çağrılmıştı⁵³. Haseki Paşa'nın haricinde Silahdar Siyavuş Mustafa Ağa da Köprülü Paşa'nın sadrazam olmasını engellemeye çalışmıştı. Köprülü ailesinin tarihini kaleme alan Behçetî Seyyid İbrahim Efendi'ye göre, Silahdar Siyavuş Mustafa Ağa'nın başını çektiği Has odalılar, kendi içlerinden birinin sadrazam olması için uğraşmışlardı: *Enderûn ağaları hâs odalular mühr-i hümayûn yâ Hâseki Mehmed Paşa'ya ve yâhûd Kara Mustafa Paşa'ya gitti. Anların biri olmadıkça iş bitmez deyü tarafdâr olup, harem-i hâs perverdelerinin meşhurlarından mâ'adâ hiç kimesnenin vezîr olmasını tecviz itmezleridi*⁵⁴.

Behçetî'nin bahsettiği ve Köprülü Mehmed Paşa'nın yerine düşünülen iki isim de silahdar ağa kökenli devlet adamlarıydı. Sadrazamlık seçimi sürecinde yaşananlar ise Has odalıların ocak bilinciyle hareket ettiğini ve kendi siyasi gündemlerine sahip olduklarını göstermektedir. Mevcut durum ise devlet idaresinde hâkim güç olmak adına Köprülü Mehmed Paşa ile has odalılar arasında yaşanacak bir mücadeleyi kaçınılmaz hale getirmişti.

Köprülü Mehmed Paşa'nın Silahdar Siyavuş Mustafa Ağa ile mücadelesi kariyerinin dönüm noktalarından birisi olmuştu. Buna göre Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam atanmak üzere olduğunu öğrenen Siyavuş Mustafa Ağa, gelişmeyi Sadrazam Boynueğri Mehmed Paşa'ya bildirmişti⁵⁵. Bunun üzerine sadrazam, Köprülü Paşa'yı Trablusşam beylerbeyi atayarak İstanbul'dan uzaklaştırmayı denemiş, ancak aldığı bu önlem azledilmesine engel olmamıştı⁵⁶. Öte yandan Silahdar Siyavuş Mustafa Ağa'nın Boynueğri Mehmed Paşa ile iş birliği içinde hareket etmesi, Has odalıların sadrazamı kendilerine yakın gördüklerini gösterir. Zira Boynueğri Mehmed Paşa, Silahdar Bezirganzade Mustafa Paşa'nın kapısında yetişmiş ve onun kethüdası olarak görev yapmıştı. Bu sayede Enderun ağalarıyla ilişkilerini güçlendirmiş olmalıdır⁵⁷.

Köprülü Mehmed Paşa, sadrazam olmasını engellemeye çalışan Silahdar Siyavuş Mustafa Paşa ve Enderun ağalarından kurtulmanın elzem olduğunu anlamıştı. Ancak, Silahdar Siyavuş Mustafa Ağa, Köprülü Mehmed Paşa sadarete gelmeden kısa bir süre önce vezâretle Şam beylerbeyi tayin edilmişti (Eylül 1656)⁵⁸. Böylece Siyavuş Paşa'yı cezalandırılmayan Köprülü Mehmed Paşa, Has Oda Başı Halil Ağa'nın sürgüne gönderilmesini sağlamıştı⁵⁹. Behçetî'ye göre, sadrazam tasfiyeyi genişletmişti. Bunun gerekçesi ise Enderun ağalarının *yine umûr-ı mesâliha karışmak sevdeâsında* olmalarıydı. Bu nedenle Köprülü Mehmed Paşa *haddini tecâvüz idenleri birer birer te'dibe başladı*⁶⁰.

Köprülü Mehmed Paşa, sadaretin ilk günlerinde silahdar paşalar ve Enderun ağalarıyla şiddetli bir mücadeleye girmişti. Sadrazamlık için adı geçen Silahdar Haseki Mehmed Paşa'yı ortadan

⁵² *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay.Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), C. IV/II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 810-811; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IV/I, s. 371-374.

⁵³ *Zeyl-i Fezleke*, s. 68-69.

⁵⁴ Mehmet Fatih Gökçek, *Behçetî Seyyid İbrahim Efendi "Târih-i Sülâle-i Köprülü" (Transkripsiyon ve Tahlil)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 6.

⁵⁵ "...Silâhdâr Ağa duyup, Vezîr-i a'zam'a gâfil olma mühr-i şerif âhara virilmek ihtimâli vardır deyü veziri âgâh itdikde..." *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, s. 5.

⁵⁶ *Tarih-i Na'ima*, C. VI, s. 1698-1699.

⁵⁷ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, çev. Seyit Ali Kahraman, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), C. II, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 422-423.

⁵⁸ *Kaftan Defteri*, s. 335; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, s. 5-6; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 82-83; *Zeyl-i Fezleke*, s. 68; *Tarih-i Na'ima*, C. VI, s. 1699; *Tarih-i Nihâdî*, s. 29.

⁵⁹ *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 84; *Kaftan Defteri*, s. 340.

⁶⁰ *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, s. 17-18.

kaldırmak için ise tedbir almıştı. Saraydaki yoldaşlarının desteğiyle sadrazam olmak için İstanbul'a gelen Haseki Mehmed Paşa, Köprülü Paşa'nın müdahalesiyle yarı yoldan çevrilmiş ve Bağdat beylerbeyliğine gönderilmişti. Bu tehlikeden kurtulduktan sonra eski sadrazam Boynueğri Mehmed Paşa'yı Yedikule'de hapsedirmiş ve akabinde Malkara'ya sürgüne göndermişti⁶¹. Sadrazamın tasfiye sürecindeki en önemli hedefi ise Şam Beylerbeyi Silahdar Siyavuş Mustafa Paşa olmuştu. Ondan kurtulmaya hayati bir önem veren Köprülü Paşa, aradığı fırsatı kısa süre sonra bulmuştu. Buna göre Sadrazam, Şam'daki yeniçerileri ve eyalet askerlerini Girit seferine çağırmişti. Ancak Şam askerleri daha önce böyle bir vazife icra etmediklerini ileri sürerek derya seferine katılmayı reddetmişti. Şam Beylerbeyi Siyavuş Mustafa Paşa da askerlerin arkasında durmuş ve sadrazamın emrini yok saymıştı. Köprülü Mehmed Paşa da kendisinin ve padişahın emrine uymamakla itham ettiği Siyavuş Paşa'nın azledilmesini sağlamıştı. Böylece Murtaza Paşa'yı Şam beylerbeyi atamış ve Siyavuş Paşa'yı ise Maraş'a tayin etmişti. Ancak, Şam halkı Murtaza Paşa'nın şehre girmesine izin vermemiş ve Siyavuş Mustafa Paşa'nın arkasında durmuştu⁶². Bu gelişmeyi bir isyan olarak değerlendiren Köprülü Mehmed Paşa, Siyavuş Mustafa Paşa'ya ivedilikle İstanbul'a gelmesi için emirler göndermişti⁶³. Siyavuş Paşa ise sadrazamın emirlerine itibar etmemiş ve aleyhinde alınacak kararlara karşı direneceğini ilan etmişti.

Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ya başkaldıran Silahdar Siyavuş Mustafa Paşa, bu süreçte Enderun ağalarından destek almıştı. Bu durum Köprülü Mehmed Paşa ve IV. Mehmed arasında bir krizin doğmasına sebep olmuştu. Sultan'ın huzuruna çıkan sadrazam, Silahdar Siyavuş Paşa'nın Şam halkıyla birlikte Murtaza Paşa'yı Şam'a sokmayarak isyan ettiğini savunmuştu. Ayrıca sadrazam olarak verdiği emirlerin yerine gelmediğini ifade etmişti. Behçetî, yaşanan olaylar üzerine sadrazamın tepkisini şu şekilde açıklamıştı:

“...pâdişâh-ı âlem-penâha telhis idüp, hıdmet-i pâdişâhîde ale'l-husûs silahdâr ağa lığından çıkan âdem fermâna cümleden ziyâde itâ'at ve inkiyâd itmek lâzım ve vâcib iken vezîr-i müşârün-ileyh Şam eşkiyâsıyla yek-dil olup azl kabul itmediğinden mâ'adâ hükm-i pâdişâh-ı cihâna itâ'ata muhâlefet ve ısyân itdiği cihetden izâlesi lâzım ve sâirelere ibret için cezâsı tertîb olunmak mühimdir deyü i'lâm eyleyüp katl için hatt-ı hümâyûn ısdârına ihtimâm eyledi”⁶⁴.

Köprülü Mehmed Paşa'nın dile getirdiği hususlar ve silahdar ağalar hakkında söyledikleri dikkate değerdir. Sultanlara sarayda en yakın isimler olan silahdar ağaların hangi beklentilerle taşra ve merkezde yüksek makamlara getirildiğini göstermektedir. Buna göre, silahdar paşaların, taşra kökenli veya paşa kapısından çıkma devlet adamlarına nazaran sultana daha sadık ve devlet işlerinde daha güvenilir olması gerekmektedir. Diğer taraftan, olaylar sırasında Enderun'da bulunan silahdar ve diğer ağaların Silahdar Siyavuş Paşa'nın katlini engellemek için yoğun bir propaganda faaliyeti içerisinde oldukları anlaşılmaktadır⁶⁵. Bu meyanda Behçetî, saray ağalarının Silahdar Siyavuş Paşa'nın hakkında verilecek karar için IV. Mehmed'i ikna etmeye çalıştıklarını şöyle anlatır: *Paşa-yı mûmâ-ileyh silahdârlıktan çıkma olmağla hâlâ silahdâr ve çukadâr ve rikâbdâr ve sâir mertebe sâhibi mukarreb ağalar gayret-i cinniyet muktezâsunca sâhib çıkup cümlesi ittifâk ile makâm-ı şefâ'ate kıyâm ve tedbir vezire muhâlif paşa-ı mezbûrın afv u itlâkını mutazammın hatt-ı hümâyûn ısdârına sa'y ü ihtimâm itdikleri*⁶⁶.

⁶¹ *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, s. 7-8; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 83-84; *Zeyl-i Fezleke*, s. 75; *Tarih-i Na'ima*, C. VI, s. 1718-1719.

⁶² BOA. TSMA. e. 748/89, 29 Zilhicce 1068/27 Eylül 1658.

⁶³ *Zeyl-i Fezleke*, s. 81; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 87-88; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, s. 66-68.

⁶⁴ *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, s. 25.

⁶⁵ Silahdar Siyavuş Mustafa Paşa hadisesi ile ilgili tafsilatlı malumat için bkz. *Tarih-i Na'ima*, C. VI, s. 1726-1727, 1780-1782.

⁶⁶ *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, s. 25.

Bu süreçte Köprülü Mehmed Paşa, sadrazam olmak için sunduğu şartlardan biri olan istediği kişiyi azletme ve tayin etme yetkisini kullanamamaktan şikâyet etmekteydi⁶⁷. Enderun ve silahdar ağalar tarafından oluşturulan güç odağına karşı sadrazamlık yetkilerini kullanamadığı ve vazifelerini icra edemediği gerekçesiyle de sadaret mührünü IV. Mehmed'e iade etmişti. Mühür iadesi Köprülülerin siyasi kariyerlerinin dönüm noktalarından birine tekabül ettiği gibi Enderun iltisaklı ve silahdar ağa kökenli devlet adamlarının da tasfiyesine giden sürecin başlangıcını teşkil etmişti. IV. Mehmed, bu kritik dönemde tercihini Köprülü Mehmed Paşa'dan yana kullanmıştı. Bu sayede sadrazam, Has odalı ağaların tamamını sürgüne gönderme salahiyetine ulaşmıştı.

Silahdar Siyavuş Paşa'nın hayatını kurtarmak isteyen isimlerin başında ise Silahdar Abaza Mustafa Ağa gelmekteydi. Bunun üzerine Köprülü Mehmed Paşa, olayların baş aktörlerinden Abaza Mustafa Ağa'yı hemen Mora'ya sancakbeyi rütbesiyle taşra çıkarmıştı⁶⁸. Bu dönemde silahdar ağaların vezaretle taşra çıkarıldığı hatırlanırsa, Silahdar Mustafa Ağa'nın Mora sancakbeyi tayin edilmesi silahdar ağalara tanınan bu imtiyazın artık uygulanmayacağına işaret etmektedir. Bu sebeple Silahdar Mustafa Ağa'nın sadrazam tarafından Mora'ya sürgün edildiğini söylemek daha doğru olacaktır. Nitekim, Abdurrahman Abdi Paşa da söz konusu çıkmayı bir sürgün olarak nitelendirmiş ve Abaza Mustafa Ağa'nın üstüne vazife olmayan işlere karıştığı için bu muameleyi gördüğünü vurgulamıştı⁶⁹. Netice itibarıyla, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığının henüz ilk senesinde meydana gelen bu hadise, onun devlet yönetiminde güçlenmesinin yolunu açmıştı.

Köprülü Mehmed Paşa'nın 1657 yılından itibaren Has odalı ve silahdar ağa kökenli devlet adamlarının devlet kadrolarındaki ağırlığını azaltmaya yönelik sert bir politika takip ettiği fark edilir⁷⁰. Üstelik Köprülü Mehmed Paşa tarafından tasarlanan kararlar oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı döneminde hayata geçirilmeye devam etmiştir. Bu meyanda, Köprülüler tarafından gerçekleştirilen infaz ve tenzil-i rütbe uygulamalarının çoğu özellikle Enderun kökenli devlet adamlarına yönelik olmuştu. Ancak bunların yanı sıra sadaret makamı için tehdit arz eden taşra kökenli birçok paşa da hedef alınmıştı. Köprülü Mehmed Paşa, takip ettiği bu siyaset ile devlet idaresinde kurmak istediği mutlak iktidar için zemin hazırlamıştı.

Köprülü Mehmed Paşa'nın infaz sürecindeki ilk hedefi, bekleneceği gibi sadaret mührünü bırakmasına vesile olan Silahdar Siyavuş Mustafa Paşa olmuştu. IV. Mehmed, Siyavuş Paşa'yı Edirne'ye davet ederek bizzat sorgulamıştı. Sorgulandıktan sonra hapse atılan Siyavuş Paşa çok geçmeden idam edilmişti⁷¹. Siyavuş Paşa'nın infazı sonrasında Sultan İbrahim döneminin önemli devlet adamlarından Silahdar Fazlı Paşa'nın idamı için zemin hazırlanmıştı. Eflak ve Boğdan voyvodalarını tedib etmek için görevlendirilen Fazlı Paşa, kendisinden bekleneeni yerine getiremediği ve yenilgi aldığı gerekçeleriyle katledilmişti⁷². Bu tarihlerde Has Oda Başı Hasan Ağa da Silahdar Abaza Siyavuş Paşa ya yakın olduğu gerekçesiyle sürgün edilmişti⁷³. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinde gözden düştüğü anlaşılan Melek Ahmed Paşa'nın zevcesi Kaya Sultan, kocasının

⁶⁷ Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlık makamına gelirken sunduğu şartlarla ilgili bkz. *Tarih-i Na'ima*, C. VI, s. 1700-1702.

⁶⁸ "...tavrından tecâvüz edenlerin cez[â]ları tedbîr-i vezîre tefvîz olunup, Silahdâr'a Mora Sancağı ve Rikâbdâr ve Dülbend Oğlanı Kapucubaşılık ve Doğançı-başı, hâss ile ihrâc olundu..." Bkz. *İsâ-Zâde Târîhi*, s. 29; "Sen ki silahdar ağasın. Sana Mora eyaletini ihsan eyledim. Hayır duamda olasin." BOA. HAT. 1446/38, 28 Cemazeyilahir 1067/13 Nisan 1657; tasfiye sürecinden nasibini alanlar arasında İbrahim Paşa Sarayı ağası da vardı. *Kaftan Defteri*, s. 345.

⁶⁹ *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 90.

⁷⁰ Anonim Osmanlı Vekayinamesinin müellifine göre Sultan İbrahim'in katli sırasında has odada bulun kırk isim, sonraki süreçlerde Köprülü Mehmed Paşa tarafından bir bahane ile öldürülmüştü. *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 87.

⁷¹ *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 103; *Zeyl-i Fezleke*, s. 159-160.

⁷² *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 101-102; *İsâ-Zâde Târîhi*, s. 45-46; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, s. 63.

⁷³ *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 34.

hayatından endişe etmekteydi⁷⁴. Sultan İbrahim'in silahdar ağalarından Ermeni Süleyman Paşa ise sakin tabiatı ve Köprülülerle uyumlu olması sayesinde cezalandırılmamıştı⁷⁵.

Köprülü Mehmed Paşa'nın sonraki hedefi Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa olmuştu. Girit seferlerindeki hizmetleriyle öne çıkan Hüseyin Paşa, sadaret mührünün de eşliğinden dönmüştü⁷⁶. Kendisi halktan ve askerden teveccüh gören kıymetli bir devlet adamıydı. Bu nedenle Köprülü Mehmed Paşa, eski Girit serdarını Hüseyin Paşa'yı rakip olarak görmüş, hatta Girit'te işlediği suçları gerekçe göstererek kendisini katletmeye niyetlenmişti. Ancak daha sonra bu kararından vazgeçmiş, onun gibi itibarlı ve kariyerli bir devlet adamıyla ilişkilerini geliştirmeyi ve paşayı kendi hedefleri doğrultusunda kullanmayı tercih etmişti. Böylece Çavuşzâde Mehmed Paşa yerine Deli Hüseyin Paşa'nın kaptan-ı derya atanmasını sağlamıştı (Temmuz 1658)⁷⁷. Sadrazamın amacı onun vasıtasıyla derya beylerinden ve Ege adalarından gizlice mal toplamaktı⁷⁸. Hüseyin Paşa ise bu makam için yeterli olmadığını bilincindeydi. Fakat hayatını riske sokmamak için Köprülü Mehmed Paşa'nın emirlerine uymuştu⁷⁹.

Venediklilerin Çanakkale Boğazı ablukasını bitiren ve Limni ile Bozcaada'yı yeniden fetheden Köprülü Mehmed Paşa, 1658 yılında Erdel'e sefer düzenlemişti. Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa aynı sene donanmayla Girit'e asker, mühimmat ve teçhizat nakletmişti⁸⁰. Ancak, İstanbul'a döndükten sonra azledilmişti. Hüseyin Paşa, Rumeli beylerbeyi atanmasına rağmen kısa süre sonra katledilmişti. Böylece Mehmed Paşa, Erdel seferinden önce mecburi bir ittifakla kaptan-ı derya atadığı ve İstanbul'dan uzaklaştırdığı Hüseyin Paşa'dan da kurtulmuştu⁸¹. Köprülü Mehmed Paşa, Deli Hüseyin Paşa'nın ardından yine önemli devlet adamlarından Seydi Ahmed Paşa'yı Bosna'ya sürgüne göndermişti. Zira Seydi Ahmed Paşa, mühür krizi sırasında Enderun ağalarının kendisi yerine sadrazam adayı olarak düşündüğü devlet adamlarından biriydi. Enderun'dan destek aldığı için Köprülü Paşa'nın hedefi olan Ahmed Paşa, başkentten uzaklaştırıldıktan kısa bir süre sonra da infaz edilmişti⁸².

Köprülü Mehmed Paşa'nın bir sonraki hedefi Silahdar Haseki Mehmed Paşa olmuştu. Değindiği üzere Haseki Paşa, Köprülü'nün sadrazamlığa getirilme sürecindeki en önemli rakiplerinden birisiydi. Hatta sadrazamlık umuduyla İstanbul'a doğru yola çıkmış, yarı yoldan çevrilerek Bağdat beylerbeyi atanmıştı. Haseki Paşa, Bağdat'tan sonra Mısır valisi olmuş ve bu görevi sırasında aleyhinde bazı suçlamalar ortaya atılmıştı⁸³. Mısır'dan azledildikten sonra Halep'te görevlendirilmiş ve buradayken de züyuf akçe bastırarak yolsuzluk yaptığı ithamına maruz kalmıştı. Sadrazamın, Haseki Paşa'yı gözden düşürme girişimleri ise nihayet sonuç vermişti. Kendisi IV. Mehmed tarafından sorgulanıp Yedikule'de tutsak edilmiş ve bir müddet sonra tüm kapı halkıyla beraber idam edilmişti (Haziran 1661)⁸⁴. Köprülü Mehmed Paşa, ondan boşalan makamı ise oğlu Fazıl Ahmed Paşa'ya emanet etmişti⁸⁵.

⁷⁴ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay.Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), C. VI/I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 291-292,341.

⁷⁵ Bekir Kütükoğlu, "Süleyman Paşa, Malatyalı", *TDVİA* (2010) C. 38, s. 98-99.

⁷⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, VI/I, s. 28-29; *İsâ-Zâde Târîhi*, s. 24-25

⁷⁷ BOA, TSMA.e, 780/63, 29 Zilhicce 1068/27 Eylül 1068; *Târîh-i Na'îmâ*, C. VI, s. 1782; *Zeyl-i Fezleke*, s. 160.

⁷⁸ *Târîh-i Na'îmâ*, C. VI, s. 1783.

⁷⁹ Batista Nani, *Degl'Istorici delle cose Veneziane*, Venezia 1720, s. 408-409.

⁸⁰ Nani, *Degl'Istorici delle cose Veneziane*, s. 410-411.

⁸¹ *Târîh-i Na'îmâ*, C. VI, s. 1824-1826; *Zeyl-i Fezleke*, s. 165-166; *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 111-12; *İsâ-Zâde Târîhi*, s. 55-56,59; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, s. 68-70,102-105.

⁸² *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, s. 19; *Tarih-i Gülmanî*, s. 60; *Tarih-i Nihâdî*, s. 29-30; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 86-87; *İsâ-Zâde Târîhi*, s. 69.

⁸³ Haseki Mehmed Paşa ilgili iddialar için bkz. *Tarih-i Na'îma*, C. V, s. 1525-1526; *Tarih-i Na'îma*, C. VI, s. 1555-1556,1638-1640; *Zeyl-i Fezleke*, s. 208.

⁸⁴ Haseki Mehmed Paşa'nın müsaderede edilen malları satılarak elde edilen gelir Enderun hazinesine aktarılmıştı. BOA. TSMA. e. 593/14, 29 Zilkade 1071/26 Temmuz 1661.

⁸⁵ *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, s. 132; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 128; *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 120; *Zeyl-i Fezleke*, s. 247; *Tarih-i Nihâdî*, s. 48.

Köprülü Mehmed Paşa'nın dikkatini çeken bir sonraki isim ise Silahdar Kara Mustafa Paşa olmuştu. Sadrazam tarafından idam edileceğini fark eden Silahdar Mustafa Paşa, kaçarak saklanmayı başarmış ve bu nedenle kendisine "firarî" lakabı verilmişti⁸⁶. Hayatını kurtarmak için yıllarca kaçak hayatı yaşayan Silahdar Mustafa Paşa, ancak sadrazamın hayatını kaybetmesinin ardından ortaya çıkmıştı. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'ya iltica ederek Köprülülerle uzlaşmış ve bunun karşılığında Van beylerbeyi atanmıştı. 1664 yılında gerçekleşen Uyvar seferine de katılan Firarî Mustafa Paşa, sefer dönüşü Bağdat beylerbeyi atanmıştı. Bu görevi sırasında da Basra'ya iki büyük sefer düzenlemiş ve Basra eyaletinin yeniden nizam kazanması için çalışmıştı⁸⁷.

Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümünün ardından Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa 1661 yılında sadrazam tayin edilmişti. Fazıl Ahmed Paşa, babasının takip ettiği siyasete benzer şekilde kendisine yakın ve sadık isimlere devlet kadrolarında yer vermeye devam etmişti⁸⁸. Ayrıca selefi gibi Enderun iltisaklı devlet adamlarına karşı düşmanca tabir edilebilecek bir siyaset uygulamayı sürdürmüştü. Bu doğrultuda hedef aldığı ilk isim Silahdar Kara Murtaza Paşa olmuştu. IV. Mehmed'in ilk silahdar ağası olan Murtaza Paşa, diğer silahdar kökenli devlet adamlarına göre daha prestijli bir kariyere sahipti. Gürcistan ve Basra'ya sefer düzenleyen Murtaza Paşa'nın özellikle taşrada maddi ve manevi nüfuzunu arttırmıştı. Hatta Köprülü Mehmed Paşa'nın devlet idare biçimine karşı isyan eden Abaza Hasan Paşa ve ona katılan beylerbeylerini katletmişti⁸⁹. Kazandığı bu zaferle bir taraftan Köprülülerin iktidarının önündeki en büyük engeli ortadan kaldıran Murtaza Paşa, diğer taraftan itibar ve iktidarını iyice pekiştirdiği için bizzat Fazıl Ahmed Paşa'nın düşmanı olmuştu. Nitekim onun sadaretinin ilk senelerinde Abaza Hasan Paşa ve diğer asi paşaların mallarını kendi zimmetine geçirdiği suçlamasına maruz kalmıştı⁹⁰. Ancak, IV. Mehmed büyük bir muhabbet beslediği Murtaza Paşa'nın katline razı olmamıştı. Fazıl Ahmed Paşa bu defa Murtaza Paşa'nın Anadolu'da büyük bir isyan başlatmaya hazırlandığı iddialarını ortaya atmıştı. Sultan, en sonunda sadrazamın ısrarlarına boyun eğmiş ve Murtaza Paşa'nın katledilmesine izin vermişti. İngiliz elçilik sekreteri Paul Rycout, Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın Silahdar Murtaza Paşa'nın ölümünden sonra devlet yönetiminde rakipsiz kaldığını vurgulaması dikkate değerdir⁹¹.

Köprülüler, iktidarlarının önündeki en büyük engellerden biri olarak kabul ettikleri Enderun iltisaklı ve özellikle silahdar ağa kökenli devlet adamlarını yıllar içinde ortadan kaldırmayı başarmıştı. Bunun sonucunda sonraki senelerde taşra çıkan silahdar ağaların sayısında ise gözle görülür bir azalma yaşanmıştı⁹². Üstelik bu dönemde taşrada görev alan silahdar ağa kökenli paşalar da Köprülülerle uyumlu hareket etmeye özen göstermişti. Benzer şekilde, sultan ile yakınlıklarını siyasi hedefleri için bir koz ve destek unsuru olarak kullanmaktan da imtina etmişlerdi. Mesela bu dönemde taşra çıkan Silahdar Berberbaşı Kız Hüseyin Ağa, Köprülüler ile ilişkilerini iyi tutmaya özen

⁸⁶ İsa-Zâde'ye göre Silahdar Mustafa Paşa kaçak hayatı sırasında Konya civarında gizlenmekteydi. *İsa-Zâde Târîhi*, s. 43.

⁸⁷ Ali Ufki Bey/Albertus Bobovius, *Saray-ı Enderûn: Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 58-59; Abubekir Sıddık Yücel, *Müdürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih-i*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1996, s. 390-397; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübdei Vekayiât Tahlil ve Metin* (Yay.Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 34; *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 98-99; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 91,128,141; *Zeyl-i Fezleke*, s. 124-125,260,398,583; *Tarih-i Na'ima*, C. VI, s. 1736-1738; *Tarih-i Nihâdî*, s. 49; Silahdar Kara Mustafa Paşa 1667-1671 yılları arasında düzenlediği seferlerle Basra'da Osmanlı hakimiyetini yeniden tesis etmişti, bkz. Emirhan Özçelik, "Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın Basra Seferleri ve Basra Eyaletinin İntizamı (1667-1671)", *Kadim*, S. 4, 2022, s. 1-25.

⁸⁸ Cumhuriyet Bekar, "Ottoman Revolution 1661: The Reconfiguration of Political Power under Mehmed IV and Köprülü Grand Viziers", *Journal of Early Modern History*, 27, 2023, s. 224-253.

⁸⁹ Abaza Hasan Paşa isyanı ile ilgili bkz. Mücteba İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı: Hurûc ale's-Sultân*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2022, s. 212-262.

⁹⁰ *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 111-112,123-125; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 106,113-114; *Risâle-i Hatib*, s. 9; *Tarih-i Nihâdî*, s. 41,43-46,48; *Zeyl-i Fezleke*, s. 258-259.

⁹¹ Paul Rycout, *The history of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, J.M., London 1680, s. 91-96.

⁹² IV. Mehmed'in tahta çıktığı 1648 yılından Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlık makamında tahakküm kurduğu 1657'ye dek geçen 9 senede 8 silahdar ağa kökenli devlet adamı önemli mansıplarla güçlü bir şekilde devlet idaresine dahil edilirken, 1657 yılından 1681'e dek geçen 24 sene boyunca yalnızca 6 silahdar ağa taşra çıkarılmıştı.

göstermişti. Bunun karşılığında Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa kendisinin isteklerinin yerine gelmesi için padişaha bir imtiyaz mektubu dahi yazmıştı⁹³.

Köprülüler, Enderun iltisaklı devlet adamlarını tasfiye ettiği dönemde Enderun ve Has Oda Teşkilatı'nın siyaset üzerindeki etkisini kırmaya yönelik kapsamlı önlemler almayı da ihmal etmemişti. Köprülüler öncelikle yeniden güçlendirdikleri sadrazamlık makamının salahiyet ve otoritesini mekânsal dönüşümle pekiştirmişti. Öyle ki Köprülü Mehmed Paşa, 1654 yılında IV. Mehmed tarafından Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'ya tahsis edilen Halil Paşa Sarayı'na yerleşmiş ve devlet işlerini burada görmeye başlamıştı⁹⁴. Bu kararla sadaret makamı Topkapı Sarayı ve Enderun'dan uzaklaştırılmıştı. Bunun yanı sıra Köprülü Mehmed Paşa, sadareti boyunca devlet meseleleriyle hem Divân-ı Hümâyûn hem de sadaret konağında ilgilenmişti. Fazıl Ahmed Paşa ise divanları çoğunlukla sadrazam sarayında toplamıştı⁹⁵. Köprülülerle birlikte kapıkulu askerlerinin maaşları da divan-ı hümayun yerine sadaret konağında ödenmeye başlanmıştı⁹⁶.

Sadrazamlık vazifesini yerine getirebilmek ve Enderun etkisinden uzaklaşmak için sadaret konağına yerleşen Köprülü Mehmed Paşa, IV. Mehmed'in de Topkapı Sarayı'ndan ayrılmasına ve Edirne'ye yerleşmesine vesile olmuştu. Öyle ki sadaretinin ilk senesinde Edirne Sarayı'nda yaklaşık bir yıl süren kapsamlı bir tadilat yapılmıştı⁹⁷. Bunun üzerine IV. Mehmed, 1657 yılında haremiyle birlikte Edirne Sarayı'na yerleşmişti. Köprülü Mehmed Paşa, bu süreçte Hazine-darı Solakzade Mehmed Ağa'nın da dârüssaâde ağası olarak atanması sağlamış⁹⁸ ve IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında devlet idaresine çok fazla müdahil olan Süleyman Ağa⁹⁹ gibi isimlerin yükselmesini önüne geçmişti. Padişahın Edirne'ye taşınmasına müteakip saray ağaları ise eski imtiyaz ve güçlerini yitirmişti. Bunun sonucunda, saraydan taşra çıkmalar azalmış ve devlet makamlarına sadrazamın kapısına mensup isimlerin tayin edilmesinde bir yükseliş yaşanmıştı¹⁰⁰. Örneğin Uyvar'ın fethini tebrik etmek için sadrazama mektup gönderen IV. Mehmed, uzun zamandır haremde çıkma yapılmadığını ve bu sebeple doğancı başı ile birlikte kırk kadar kişiyi sipahi ocağına çıkardığını bildirmişti. Ayrıca sadrazamı bu sayının fazla olmadığına ikna etmeye de çalışmıştı¹⁰¹. Gelgelelim, saraydan yapılan bu atamalara kıyasla Köprülülerin kapısına mensup devlet adamları daha önemli mevkilere gelmeye başlamıştı¹⁰². Mesela, Fazıl Ahmed Paşa, Şam beylerbeyliği sırasında faydalı hizmetlerini gördüğü Kibleli Mustafa Paşa'yı üç tuğlu kubbe veziri tayin ederek yanında istihdam etmişti¹⁰³. Yine bu dönemde Köprülülerin himayesi altında Kaplan Mustafa Paşa, Köse Ali Paşa, Sarı Hüseyin Paşa, Defterdar Ahmed Paşa ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gibi devlet adamları yüksek mevkilere getirilmişti.

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın sadaretinde, Enderun ve Has Oda Teşkilatı'na yönelik önemli bir düzenleme daha yapılmıştı. Buna göre 1675 yılında Enderun Hazırlık Sarayları tamamen

⁹³ Ali Ufkî Bey, *Saray-ı Enderûn* s. 55; *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 126-127; *Zeyl-i Fezleke*, s. 514.

⁹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 249-250.

⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 4-5.

⁹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 187.

⁹⁷ Edirne Sarayı'nın tamir ve tadilatı sebebiyle tutulan masraf defteri için bkz. BOA. D.BŞM. d. 199, 29 Zilhicce 1068/27 Eylül 1658; ayrıca bkz. Hacı Ahmet Arslantürk – Murat Kocaaslan, *"Padişah İçin Hazırlık: 1067- 1068 (1656-1658) Yıllarında Edirne Sarayı'nda Onarımlar Ve Yeni Mekanlar"*, Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu, (4-6 Mayıs 2011), Bildiriler Kitabı, Edirne 2012, s. 75- 100.

⁹⁸ *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâme'si*, s. 99-100.

⁹⁹ Süleyman Ağa'nın muhtelif devlet işleriyle alakalı sadrazam ve devlet adamlarına gönderdiği mektuplar için bkz. BOA. TSMA. e. 303/4, 29 Zilhicce 1061/13 Aralık 1651; BOA. TSMA. e. 301/19, 29 Zilhicce 1062/1 Aralık 1652.

¹⁰⁰ Cumhur Bekar, *"The Rise of Köprülü Household: The Transformation of Patronage in the Seventeenth Century"*, Turkish Historical Review, II, 2020, p. 229-256; Rifa'at Ali Abou el-Haj, *"The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report"*, Journal of the American Oriental Society, 94/4, 1974, s. 438-447.

¹⁰¹ *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 182.

¹⁰² Mesela Kandıye Kuşatması sırasında Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın beş senedir kethüdalığını yapan İbrahim Ağa, vezaret payesiyle çıkma yapılmıştır. *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, s. 217-218.

¹⁰³ *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 130-131.

kapatılmış ve mevcut odalar medreseye çevrilmişti¹⁰⁴. 1681 yılına gelindiğinde ise Has Oda Başkanı makamı çoktan lağvedilmişti¹⁰⁵. Enderun'da hizmet ettiği anlaşılan dönemin tarihçilerinden Anonim Osmanlı Vekayinâmesi müellifine göre, Köprülülerin kapı halkı o denli kalabalık bir hale gelmişti ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet adamı yetiştirmek için ihtiyaç duyduğu Enderun ve Has Oda Teşkilatı'na artık gerek kalmamıştı:

“Bu def’a Köprülüoğlu Ahmed Paşa pederinden sonra kapusunda ağvât ve sekbândan çok âdem saklayup pâdişâh önüne kendü sed olup gayri pâdişâh tevâbî bir harç-ı zâyid gösterüp ve hem Hâs Oda'da yigirmi ve artık haremde ömür geçirmiş söz sâhibi âdemleri istiskâl eyleyüp bu dâireleri bozmağa pâdişâh işâret eyleyüp anın dahi tabî'atına hevâ gâlib olduğundan ol dahi istiskâl eyleyüp gayri bu dâireleri bozmağa başladılar”¹⁰⁶.

Bu ifadeler Enderun Hazırlık Sarayları ve Has Oda'nın asıl işlevini yitirdiğini özetler niteliktedir. Böylece Köprülüler, padişah ile diğer zümreler arasına set çektikleri bir idari dönüşümü tamamlamışlardı. Enderun ve saray ağalarının padişaha yakın olarak güç devşirme şanslarını ve birbirlerini koruyarak devlet idaresinde ağırlık kurmalarına artık imkân tanınmayacağı bir süreç başlatılmıştı. Neticede, Köprülüler sadrazamlık makamına eski gücü ve işlevini kazandırmak için Enderun iltisaklı devlet adamlarını tasfiye etmiş ve Enderun Hazırlık Sarayları'nı kapatmışlardı¹⁰⁷.

Sonuç

IV. Murad ve I. İbrahim'in saltanatından sonra da silahdar ağalar vezaret rütbesiyle önemli makamlara getirilmişti. Ayrıca bir ocak bilinciyle hareket ederek ve birbirleri ile ilişkilerini sürdürmüşlerdi. Bu dönemde Silahdar Bezirgânzâde Mustafa Paşa ve Silahdar Bosnevî Yusuf Paşa gibi güçlü devlet adamları ortaya çıkmıştı. IV. Mehmed'in saltanatında silahdar ağa kökenli devlet adamları, imparatorluğun dört bir yanında hizmet etmekteydi. Sadrazamlık makamına eski gücünü ve itibarını kazandırmayı hedefleyen Köprülü Mehmed Paşa, Enderun ağaları ve Silahdar Paşaları hedefi önündeki en büyük engellerden birisi olarak görmekteydi. Zira birbirlerini destekleyen ve IV. Mehmed üzerinde güçlü bir etki kuran Enderun ağaları, sadrazamın kararlarının uygulanmasına engel olabiliyorlardı. Bu durumdan kurtulmak için sadaret mührünü geri verme tehdidinde bulunan Köprülü Mehmed Paşa, en sonunda Enderun ağaları ve silahdar paşalar hakkında istediğini yapabilme yetkisine sahip olmuştu. Böylece Köprülü Mehmed Paşa ve Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, Enderun ağalarını ve Silahdar Paşaları zamanla tasfiye etmeyi ve siyaseten önemsizleştirmeyi başarmıştı. Aynı süreçte, Sadaret Kapısı'nı Topkapı Sarayı'ndan ayırmaya ve IV. Mehmed'i de Edirne Sarayı'na taşımaya muvaffak olmuştu. Bunun yanı sıra Köprülüler, devlet kadrolarını kendi kapılarından isimlere tevdi ederek Enderun'u önemsizleştirmeyi de başarmışlardı. Enderun ve Has Oda Teşkilatı'nı da kapatarak söz konusu idari dönüşüm sürecinin en önemli hamlelerini yapmışlardı.

Bibliyografya

1. Arşiv Vesikaları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Sultan İbrahim

BOA. AE. SİBR. 4/417.

Başmuhâsebe Kalemî Defterleri

¹⁰⁴ *Zeyl-i Fezleke*, s. 672; s. 173; *Zübdei Vekayiât*, s. 68; *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 111.

¹⁰⁵ Batuhan İsmail Kıran, *Osmanlı Saray Teşkilatında Doğançı Koşuşu*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 24.

¹⁰⁶ *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 130-131.

¹⁰⁷ “Hâsodalı ol zamânda şöhreti yok idi.” *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 146.

BOA. BŞM. d. 199.

Hattı Hümayun

BOA. HAT. 1446/38.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri

TSMA. d. 6929; 10055.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları

TSMA. e. 272/14; 272/18; 272/19; 301/19; 303/4; 303/40; 434/44; 593/14; 705/54; 748/89; 752/39; 778/22; 778/25; 778/29; 780/63; 866/84; 1135/22.

2. Kaynak Eserler

Batista Nani., *Degl'Istorici delle cose Veneziane*, Venezia 1720.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa., *Zübdei Vekayîât Tahlil ve Metin* (Yay.Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Evliya Çelebi., *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay.Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), I. Cilt, I. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Evliya Çelebi., *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay.Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), II. Cilt, I. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Evliya Çelebi., *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay.Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), III. Cilt, I. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

Evliya Çelebi., *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay.Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), IV. Cilt, I. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Evliya Çelebi., *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay.Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), IV. Cilt, II. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Evliya Çelebi., *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Yay.Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), V. Cilt, I. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

İsâ-Zâde Efendi., *İsâ-Zâde Târîhî (Metin ve Tahlil)*, (Yay.Haz. Ziya Yılmaz), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996.

Kâtip Çelebi., *Fezleke*, (Yay.Haz. Zeynep Aycibin), Cilt: -II, Çamlıca, İstanbul 2016.

Mehmed Süreyya., *Sicil-i Osmani*, (Yay.Haz. Nuri Akbayır), çev. Seyit Ali Kahraman, Cilt: I-II-III-IV, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Mustafa Na'ima., *Tarih-i Na'îmâ*, (Yay.Haz. Mehmet İpşirli), Cilt: I-II-III-IV-V-VI, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Paul Rycout, *The history of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, J.M., London 1680.

3. Araştırma Eserler

ABOU-EL-HAJ, Rifaat Ali, "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683–1703: A Preliminary Report", *Journal of the American Oriental Society*, 94/4, 1974, p. 438-447.

AKTEMUR, Ramazan., Anonim Osmanlı Vekayinâmesi (H.1058–1106/M.1648-1694), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

ARSLANTÜRK, Hacı Ahmed – Kocaaslan Murat., "Padişah İçin Hazırlık: 1067- 1068 (1656-1658) Yıllarında Edirne Sarayı'nda Onarımlar Ve Yeni Mekanlar", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu*, (4-6 Mayıs 2011), *Bildiriler Kitabı*, Edirne 2012, s. 75- 100.

BEKAR, Cumhur., "Ottoman Revolution 1661: The Reconfiguration of Political Power under Mehmed IV and Köprülü Grand Viziers", *Journal of Early Modern History*, 27, 2023, p. 224-253.

BEKAR, Cumhur., “The Rise of Köprülü Household: The Transformation of Patronage in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century”, *Turkish Historical Review*, II, 2020, p. 229-256.

BEKAR, Cumhur., *The Rise of the Köprülü Family. The Reconfiguration of Vizierial Power in the Seventeenth Century*, Leiden University Institute for History Basılmamış Doktora Tezi, Leiden 2019.

BOZKURT, Doğan, “Evliya Çelebi’nin Gözünden Bir Saray Ağasının Şam Eyaletine Gerçekleştirdiği Seyahat”. *Toplumsal Tarih*, S. 366, (Haziran 2024), s. 74-79.

BOZKURT, Doğan, “IV. Murad ve Silahdar Paşaları: Silahdar Mustafa Paşa Örneği”. *Tarih Tetkikleri Dergisi*, S. 1(2), 2023, s. 12-32.

ÇAKIR, Merve., *IV. Mehmed’in Ailesi ve Hanedan Politikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2024.

ÇİMEN, Nurdan., Abdülaziz Karaçelebi-zâde’nin Tarih-i Ravzatü’l-Ebrar’ı Metin ve Tahlil, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2011.

ÇÖMCÜOĞLU, Mehmed., *Risâle-i Hatib*, Metin ve İndeksi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi, İstanbul 1969.

DANKOFF, Robert., *The Intimate Life of an Ottoman Statesman Melek Ahmed Pasha (1588-1662)*, State University of New York Press, New York 1991.

DERİN, Fahri Çetin., Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi’nâme’si (Tahlil ve Metin Tenkidi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1993.

DİKER, Sevgi A., *Has Oda ve Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2019.

GÖKÇEK, Mehmet Fatih., Behçetî Seyyid İbrahim Efendi “Târîh-i Sülâle-i Köprülü (Transkripsiyon ve Tahlil)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

İLGÜREL, Mücteba, “Hüseyin Paşa, Deli”, *TDVİA*, Ek-C. 19, İstanbul 1999, s. 4-6.

İLGÜREL, Mücteba, “Köprülü Mehmed Paşa”, *TDVİA*, Ek-C. 26, İstanbul 2002, s. 258-260.

İLGÜREL, Mücteba, *Abaza Hasan Paşa İsyanı: Hurûc ale’s-Sultân*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2022.

KARAÇAL, Nazira Türkal., Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

KIRAN, Batuhan İsmail, *Osmanlı Saray Teşkilatında Doğanca Koğuşu*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2014.

KUNT, İ. Metin., *The Köprülü Years: 1656-1661*, Princeton University PhD Thesis, 1971.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Süleyman Paşa, Malatyalı”, *TDVİA*, Ek-C. 38, İstanbul 2010, s. 98-99.

MENEKŞE, Metin, “17. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Makbul İken Maktul Olan Bir Devlet Adamı: Kaptan-ı Derya Silahdâr Yusuf Paşa”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/3, 2021, s. 527-553.

MERT, Berna., IV. Mehmed Devri Bir Kaftan Defteri (H.19.B.1058-24 N.1086/9 Ağustos 1648-12 Aralık 1675) (Değerlendirme Ve Çeviri Metin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022.

ORAL, Ertuğrul., Tarih-i Gılmanî Mehmed Halife, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.

ÖZÇELİK, Emirhan, “Silahdar Kara Mustafa Paşa’nın Basra Seferleri ve Basra Eyaletinin İntizamı (1667-1671)”. *Kadim*, S. 4, 2022, s. 1-25.

ÖZKASAP, Handan Nalan., Tarih-i Nihâdî (Transkripsiyon ve Değerlendirme), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

SAKA, Pınar., Derviş Abdullah Risâle-i Teberdâriyye fi Ahvâl-i Darü’s-sa’âde (Değerlendirme-Çeviri Metin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

UFKİ BEY , BOBOVİUS., Ali /Albertus Saray-ı Enderûn: Topkapı Sarayı'nda Yaşam, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı., *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı., *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

YILMAZ, Yasir., “From Theory to Practice Origins of the Ottoman Grand Vizierate and the Köprülü Restoration: A New Research Framework for the Office of the Grand Vizier”, *Review of Middle East Studies*, 2024, s. 1-34.

YÜCEL, Abubekir Sıddık., *Müdürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârîh-i*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1996.

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1623-1669)*, Çev. Nilüfer Epçeli, Ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe, İstanbul 2011.

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol: 2-Sayı/Issue: 4
Aralık 2024/December 2024

Başvuru/Submitted: 11 Ekim 2024/11 October 2024
Kabul/accepted:4 Aralık 2024/4 December 2024

<https://tarihetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.14276003

Araştırma Makalesi/Research Article

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

Köprülülerin Seraskeri: Kaplan Mustafa Paşa (1657-1680)

Emirhan ÖZÇELİK*

Özet

Köprülüler iktidarlarını temellendirmek için devlet makamlarını, kendilerine sadık ve devleti idare biçimine uyumlu kişilere tevdi etme politikası izlemiştir. Bu çalışmanın konusu olan Kaplan Mustafa Paşa'nın siyasi ve askeri kariyeri, Köprülülerin takip ettikleri bu politika doğrultusunda şekillenmiştir. Çalışmada ilk önce, Kaplan Paşa'nın mensup olduğu Arslan-oğullarının Yanya'da yerel bir güç haline gelmesi ve Köprülülerle ilişkileri hakkında derli toplu bilgiler verilecektir. İkinci başlıkta, Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın Kaplan Paşa'yı askerî sahada yükseltmesinde ve seferlerde sadrazamın seraskeri olarak rol vermesindeki saikler konu edilecektir. Bu kapsamda Kaplan Paşa'nın Fazıl Ahmed Paşa'nın düzenlediği seferlerde icra ettiği vazifelere odaklanılacaktır. Kaplan Paşa'nın sadrazamın desteğiyle önemli askerî görevleri yöneterek ön plana çıktığına dikkat çekilecektir. Ayrıca Girit seferlerinde kaptan-ı derya olarak faaliyetlerine ve Kandiye'nin fethine donanmanın başında sunduğu katkılara da değinilecektir. Son bölümde, Kaplan Paşa'nın askerî sahada kazandığı şöhret ve gücün sonuçlarına temas edilecektir. Özellikle Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra bir sadrazam adayı olarak öne çıkmasının Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile ilişkilerine etkileri ve ikisi arasında yaşanan rekabet değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kaplan Mustafa Paşa, Arslan-oğulları, Yanya, Serasker, Köprülüler

Serasker of the Köprülü: Kaplan Mustafa Pasha (1657-1680)

Abstract

In order to consolidate their power, the Köprülü followed a policy of entrusting state positions to people who were loyal to them and compatible with their management of state. The political and military career of Kaplan Mustafa Pasha was shaped in line with this policy pursued by the Köprülü. This study will first provide a comprehensive overview of the family of Arslanzâdes, to which Kaplan Pasha belonged, becoming a local power in Ioannina and their relations with the Köprülü. The second chapter will focus on the motives of Köprülüzâde Fazıl Ahmed Pasha in promoting Kaplan Pasha in the military and assigning him the role of the grand vizier's seraker in the campaigns. In this context, we will focus on the duties of Kaplan Pasha in the campaigns organized by Fazıl Ahmed Pasha. Attention will be drawn to Kaplan Pasha's rise to prominence by managing important military missions with the support of the grand vizier. In addition, his activities as captain-general during the Cretan campaigns and his contribution to the conquest of Heraklion at the head of the navy will also be mentioned. The last section will focus on the consequences of the fame and power Kaplan Pasha gained in the campaigns. In particular, the effects of his emergence as a grand vizier candidate after

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yeniçağ Tarihi, İstanbul/Türkiye, emirhanozcelik25@gmail.com, orcid.org/0000-0003-1858-5337.

the death of Fazıl Ahmed Pasha on his relations with Merzifonlu Kara Mustafa Pasha and the rivalry between the two will be discussed.

Key Words: Kaplan Mustafa Pasha, The family of Arslanzâdes, Yanya, Seraskier, The Köprülü

Giriş

XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî düzeninde yaşanan dönüşümde ve ortaya çıkan çeşitli sıkıntılarda, devlet kadrolarının şekillenmesinde belirleyici olan faktörlerin değişmesinin yadsınmaz bir etkisi vardı. Yüksek rütbeli devlet adamlarının tayinlerinde ve azillerinde, devletin idaresinden bi'l-fiil sorumlu olan sadrazamların sözünün azalması ve çeşitli zümrelerin mansıpları paylaşmaya çalışması, idarede gözlemlenen karmaşa ve düzensizliğin ana sebeplerinden biri olmuştu. Bu durumun farkında olan Köprülü Mehmed Paşa, 1656 yılında sadaret mührünü almadan önce tayinlerde ve azillerde tam salâhiyet ve kendisine danışılma şartlarını IV. Mehmed'e kabul ettirmişti. Bu imtiyazla Mehmed Paşa ve onun ardından sadrazam olan oğlu Fazıl Ahmed Paşa, devlet kadrolarına kendilerine sadık ve güvenilir isimleri atamayı başarmıştı¹.

Yirmi altı yaşında sadaret mührünü devralan Fazıl Ahmed Paşa, merkezde ve taşrada iktidarına rakip olabilecek devlet adamlarına karşı kendisine yakın kişileri yüksek mevkilere çıkarmaya dikkat etmişti. Bu sayede Kaplan Mustafa Paşa, Fazıl Ahmed Paşa'nın sadaretinde öne çıkan devlet adamlarından biri olmuştu. Köprülü ailesine damat olan Kaplan Paşa, özellikle sadrazamın düzenlediği seferlerde ön plana çıkmayı başarmıştı². Kaplan Paşa'nın siyasi hayatına odaklanacak bu çalışmada, ilk önce ailesi, erken yaşamı ve Köprülülerle ilişkilerine dair derli toplu bilgiler sağlanacaktır. İkinci başlıkta, Kaplan Paşa'nın Fazıl Ahmed Paşa döneminde askerî faaliyetleri ve "sadrazamın seraskeri" olarak seferlerde oynadığı rol incelenecektir. Aynı kapsamda kaptan-ı deryalık yılları da değerlendirilecektir. Son olarak, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile arasındaki ilişki mercek altına alınacaktır. Böylece Kaplan Mustafa Paşa'nın Köprülüler iktidarının güç kazanmasına katkıları ortaya konulacaktır.

1. Arslan Paşa-oğlu Kaplan Paşa: Yanya'da Yükselen Bir Ailenin Hikayesi

Fransız şarkiyatçı Antoine Galland, bütün milletler arasında devlet adamlarına sevilen ve sevilmeyen özellikleri üzerinden lakap verme konusunda en beceriklilerin Türkler olduğunu ve kimseye bu konuda iltimas göstermediklerini belirttiikten sonra kendisine ilginç gelen örneklerden bahseder. Budin'i düşman kuvvetlerine karşı savunan İbrahim Paşa'ya Şeytan lakabının uygun görülmesine temas ederken, o dönemde öne çıkan Şahin Paşalar haricinde Kaplan Paşa'ya da hassaten değinir³. Galland dikkat çekici örneklerden biri olarak bahsetmesine rağmen Mustafa Paşa'ya bu lakabın neden verildiği hakkında bir bilgi vermemiştir. İstanbul'daki Fransa Büyükelçiliği Sekreteri Édouard de La Croix ise Mustafa Paşa'nın şecaati sayesinde Kaplan lakabını kazandığını iddia eder⁴. La Croix muhtemelen onun uzun seneler seferlerde boy göstermesinden ve askeri sahadaki başarılarından hareketle böyle bir kanaat geliştirmişti, fakat iddiası doğru değildi. Zira Mustafa Paşa hayatının ilk döneminden itibaren Kaplan sıfatıyla anılıyordu. Bunun sebebi babasının Arslan Paşa olmasıydı.

Kaplan Mustafa Paşa'nın ailesinin hikayesi Yanya'da başlamıştı. Yunanistan'ın dağlık Epir bölgesinde ve Pambotis Gölü yakınlarındaki bir yarımada üzerinde kurulan Yanya, 1430 yılında II. Murad'ın Selanik'i fethettiği sırada Osmanlı hakimiyetine girmişti⁵. Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline getirilen Yanya, XIX. yüzyıla kadar sancakbeyleri tarafından idare edilmişti. Yanya'nın nüfusunun çoğunluğunu ise gayrimüslimler oluşturuyordu. Hristiyanların 1611 yılında isyan ederek

¹ Cumhuriyet Bekar, "The Rise of the Köprülü Household: The Transformation of Patronage in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century", *Turkish Historical Review*, Vol. 11, 2020, s. 229-256; a.mlf., "The Ottoman Revolution of 1661: The Reconfiguration of Political Power under Mehmed IV and Köprülü Grand Viziers", *Journal of Early Modern History*, vol. 27, 2023, s. 224-253.

² Cumhuriyet Bekar, Kaplan Mustafa Paşa'nın seferlerde öne çıkmasına kısaca değinmiştir bkz. Bekar, "The Rise of the Köprülü Household", s. 237.

³ Antoine Galland, *Les Paroles Remarquables, Les Bons Mots, Et Les Maximes Des Orientaux*, L. & H. van Dole, La Haye 1694, s. 219.

⁴ Édouard de La Croix, *État général de l'Empire othoman depuis sa fondation jusques à présent, par un solitaire turc*, C. II, P. Hérisant, Paris 1695, s. 154.

⁵ Melek Delilbaşı, "Selânik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliği'nin Kurulması", *Belâten*, C. 51, S. 199, 1987, s. 75-106.

şehirdeki Müslümanları katletmesi üzerine gayrimüslim nüfus tamamıyla kale surlarının dışına sürülmüş ve kale içine Türkler yerleştirilmişti⁶. Modern tarihçiler, Arslan Paşa ve ailesinden isimlerin bu isyandan sonra Yanya'nın yönetimini devraldıklarını ve bu görevi 1787 yılına kadar sürdürdüklerini ileri sürmüştür⁷. Arslan Paşa ailesinin XVIII. yüzyıla kadar sancağı idare ettiğine dair kanıtlar mevcut olsa⁸ dahi Arslan Paşa'nın sancağı yönetmeye başladığı tarih ve aile üyelerinin kesintisiz bir şekilde Yanya'yı yönettiği iddiaları doğru değildir.

Rumeli'de uzun yıllar yöneticilik yapan meşhur hanedanlara kıyasla Arslan-oğullarının kökenleri ve geçmişleri hakkında neredeyse bilgi yoktur. Evliyâ Çelebi, Ramazan 1071'de (Mayıs 1661) ziyaret ettiği Manastır yakınlarındaki Bektaşî Memi Bey Tekkesi'ndeki türbenin banisinin Yanyalı Arslan Paşa'nın cediti Zülfikar Bey olduğunu belirterek ailenin kökeni hakkında tek malumatı sağlar⁹. Unvanından hareketle ailenin cediti Zülfikar Bey'in yerel yöneticilerden biri olduğu sonucuna varılabilir, fakat devlet kayıtlarında Yanya veya civarında bu isimde bir idareciye rastlanılmamaktadır. Bu durum, ailenin ceditinin, Arslan Paşa'nın yönetici olarak tanınırlığını arttırmasından sonra bey unvanıyla anıldığını düşündürür.

Daha sonra gösterileceği üzere, Arslan Paşa'nın Yanya'nın askerî sınıfına mensup olduğu tespit edilebilmektedir. Bu durumun ailenin cediti için de geçerli olduğu varsayılarak bazı ihtimaller üzerinde yorum yapılabilir. Yanya'da Zülfikar adında timar sahipleri yer almaktadır. Mesela, ismi Zülfikar olan bir timarlı sipahiye 3 Rebû'l-evvel 978'de Yanya'nın Radoviz nahiyesindeki 5.999 akçelik timarından feragat edince Narda nahiyesinden 6.000 akçelik bir timar verilmişti¹⁰. Yanya sipahilerinden "Divane" Zülfikar sonraki sene bir kafiri birebir dövüşte yenmesinin karşılığında bin akçe terakki almıştı¹¹. Zülfikar bir süre sonra hasslardan nevruz akçesini toplayan memura yanına aldığı levendlerle saldırıp gasp etmişti. Bunun üzerine Yanya sancakbeyine Bali oğlu Zülfikar'ın tasarrufundaki timarı başkasına vermesi emredilmişti¹². Sipahi Zülfikar'ın Arslan Paşa'nın babası olduğu kesin bir şekilde söylenemez, ancak savaşçı karakteri ve etrafına levend toplayabilmesi Yanya'da itibar sahibi bir isim olduğuna delalet eder. 1573 yılında karıştığı hadiseden sonra timarının başkasına verildiği anlaşılır. Nitekim 1580 yılında Yanya'daki timarlı sipahiler arasında Zülfikar'a rastlanılmamaktadır¹³. Ancak sonraki sene Zülfikar'a yeniden Yanya'nın Grebene Nahiyesi'nde 6.545 akçelik timar verildiği fark edilir¹⁴. Yanya'da öne çıkan Zülfikarlardan bir diğeri, Sadrazam Siyavuş Paşa ve III. Murad'ın kız kardeşi Fatma Sultan'ın Rumeli'deki haslarına nezaret eden Zülfikar Voyvoda idi. Özellikle Siyavuş Paşa'nın Yanya'da has gelirlerini denetleyen Zülfikar Voyvoda, Eylül 1588'de vefat ettiğinde Yanya kadısına merhumun mirası ve varisleriyle ilgilenmesi emredilmişti¹⁵.

Bahsi geçen Zülfikarlar Yanya'da evlatlarına devlet görevi kazandırabilirdi. Ancak mevzubahis isimlerin Arslan Bey'in babası olduğunu kanıtlayacak bir detay bulunmamaktadır. Aynı durum Arslan Bey'in kimliği için de geçerlidir. Yanya'daki Arslanlardan iki kişi öne çıkmaktadır. Yanya sipahilerinin seraskeri olarak Safevi seferlerine katılan ve savaşlardaki hizmetlerinin karşılığında 1577'de Yanya'daki timar geliri yükseltilen Arslan göze çarpan ilk isimdir¹⁶. Serasker Arslan'ın timarı 1581'de 16.098 akçeye çıkarılmıştı¹⁷. Şubat 1581'de Yanya'da 15.298 akçelik bir timar olarak¹⁸ ilk defa kayda geçen Ali-oğlu Arslan ise bahse değer diğer kişidir. Kendisi 1582'de

⁶ Osmanlı döneminde Yanya'nın idaresi hakkında bkz. Machiel Kiel, "Yanya", DİA, c. 43, İstanbul 2013, s. 317-321.

⁷ Kiel, "Yanya", s. 320.

⁸ Erdoğan Keleş, "Yanya Sancağı Mutasarrıfı Arslan Paşazâde Selman Paşa (1742-1764)", *OTAM*, S. 52, 2022, s. 135-179.

⁹ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Kitap-2. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 809; Memi Baba Türbesi hakkında bkz. Mehmet Emin Yılmaz, "Yunanistan'da Kiliseye Dönüştürülen Memi Baba Türbesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 92, 2019, s. 113-126.

¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Divan-ı Hümayûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNSMHHM.d.), 8/802, 814.

¹¹ BOA, A.DVNSMHHM.d. 15/1410, 16 Cemâziye'l-âhir 979 (5 Kasım 1571).

¹² BOA, A.DVNSMHHM.d. 21/768, 12 Muharrem 981 (14 Mayıs 1573); BOA, A.DVNSMHHM.d. 22/17.

¹³ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.), 15853, s. 44-64.

¹⁴ BOA, Timar Zeâmet (Ruznamçe) Defterleri (DFE.RZ.d.), 57, s. 178, 14 Muharrem 989 (18 Şubat 1581).

¹⁵ BOA, A.DVNSMHHM.d. 64/337.

¹⁶ BOA, DFE.RZ.d.49, s. 393, 17 Safer 985 (16 Mayıs 1577).

¹⁷ BOA, DFE.RZ.d.60, s. 487, 514, 10 Ramazan 989 (8 Ekim 1581).

¹⁸ BOA, DFE.RZ.d.57, s. 159; Ali oğlu Arslan'ın timarı bir süre sonra Kurenduz nahiyesinden eklenen gelirlerle 19.397 akçeye yükselmişti, bkz. BOA, DFE.RZ.d.57, s. 190, 11 Safer 989 (17 Mart 1581).

23.100 akçe ile zeamet tasarruf etmeye başlamış¹⁹ ve zeamet geliri 1584 yılında 26.399 akçeye yükseltilmişti²⁰. Bir süre sonra dergâh-ı âlî çavuşu atanan Ali oğlu Arslan Çavuş'un zeamet geliri 14 Recep 994'te (1 Temmuz 1586) 35.798 akçe olarak belirlenmişti²¹. 14 Şevval 996 (6 Eylül 1588) Arslan Çavuş'un Yanya Nahiyesi'nde 23.798 akçelik zeameti olduğu belirtilmişti²². Serasker Arslan gibi Arslan Çavuş'a zeamet verilmesinde de Safevi seferlerindeki hizmetleri belirleyici olmuştu. Ne var ki Arslan Çavuş'un babasının ismi Ali olarak belirtilmişti. Evliyâ Çelebi'nin rivayetinin sahih kabul edilmesi halinde Arslan Çavuş'un listeden çıkarılması gerekir, fakat Arslan Paşa'nın oğullarından birine Ali ismini verdiği de bilinmektedir. Bu nedenle Arslan Çavuş'un aradığımız kişi olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Babasının kimliği ve kendisinin önceki görevleri hakkında kesin bilgiler olmamasına rağmen Arslan Bey'in ne zaman Yanya sancakbeyi tayin edildiği tespit edilebilmektedir. Arslan Bey, 4 Rebîü'l-evvel 1016'da (29 Haziran 1607) Yanya sancakbeyi atanmıştı. Atanma kaydının Yanya timar ruznamçesinde yer alması kendisinin yerli askeri sınıfa mensup olduğunu göstermektedir. Nitekim mevzu bahis kayıta 3.900 akçe ile Yanya'da timar sahibi olarak askerî kariyerine başladığı belirtilmişti²³. Arslan Bey'in haslarının da belirlendiği atama kaydında, özellikle Habsburg seferleri boyunca gösterdiği hizmetler karşılığında aldığı terakkiler açıklanmıştı. Eski Eğri beylerbeyi Mehmed Paşa, kendisinin Estergon'un muhafazasında görev aldığını ve Habsburg seferine adamlarıyla katıldığını bildirerek terakki almasını sağlamıştı. Yine seferler boyunca kalelerin tamirinde, serhad muhafazasında ve karavullarda birçok defa tüfekli sekbanlarıyla hizmet etmesinin karşılığında her sene terakkiye layık görülmüştü. Arslan Bey'in has geliri 420.000 akçe olarak kayda geçirilmişti²⁴.

Yanya'nın yerlilerinden Arslan Bey'in Safevi ve Habsburg seferlerinde hizmet ederek sancakbeyliğine yükseldiği böylece kesinleşir. Ayrıca kendisi timarlı sipahilikten sancakbeyliğine yükselen ilk isim de değildi. Mesela Yanya züemasından Selim, 23 Rebîü'l-evvel 1003'te (6 Aralık 1594) sancakbeyi tayin edilmişti²⁵. Arslan Bey'in iddia edilenden üç yıl önce 1607 senesinde Yanya sancakbeyi olduğu açıklığa kavuşturulurken, 1610 yılında bazı usulsüz işlere bulaştığı da fark edilir²⁶.

Arslan Bey ile birlikte Yanya sancağında Arslan-oğullarının yönetimi başlamıştı, ancak aile üyeleri kesintisiz bir şekilde sancağı idare etmemişti. Arslan Bey'in dahi Yanya sancakbeyliğinden sonra başka sancaklarda görev aldığı görülür. Kendisi 3 Ramazan 1021'de (28 Ekim 1612) Köstendil sancağını arpalık olarak tasarruf ederken tekrar Yanya sancakbeyi atanmıştı²⁷. 15 Zilhicce 1021'de (6 Şubat 1613) Vulçitrın sancakbeyi tayin edilmişti²⁸. Cemâziye'l-evvel 1022 (Haziran-Temmuz 1613) itibarıyla Tırhala sancakbeyi olarak görev yapan Arslan Paşa'nın kısa bir süreliğine Bosna beylerbeyi olduğu ve paşa unvanını bu sırada kazandığı öğrenilir²⁹. Tırhala sancakbeyliği döneminde Arnavud asileriyle mücadele etmişti. Ayrıca bu görevdeyken 15 Ramazan 1023'te (19 Ekim 1614) oğullarından Ali'nin müteferrika ve Ömer'in çavuş olmasını sağlamıştı³⁰. Arslan Paşa, Muharrem 1024'te (Şubat 1615) Sirem sancakbeyi olmuştu³¹. 1026 (1617) yılında Selanik sancakbeyi olarak görev yapmıştı³². Sonraki sene düzenlenen Erdebil seferinden önce Rumeli beylerbeyi atanmıştı. Sefer dönüşünde yakalandığı hastalıktan dolayı vefat etmişti³³.

¹⁹ BOA, DFE.RZ.d.60, s. 436, 11 Safer 990 (7 Mart 1582).

²⁰ BOA, DFE.RZ.d.72, s. 737, 24 Şevval 992 (29 Ekim 1584).

²¹ BOA, DFE.RZ.d.89, s. 713-714.

²² BOA, DFE.RZ.d.100, s. 421-422.

²³ BOA, DFE.RZ.d.292, s. 307-308.

²⁴ BOA, DFE.RZ.d.292, s. 307-308.

²⁵ BOA, Ruûs Kalemî Defterleri (A.RSK.d.).1474, s. 278.

²⁶ Kendisine yazılan hükümde, Sipahi Mehmed'den zorla aldığı çiftlik ve malları geri iade etmesi emredilmişti, bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d.79/137, 138, 26 Zilhicce 1018 (22 Mart 1610).

²⁷ Efna Kırandı, *Bâb-ı Âsafî Ruûs Kalemî 1484 Numaralı Ruûs Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-104)*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2022, s. 140.

²⁸ Kırandı, *1484 Numaralı Ruûs Defteri*, s. 185.

²⁹ Kırandı, *1484 Numaralı Ruûs Defteri*, s. 228.

³⁰ Kırandı, *1484 Numaralı Ruûs Defteri*, s. 246.

³¹ BOA, A.DVNSMHHM.d. 80/985, 986.

³² BOA, A.DVNSMHHM.d. 82/160, 161, 162, 163.

³³ *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmaz, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 679-680, 684, 686.

Arslan Paşa'nın Yanya dışında başka sancak ve eyaletlerde görev yaparak tanınırlığını arttırdığı ve bu sürede oğullarına da makamlar kazandırdığı anlaşılır. Farklı vazifeler icra ettikleri için Arslan-oğullarının Yanya'yı yönetme yetenekleri sonraki senelerde de kesintisiz devam etmemiştir. XVII. yüzyılın ortalarında imparatorluk eyalet ve sancaklarındaki yöneticilerin kayıtlarının tutulduğu defterde, Yanya sancağının yıllar içinde kimler tarafından idare edildiği takip edilebilmektedir. Buna göre, 9 Cemâziye'l-âhir 1040 (13 Ocak 1631) yılı itibarıyla Arslan Paşa-zâde Mehmed Bey Yanya sancakbeyi olarak hizmet etmekteydi³⁴. 2 Zilkade 1043'te (30 Nisan 1634) eski Bosna beylerbeyi Mehmed Paşa'ya sancak arpalık olarak verilmişti. 1 Safer 1044'te (27 Temmuz 1634) sancağın idaresi tekrar Arslan Paşa-zâde Mehmed Bey'e tevdi edilmişti. Evâhir-i Şevval 1045'te (29 Mart-6 Nisan 1636)'da Yanya sancağı, unvanı belirtilmeyen Mustafa'ya arpalık olarak tevcih edilmişti. 27 Şevval 1050'de (9 Şubat 1641) Arslan Paşa-zâde Ali Paşa'nın oğlu Arslan Bey'in Yanya sancakbeyi atanmasıyla sancağın idaresi tekrar Arslan-oğullarına geçmişti³⁵.

Kaplan Mustafa Paşa'nın cediti olan Arslan Paşa-zâde Ali Paşa ailenin öne çıkan devlet adamlarından bir diğeri olmuştu. Ali Paşa, Recep 1040 (Şubat 1631) itibarıyla eski Karaman beylerbeyi sıfatıyla Yanya sancakbeyi olarak vazifesini sürdürmekteydi³⁶. 1634 yılında IV. Murad'ın yarım kalan Lehistan seferine 700 yerli asker ve 400 tüfekli kapı askerleriyle gönüllü olarak katılan Ali Paşa, sonraki sene Sultan ile Revan seferine gitmiş ve hizmetleri karşılığında Rumeli beylerbeyliğine terfi etmişti³⁷. Bağdat seferi öncesinde 23 Zilkâde 1047'de (8 Nisan 1638) tekrar Rumeli beylerbeyliği atanmış, sefer dönüşünde Kubbealtı veziri tayin edilmiş ve Şevval 1048'de (Şubat 1639) vefat etmişti³⁸. Bu süreçte Yanya sancağı Ali Paşa'nın arpalığı olarak uhdesinde kalmıştı³⁹.

Ali Paşa'nın ölümünden kısa bir süre sonra Yanya sancakbeyi atanan oğlu Arslan Bey ise Kaplan Mustafa Paşa ve onun kardeşi Piri Paşa'nın babasıydı. Ailenin diğer üyelerine göre gösterişsiz bir siyasi kariyeri olan Arslan Bey, 27 Şevval 1050'de (9 Şubat 1641) Yanya sancakbeyi tayin edildiğinde saraya 25 kese akçe caize göndermişti⁴⁰. 27 Şevval 1052 (18 Ocak 1643) itibarıyla Yanya sancakbeyi olarak görevi sürdüren Arslan Bey, sancağın kısa süreliğine eski Temeşvar beylerbeyi Halil Paşa'ya arpalık olarak tevcih edilmesinden sonra 11 Rebû'l-evvel 1054'te (17 Haziran 1644) vazifesine geri dönmüştü⁴¹. Arslan Bey, 1645 yılında başlayan Girit seferine Yanya sancağı askerleriyle katılmış ve Hanya kuşatması sırasında yaralanmıştı⁴². 26 Cemâziye'l-âhir 1058'de (18 Temmuz 1648) Yanya'nın 172.130 akçe tutan Hicri 1055 avarız bedelini merkezi hazineye irsal etmişti⁴³. Arslan Paşa, 3 Safer 1061'de (26 Ocak 1651) Kaniye beylerbeyi tayin edilmişti⁴⁴. Ancak sadece yirmi üç gün sonra Ohri sancakbeyi atanmıştı. Bunun üzerine sadrazama bir mektup yazarak, daha önce mansıp almak için ödediği caizeler yüzünden on binlerce akçe borca girdiğini söylemiş ve getirisi yüksek bir mevki talep etmişti⁴⁵.

Ailenin diğer üyeleri gibi Kaplan Mustafa Paşa'nın siyasi kariyeri de Yanya'da başlamıştı. Arslan Paşa-oğlu Kaplan Bey ilk defa 6 Rebû'l-âhir 1057'de (11 Mayıs 1647) Yanya sancakbeyi tayin edilmişti⁴⁶. 16 Recep 1062 (23 Haziran 1652) tarihli kayıta daha önce aynı vazifeyi deruhte ettiği belirtilen Kaplan Bey yeniden Yanya sancakbeyi atanmıştı⁴⁷. Kısa süren görevinden sonra bu

³⁴ BOA, Kamil Kepeci Defterleri (KK.d.),266, s. 26; BOA, Cevdet Dahiliye (C.DH), 122/6095, vr. 14b.

³⁵ BOA, KK.d.266, s. 26.

³⁶ BOA, A.DVNSMHM.d.85/640.

³⁷ *Topçular Kâtibi*, c. II, s. 1001, 1004, 1049.

³⁸ Zeynep Aycibin, *Kâtip Çelebi, Fezleke, Tahsil ve Metin*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2007, s. 881, 891, 910; İbrahim Özgül, *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahsil ve Metin*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2010, s. 328, 330, 337, 339; *Topçular Kâtibi*, c. II, s. 1090, 1095, 1102, 1109.

³⁹ Mesela 24 Muharrem 1047'de (18 Haziran 1637) Ali Paşa'nın arpalığı olan Yanya sancağının bedel-i nüzulundan dört yüz bin akçe irsaliye olarak merkeze gönderilmişti, bkz. BOA, İbnülemin Dahiliye (İE.DH.), 2/104.

⁴⁰ BOA, Topkapı Sarayı Evrakı (TSMA.e.), 794/64.

⁴¹ BOA, A.RSK.d.1512, s. 22.

⁴² Aycibin, *Kâtip Çelebi, Fezleke*, s. 954.

⁴³ BOA, Ali Emiri, I. İbrahim (AE.SİBR.), 3/321.

⁴⁴ BOA, A.RSK.d.1523, s. 28.

⁴⁵ BOA, TSMA.e.1120/52.

⁴⁶ BOA, A.RSK.d.1512, s. 22.

⁴⁷ BOA, A.RSK.d.1526, s. 5.

defa Kaplan Paşa sıfatıyla 15 Muharrem 1063'te (16 Aralık 1652) bir kez daha Yanya sancakbeyi tayin edilmişti⁴⁸. Yanya sancakbeyliği 3 Muharrem 1064'te (24 Aralık 1653) kendisine mukarrer kılınmıştı⁴⁹. 24 Cemâziye'l-âhir 1064'te (12 Mayıs 1654) Yanya sancağı Kaplan Paşa'nın kardeşi Arslan Paşa-zâde Piri Paşa'ya tevdi edilmişti⁵⁰. Kaplan Paşa, 25 Zilkade 1064'te (7 Ekim 1654) kardeşinin yerine tekrar Yanya sancakbeyi atanmış ve vazifesi 25 Zilhicce 1064'te (6 Kasım 1654) uzatılmıştı⁵¹. Yanya'daki vazifesi 9 Recep 1065 (15 Mayıs 1655) ve Evâsıt-ı Şevval 1065'te (14-23 Ağustos 1655) olmak üzere iki defa mukarrer kılınmıştı⁵². 19 Zilkade 1065'te (20 Eylül 1655) "*livâ-i mezbûr deryâda olup Frenk memleketine kârib olmağla muhâfazası ehemmi umûr*" olduğu için vazifesini sürdürdüğü de açıklanmıştı⁵³.

17 Rebîu'l-âhir 1066'da (13 Şubat 1656) Yanya sancağı Osmanlı donanmasıyla sefere katılmak şartıyla Kaplan Mustafa Paşa'nın kardeşi Piri Paşa'ya tevdi edilmişti⁵⁴. Kaplan Paşa ise ilk defa kendi memleketinden uzakta bir bölgede Kudüs sancağında görevlendirilmişti. 23 Cemâziye'l-evvel 1066 (18 Nisan 1656) ve 12 Ramazan 1066'da (4 Temmuz 1656) Kudüs sancakbeyliği kendisine mukarrer kılınmıştı⁵⁵. Aynı tarihlerde Kaplan Paşa'nın babası Arslan Paşa da Rakka beylerbeyi tayin edilmişti⁵⁶. Ancak Kaplan Paşa'nın Kudüs'teki vazifesi uzun sürmemiş ve 24 Zilkade 1066'da (13 Eylül 1656) tekrar Yanya sancakbeyi atanmıştı⁵⁷. Kendisinin Evâhir-i Safer 1068'de (28 Kasım 1657) Sarıköy voyvodası Mustafa'nın zimmetindeki 6,5 kese akçeyi başkente göndermesi bu tarihte Yanya'daki görevini sürdürdüğüne işaret eder⁵⁸.

Kaplan Mustafa Paşa bir süre sonra Musul Beylerbeyi olarak karşımıza çıkar. 28 Zilkade 1069'da (17 Ağustos 1659) Musul'dan 45.000 akçe irsaliye merkeze göndermişti⁵⁹. Musul'dan sonra Trablusşam beylerbeyi olarak vazifelendirilen Kaplan Paşa, Muharrem 1070'de Trablusşam Kalesi'nin muhafızlarının mevâciblerini eyaletin irsaliye gelirinden ödediğini merkeze bildirmişti⁶⁰. Aynı yıl eyaletin mukataa ve diğer gelirinden topladığı 416.656 akçeyi Bağdat Kalesi muhafızlarının maaşlarına tahsil etmişti⁶¹. Bütün bu harcamaların haricinde H. 1070'de merkezi hazineye 3.200.000 akçe irsaliye göndermişti⁶². Başarılı hizmetlerinin karşılığında Trablusşam beylerbeyliği 12 Zilhicce 1070'de (27 Ağustos 1660) mukarrer kılınmıştı⁶³. Aynı dönemde babası Arslan Paşa da Şam valisi olarak görevini sürdürüyordu⁶⁴.

Kaplan Mustafa Paşa'nın Musul ve Trablusşam'da görev almasının arkasında Eylül 1656'da sadrazam olan Köprülü Mehmed Paşa'nın rolünü incelemek bu noktada önem kazanmaktadır. Mevcut bilgilerle Arslan-oğulları ve Köprülüler arasında ilişkinin mahiyetini kavrayabilmek mümkün gözükmemektedir, fakat ailelerin menşei ve üyelerinin siyasi kariyerleri üzerinden bazı tahminlerde bulunulabilir. Dikkate sunulacak ilk nokta, Mehmed Paşa'nın doğum yeri Roznik ile Arslan-oğullarının ikametgâhı Yanya arasındaki yakınlıktır. İki yer arasındaki mesafeden ötürü Mehmed Paşa'nın Arslan-oğullarının Yanya'daki güçlerinden ve aile üyelerinin siyasi faaliyetlerinden haberdar olması mümkündür. Kariyerinin önemli bir kısmını doğu sancakları ve eyaletlerinde görev alarak geçiren Köprülü Mehmed Paşa, 22 Receb 1054-Şevval 1055 (24 Eylül 1644-Aralık 1645) arasında Eğri beylerbeyliği yapmıştı. IV. Mehmed'in validesi Hatice Turhan Sultan ile iyi bir ilişkiye sahip Arnavud Kasım Ağa'nın yardımıyla sadrazam olma şansını deneyip başarılı olmayınca mevcut

⁴⁸ BOA, A.RSK.d.1526, s. 108.

⁴⁹ BOA, A.RSK.d.1526, s. 253.

⁵⁰ BOA, A.RSK.d.1526, s. 285.

⁵¹ BOA, A.RSK.d.1526, s. 352, 405.

⁵² BOA, A.RSK.d.1529, s. 33, 97.

⁵³ BOA, A.RSK.d.1529, s. 133.

⁵⁴ BOA, A.RSK.d.1529, s. 182.

⁵⁵ BOA, A.RSK.d.1529, s. 202, 239.

⁵⁶ BOA, A.RSK.d.1529, s. 241.

⁵⁷ BOA, A.RSK.d.1529, s. 315.

⁵⁸ BOA, A.DVNSMHM.d, 92/258.

⁵⁹ BOA, İE.ML, 11/997.

⁶⁰ BOA, İE.DH, 2/123.

⁶¹ BOA, İE.ML, 20/1866.

⁶² BOA, İE.ML, 16/1434.

⁶³ BOA, KK.d.217, s. 59.

⁶⁴ BOA, KK.d.217, s. 167.

sadrazamın talebiyle 1651 yılının sonunda Köstendil sancakbeyi atanmıştı. Köstendil, Arslan-oğullarının da zaman zaman sancakbeyi olarak görev yaptığı bir sancaktı ve Mehmed Paşa bir yıldan fazla süren görevi sırasında bu aile hakkında daha fazla bilgi toplamış olabilirdi⁶⁵.

Köprülü Mehmed Paşa'nın görev yerlerinde Arslan-oğullarıyla doğrudan ilişki kurduğunu gösteren bir bilgi bulunmamasına rağmen sadrazam atandıktan sonra özellikle merkez ve taşrada kendi iktidarına rakip olabilecek paşalara karşı Arslan Paşa ve Kaplan Paşa'yı yanına çekmek istemesi mümkündür. Mehmed Paşa'nın iktidarını temellendirme döneminde, uzun seneler devlete sadakatle hizmet eden, Yanya'da yerel bir güç haline gelen, askeri ve ekonomik potansiyeli yüksek bir aile ile ittifak yapması beklenebilirdi. Bu açıdan Kaplan Mustafa Paşa'nın Trablusşam beylerbeyi atanmasının iki aile arasındaki ittifakın gelişmesinde belirleyici olduğu iddia edilebilir.

Dönemin tarihçilerinden Mustafa Nâimâ'nın dikkat çektiği üzere, Muharrem'den Muharrem'e yeni valilerin tayin edilmesi sebebiyle bu dönemde Trablusşam eyaleti kötü yönetiliyordu. Köprülü Mehmed Paşa, sadaret mührünü almadan önce Sadrazam İpşir Mehmed Paşa tarafından Rebû'l-âhir 1065'te (Şubat 1655) Trablusşam beylerbeyi tayin edilmişti, fakat İpşir Paşa'nın katledilmesi üzerine dört ay sonra azledilmişti. Kendisi sadrazam olduktan sonra da eyalete hâlâ karmaşa hakimdi⁶⁶. Temas edildiği üzere, Kaplan Paşa, Trablusşam beylerbeyi olduğu dönemde merkez hazineye yüksek miktarda irsaliye gönderebilmiş ve eyalet gelirleriyle askerlerin maaşlarını ödeyebilmişti. Bu sayede valilik görevi uzatılan Kaplan Paşa, iyi hizmetlerini sürdürerek, donanma giderleri ve asker mevaciclerinde harcanması için 1071 (1661) yılı Trablusşam mukataa ve diğer gelir kalemlerinden 8.500.000 akçeyi hazineye irsal etmeyi de başarmıştı⁶⁷.

Kaplan Mustafa Paşa, Trablusşam'da yaptıklarıyla Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa nezdinde güvenirliliğini ve itibarını artırmış olmalıydı. Bu noktada önemli iki belge, Köprülü Mehmed Paşa'nın Arslan-oğullarına karşı zamanla değişen tavrı hakkında ipuçları verir. Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa, 1069 (1659) yılında kaleme aldığı raporda, aralarında Yanya'nın da bulunduğu Rumeli eyaletine bağlı birçok sancaktan vergi tahsilinde sıkıntılar yaşandığını ve defterlerin yeniden düzenlenmesiyle ilgilendiğini açıklamıştı. Ayrıca Girit'e geçmeye hazırlanan Kaplan Paşa'nın kardeşi Piri Paşa'dan 20.000 akçe tahsil edilmesine havi bir emir çıkarılmasını da istemişti⁶⁸. Bu rapor, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın Rumeli sancaklarında denetimi arttırdığını gösterirken, Yanya'yı yöneten Arslan-oğullarının da bazı usulsüzlükler sebebiyle tahkikata uğradığını ihlas ettirir. Dolayısıyla Piri Paşa'nın Girit'e gönderilmesi bir sürgün olabilirdi.

Aynı tarihlerde zevcesi tarafından sadrazama yazılan bir arz sayesinde Kaplan Paşa'nın da Girit'e sürülmekten son anda kurtulduğu öğrenilmektedir. Bu arzda zevcesi, kocasına merhamet edilmesinden duyduğu memnuniyetini dile getirirken, Yanya'da daha önce Piri Paşa-oğlu Mehmed Bey'in uhdesinde olan ve onun ölümüyle boş kalan has gelirlerini de kendisine istemişti⁶⁹. Bu belgeler, Kaplan Paşa'nın Trablusşam'daki başarılı işleri sayesinde kendini ve ailesini Köprülü Mehmed Paşa'nın hismından koruduğunu düşündürür. Öte yandan, Kaplan Paşa'nın Köprülü ailesinin damadı olduğu bilindiğinden, mevzubahis arzı yazanın Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı olma ihtimali de vardır. Ne zaman evlendikleri bilinmediği için bu meselede kesin bir kanaat belirtmek mümkün değildir. Yine de isteklerini kabul ettirmek için sadrazama mektup yazması mevzubahis kişinin Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı olma ihtimalini güçlendirir.

Kaplan Mustafa Paşa'nın Trablusşam'ın ardından herhangi bir eyaleti idare etmediği fark edilir. Buna rağmen Köprülü Mehmed Paşa, Nisan 1661'de Aydın ve Saruhan civarında ortaya çıkan eşkıyaları bastırmak ve Anadolu teftişine çıkmak için kendisini görevlendirmişti. Düzenlediği seferde eşkıyaları mağlup etmiş ve eyalette düzeni sağlamıştı⁷⁰. Böylece sadrazamın vefatından kısa bir süre önce ordu idaresinde ilk tecrübesini kazanırken, bu başarıyla Köprülü ailesiyle ilişkisini de

⁶⁵ Köprülü Mehmed Paşa'nın erken siyasi kariyeri hakkında bkz. Christopher Whitehead, "The Early Career of Köprülü Mehmed Pasha: An Archival Reconstruction", *Review of Middle East Studies*, 2024, s. 1-25.

⁶⁶ Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyin fi Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, C. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 1697; Whitehead, "The Early Career of Köprülü Mehmed Pasha", s. 12-16.

⁶⁷ BOA, İE.ML, 24/2278.

⁶⁸ BOA, TSMA.e, 1135/38.

⁶⁹ BOA, İE.ENB, 3/294.

⁷⁰ Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065–22 Ca. 1106/1654–7 Şubat 1695)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012, s. 255.

güçlendirmişti. Ayrıca seferden sonra Saruhan sancağı arpalık olarak kendisine verilmişti⁷¹. Daha önemlisi Fazıl Ahmed Paşa'ya sadaretinin ilk günlerinden itibaren yakın olma şansı kazanmıştı.

2. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Seraskeri Kaplan Mustafa Paşa

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinde vazifelerini hakkıyla yerine getiren ve yeni düzene uyum sağlayacağını gösteren Kaplan Mustafa Paşa, muhtemelen bu dönemde Köprülü ailesine damat da olmuştu. Bu gelişme Köprülüler ile Arslan-oğulları arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfa açarken, kendisi de bu sayede 1661 yılında sadaret mührünü alan Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın en yakın ve güvendiği devlet adamlarından biri olma fırsatını yakalamıştı. Bilhassa Ahmed Paşa döneminde gerçekleştirilen kara ve deniz seferlerinde, ordu idaresinde ve askerî harekâtlarda aldığı görev ve faaliyetleriyle adını duyurmuştu. Kaplan Paşa, sadrazamın yanında her sefere katılan ender paşalardan biri olurken, bu durum askerî sahada itibarını arttırmasına da imkân tanımıştı.

Kaplan Paşa, Fazıl Ahmed Paşa ile sadaretinin ilk günlerinde samimi bir ilişki kurmuştu. Sadrazamın mühürdarı Hasan Ağa, Mart 1662'de Uyvar seferi hazırlıkları için Edirne'ye doğru harekete geçen Ahmed Paşa'nın selam alaylarında Vezir Kaplan Paşa'ya her zaman sağ tarafında yer verdiğini belirtmişti⁷². Ayrıca Kaplan Paşa sadrazamla olan samimiyeti sayesinde IV. Mehmed ile yakınlaşmıştı. Zira kendisi pek çok kez sadrazam ve padişahla birlikte cirit oynamıştı⁷³.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın 1663-1664 yıllarında düzenlediği Uyvar seferi, bir taraftan sefer sırasında meydana gelen olaylarla iktidarını temellendirmek adına önemli bir dönemeç oluştururken, diğer taraftan Kaplan Mustafa Paşa'nın askerî sahada ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştı. Özellikle genç sadrazamın askerî tecrübesizliği, diğer paşalarla anlaşmazlıkları ve ordu idaresinde karşılaştığı sıkıntılar Kaplan Paşa ile münasebetini güçlendirmesine vesile olmuştu.

Fazıl Ahmed Paşa, selefî zamanında çözüme kavuşmayan Erdel meselesine son vermek için sadaretinin ilk yıllarında batıya bir sefer düzenlemeye karar vermişti. Osmanlıların Erdel prensi tayin ettiği Mihali Apafi'nin Avusturya tarafından tanınmaması savaş ilanının gerekçesi olmuştu⁷⁴. Karaman beylerbeyi olarak sefere katılan Kaplan Mustafa Paşa, Budin'de düzenlenen savaş meclisinde hedefin Uyvar olarak belirlenmesinin akabinde 24 Temmuz 1663'te Budin Valisi Sarı Hüseyin Paşa ve Niğbolu Sancakbeyi Kadızâde İbrahim Paşa ile birlikte öncü kuvvetlerle Estergon'a doğru yola çıkmış ve burada bir köprü yapılmasına nezaret etmişti. Sadrazam, ordunun geri kalanıyla Estergon'a ulaştığında köprünün tamamlanmasını beklemişti. 6 Ağustos'ta birlikler Ciğerdelen tarafına geçmeden önce Kaplan Paşa ve Kadızâde İbrahim Paşa köprüyü muhafaza etmek için kapı askerleriyle karşı yakaya çıkmıştı⁷⁵.

Uyvar kalesi komutanı Ádám Forgats, Ciğerdelen'e geçmeden Osmanlı ordusunu ani bir saldırıyla nehir kenarında kırmak istemişti. Bundan haberdar olan Sadrazam Ahmed Paşa, karşı yakaya geçen komutanlardan Kadızâde İbrahim Paşa'ya emrindeki askerlerle düşmanı karşılamasını emretmişti. 7 Ağustos sabahında Osmanlı ve düşman birlikleri arasında muharebe başlarken, öğlene doğru İbrahim Paşa'nın askerleri bozulup firar etmişti. Nehir kenarındaki Gürcü Mehmed Paşa'nın ordugahına kadar sokulan düşman askerlerine "arslan-heybet" Kaplan Paşa, Köse Ali Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Çerkez Yusuf Paşa saldırmıştı. Piyadeler direnmeden dağılırken, Kaplan Paşa kaçan süvarileri kovalamıştı. Bozguna uğrayan düşman ordusu son bir kez Osmanlı birliklerini durdurma teşebbüsünde de başarısız olmuştu. Ciğerdelen'de alınan zaferle birlikte Uyvar Kalesi'nin

⁷¹ BOA, A.RSK.d.1534, s. 39.

⁷² Abubekir Siddik Yücel, *Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996, s. 131.

⁷³ Berna Mert, *IV. Mehmed Devri Bir Kaftan Defteri (H. 19 B. 1058-24 N. 1086/9 Ağustos 1648-12 Aralık 1675) (Değerlendirme-Çeviri Metni)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022, s. 487, 489, 494, 496.

⁷⁴ Özgür Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012, s. 237-285; Kahraman Şakul, *Uyvar Kuşatması 1663*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s. 12-25.

⁷⁵ *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 150-151; *Zeyl-i Fezleke*, s. 285; Arslan Boyraz, *Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi, Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002, s. 9, 11; Şakul, *Uyvar Kuşatması*, s. 26-34.

yolu açılmıştı⁷⁶. Kaplan Paşa savaşın sonunda sadrazama yüzlerce düşman kellesi getirmiş ve karşılığında semmûr kürkle taltif edilmişti⁷⁷.

Ciğerdelen Muharebesi, Kaplan Mustafa Paşa'nın ilk büyük savaşı olurken, özellikle Sadrazam Ahmed Paşa'nın aldığı kararlar mücadelelerdeki rolünü belirlemişti. O zamana kadar ordunun öncü birliklerinde yer verilmesine ve Ciğerdelen'e ilk geçenlerden biri olmasına rağmen, sadrazam kendisi yerine rakibi gördüğü Kadızâde İbrahim Paşa'yı düşmanı karşılamakla görevlendirmişti. Sadrazamın, Kaplan Paşa'yı böyle tehlikeli bir mücadeleye sokmayarak kayırdığı söylenebilir. Savaşın ikinci safhasında, Osmanlı ordusunu dağıttığını zanneden düşman kuvvetlerine saldırmak Kaplan Paşa için daha kolay olmuş ve zaferde pay sahibi olmasını sağlamıştı.

Kaplan Paşa, Ciğerdelen Muharebesi'nin ardından dört beylerbeyi ile birlikte Uyvar Kalesi'ne giden yolun güvenliğini sağlamakla ve yol üzerindeki köprülerin inşasıyla ilgilenmişti⁷⁸. Ana ordu Uyvar'a ulaşip kuşatma başladığında ise kendi kapı halkı, Karaman ve Adana eyaletleri birlikleri, sağ ve sol garipler, yeniçeriler ve üç kıta balyemez topla Komaran Kapısı karşısında ve kaleye hakim bir tepede dördüncü veya beşinci koldan metrise girmişti⁷⁹. Kaplan Paşa, kuşatmanın diğer kollarına kıyasla, hendek ve metris çatışmalarına katılmamış, kurduğu top bataryalarıyla kalenin içini bombalamıştı. Hatta kendi kolundan atılan toplar, Osmanlı metrislerine isabet edince sadece kalenin içini hedef alması konusunda da uyarılmıştı. Ayrıca kaleye nehir üzerinden gelecek yardımları da önlemişti. Dolayısıyla kalenin fethinde tali bir rol oynamıştı⁸⁰.

Uyvar kuşatması devam ederken meydana gelen bir hadise, Fazıl Ahmed Paşa'nın ordu içindeki güçlü paşalara karşı tavrını değiştirmesine sebep olmuştu. Reisülküttap Şamizâde Mehmed Efendi, doğru kararlar verememekle ve becerisiz bir serdar olmakla itham ettiği Ahmed Paşa'yı IV. Mehmed'e şikâyet etmiş ve onun yerine damadı Kadızâde İbrahim Paşa'nın sadrazam atanmasını istemişti. Aslında Şamizâde Mehmed Efendi en başından itibaren Habsburglarla savaşa girilmesine karşı olmuş ve barışın sürmesi için girişimlerde bulunmuştu. Damadı Niğbolu Sancakbeyi Kadızâde İbrahim Paşa ise ordugâha gösterişli bir törenle katılarak ve Ciğerdelen'deki mücadeleler sırasında sadrazam haricinde Şamizâde Mehmed Efendi'ye rapor göndererek Ahmed Paşa'nın tepkisini çekmişti. Ordu içinde Uyvar seferinden rahatsız olan zümrelerin bulunması ve Şamizâde Efendi ile İbrahim Paşa'nın zenginliğinin askerleri cezabetmesi sadrazamı tedirgin eden diğer gelişmelerdi. IV. Mehmed ise Şamizâde Mehmed Efendi'nin mektubunu sadrazama göndererek tarafını seçmişti. Arkasından çevrilen işten haberdar olan Ahmed Paşa, Şamizâde Mehmed Efendi ve İbrahim Paşa'yı vakit kaybetmeden katletmişti⁸¹.

Kuşatma devam ederken yaşanan bu olay Fazıl Ahmed Paşa'yı askerler nezdinde itibar sahibi devlet adamlarına karşı temkinli davranmaya sevk etmiş olabilirdi. Özellikle askerî sahadaki tecrübesizliğini fırsata çevirmek isteyecek güçlü paşalar karşısında kendisine yakın isimlere daha geniş yetkiler vermeye yönelmesi beklenebilirdi. Nitekim Kaplan Mustafa Paşa'nın Uyvar kuşatmasının ardından askerî sahada daha fazla görünür olduğu fark edilebilmektedir. Sadrazam, müstakil seferlerde ve önemli vazifelerde tecrübeli komutanlar yerine onu vazifelendirmişti. Üstelik hata yaptığında veya başarısız olduğunda da tavizkar davranmıştı. Bu sayede Kaplan Paşa'nın sadrazamın seraskeri olmasının önü açılmıştı.

Uyvar muhafızları 21 Safer 1074'te (24 Eylül 1663) vire ile kaleyi Osmanlılara teslim etmişti. Kaplan Mustafa Paşa, kaleden çıkan garnizonun Komaran Kalesi'ne ulaşmasına nezaret etmişti⁸². Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Kaplan Paşa'ya bir süre sonra daha önemli bir vazife vermiş ve Uyvar'a sekiz saat mesafedeki Novigrad Kalesi'ni fethetmekle görevlendirilmişti. Kaleyi kuşatması için

⁷⁶ Şakul, *Uyvar Kuşatması*, s. 35-48.

⁷⁷ *Zeyl-i Fezleke*, s. 294; *Vukuat Tarihi*, s. 13; *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap-2. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 404.

⁷⁸ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 154-155; *Zeyl-i Fezleke*, s. 295; *Vukuat Tarihi*, s. 14.

⁷⁹ Şakul, *Uyvar Kuşatması*, s. 63.

⁸⁰ Şakul, *Uyvar Kuşatması*, s. 62-108.

⁸¹ Özgür Kolçak, "Paths of Glory: The Rise of the Köprülüs and the Execution of Şamizade Mehmed Efendi (1663)", *"Buyurdum ki....": The Whole World of Ottomanica and Beyond Studies in Honour of Claudia Römer*, ed. Hülya Çelik, Yavuz Köse, Gisela Procházka-Eisl, Brill, Leiden 2023, s. 451-478; Bekar, "The Ottoman Revolution of 1661", s. 244-247; Şakul, *Uyvar Kuşatması*, s. 90-93.

⁸² *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap-2. Cilt, s. 455-457; Kolçak, *Osmanlı-Avusturya Savaşları*, s. 217-218.

Karaman birlikleri yanında Eğri eyaleti kuvvetleri, Anadolu ve Rumeli'den bir kısım sancakların askerleri ve iki bine yakın kapıkulu askerinden müteşekkil bir orduyu kendisine emanet etmişti⁸³.

Fazıl Ahmed Paşa, sefer mevsimin sonunu belirleyen ruz-ı kasımdan sadece otuz gün önce 29 Safer 1074'te (2 Ekim 1663) Noviograd'a doğru harekete geçen Kaplan Mustafa Paşa'dan kısa sürede kaleyi fethetmesini bekliyordu. Ancak, kalenin yüksek bir tepe üzerinde bulunması sebebiyle Osmanlı askerleri metrise girememişti. Zor koşullara rağmen Osmanlı lağımçıları kalenin altındaki kayalardan birini oyarak iki noktada lağım kurmayı başarmıştı. Kaplan Paşa, kale muhafızları öğrenmeden önce lağımlardan birinin patlatılmasını emretmiş ve açılan gedikten bir saldırı düzenlemişti. Ancak bu girişiminden sonuç alamamıştı⁸⁴. Bunun üzerine, 6 Rebîü'l-evvel'de (8 Ekim) sadrazama bir mektup yazarak, üç taraftan kuşattığı Noviograd'ı aralıksız top atışlarıyla dövdüğünü haber vermiş ve cebehâne talep etmişti. Ahmed Paşa, "*benüm karındaşum*" diyerek hitap ettiği Kaplan Paşa'ya istediği cebehâneyi gönderme sözü verirken, özellikle Uyvar'dan ayrılmadan önce kaleyi ele geçirmesini tembih etmişti⁸⁵. Kaplan Paşa, 10 Rebîü'l-evvel'de (12 Ekim) ikinci bir mektup daha göndererek, Noviograd Kalesi'nin metanetinden bahsetmiş ve iki balyemez top ile takviye askerler talep etmişti. Sadrazam ise iki top ve birkaç oda yeniçeri de dahil olmak üzere önemli sayıda askeri hemen yola çıkarırken, kendisinden de kış mevsiminin yaklaştığını hatırlatarak bir an önce kaleyi fethetmesini istemişti⁸⁶.

Fazıl Ahmed Paşa'nın mektuplarından Noviograd'a ulaşmadan önce Kaplan Mustafa Paşa'nın kaleyi ele geçirmesine önem verdiği anlaşılır. Bu sayede ordu içindeki itibarı artacak ve sadrazam tecrübeli komutanlar yerine onu tercih ederek aldığı riskin karşılığını alabilecekti. Ancak, Kaplan Paşa'nın Noviograd kuşatması uzayınca Fazıl Ahmed Paşa kaleye doğru yola çıkmak zorunda kalmıştı. Evliyâ Çelebi'ye göre, yirmi beş gün geçmesine rağmen kaleyi fethedemeyen Kaplan Paşa, sadrazama feryadnâmeler gönderip yardıma gelmediği müddetçe kuşatmanın sona ermeyeceğini bildirmişti⁸⁷. Sadrazamın durumu ciddiye alması, onun başarısız olmasına izin vermemek istediğini gösterir. Nitekim Osmanlı tarihçilerinin çoğu, kale muhafızlarının Osmanlı ordusunun üzerlerine geldiğini öğrenmeleri üzerine teslim olmaya karar verdiklerini belirtir⁸⁸. Diğer taraftan, Kaplan Paşa, sadrazama yazdığı mektupta, büyük lağımı patlatmak üzereyken 4 Rebîü'l-âhir (5 Kasım) sabahı muhafızların vire bayraklarını açtıklarını ifade etmişti. Mektubu paylaşan sadrazamın mühürdarı Hasan Ağa da Noviograd'ın fethedilmesinde Kaplan Paşa'nın çabalarının belirleyici olduğunu vurgulamıştı⁸⁹.

Noviograd'ın fethi Kaplan Mustafa Paşa'nın ilk önemli askeri başarısı olurken, Fazıl Ahmed Paşa onun hata yapmaması için önlemler almıştı. Askerî sahada yetkilerini arttırmaya hazırlandığı Kaplan Paşa'nın kendini kanıtlaması için bu fethi bir fırsat gören sadrazam, durum kritiklediğinde inisiyatif almakta tereddüt etmemişti. Neticede, Osmanlı ordusu Noviograd'a ulaştığında onları kale içine yerleşen Kaplan Paşa karşılamıştı. Kendisi ordu önünde taltif edilmişti. Kısa bir süre sonra on bin kadar askerle Zrinyi ailesinin kontrolünde bulunan topraklara saldırmakla görevlendirilmişti. Zrinyi ise Mura Nehri'ni geçmeye hazırlanan Tatar birliklerine saldırmış ve Kaplan Paşa'nın çabalarına rağmen Osmanlı-Tatar birliklerini püskürtmeyi başarmıştı. Mühürdar Hasan Ağa ve Silahdar Mehmed Ağa'ya göre, Kaplan Paşa sadrazama düşmanın tabur kurması nedeniyle nehri geçemediğini ve Kanije'ye ricat ettiğini bildirmişti⁹⁰. Ne var ki ortada bir mağlubiyet vardı ve Evliyâ Çelebi'ye göre Kaplan Paşa, Fazıl Ahmed Paşa'nın huzuruna gelerek olanları bizzat açıklamak zorunda kalmıştı⁹¹. O zamana kadar desteğini eksik etmeyen sadrazam, tavizkâr tavrını sürdürerek onu cezalandırmamış ve Kanije'de kışlamasını emretmişti.

Fazıl Ahmed Paşa, seraskeri olması için önünü açmasına rağmen Kaplan Mustafa Paşa rüşünü henüz tam anlamıyla ispat edememişti. Bu nedenle ordunun kışlaklara dağılmasından istifade etmek isteyen Zrinyi, kış ortasında Zigetvar ve Peçuy'a saldırdığında, sadrazam, Gürcü Mehmed Paşa'yı

⁸³ *Zeyl-i Fezleke*, s. 314; BOA, İE.ML, 24/2282.

⁸⁴ *Zeyl-i Fezleke*, s. 324.

⁸⁵ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 184-185.

⁸⁶ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 188-189.

⁸⁷ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, İkdâm Yayınları, İstanbul 1896, c. VI, s. 386, 391.

⁸⁸ *Zeyl-i Fezleke*, s. 324-325; *Vukuat Tarihi*, s. 25.

⁸⁹ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 202-205.

⁹⁰ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 210-211, 214; *Zeyl-i Fezleke*, s. 330-331; *Vukuat Tarihi*, s. 28; Kolçak, *Osmanlı-Avusturya Savaşları*, s. 234-235.

⁹¹ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap-2. Cilt, s. 521.

serasker tayin etmiş ve Kaplan Paşa'ya seraskere katılmasını emretmişti⁹². Kaplan Paşa, Kanije'den gelerek orduya dahil olmuş ve düşman kuvvetlerinin Peçuy kuşatmasını kaldırmasına katkı sağlamıştı. Hatta düşman askerlerinin bir kısmını Kanije yakınlarında katletmişti⁹³. Sadrazam, düşman birlikleri Ramazan 1074'te (Nisan 1664) Kanije'yi kuşattığında orduyla harekete geçmişti. Pogeja Kalesi'ni muhafaza eden Kaplan Paşa, Kanije'ye yardıma gönderilmemiş ve sadrazamın emrindeki orduya katılmıştı. Kanije muhasarası kaldırıldıktan sonra yoluna devam eden Osmanlı ordusu, Yenikale'yi ele geçirmişti⁹⁴. Daha sonra Komar Kalesi vire ile alınmış ve Kaplan Paşa, kale garnizonunun güvenli bir şekilde kaleden ayrılmasına nezaret etmişti. Akabinde sadrazamın emriyle Tatar kuvvetleriyle Eğersek Kalesi'ni gözlemlemeye gitmiş ve kale komutanın kaçtığını öğrenmişti⁹⁵. Yolu üzerindeki Kemenvar Palankası'nı da bir gün içinde fethetmişti⁹⁶.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın ordunun başına geçmesiyle tekrar sahneye çıkan Kaplan Mustafa Paşa, Rába Nehri kıyısında Avusturya ordusuyla meydana gelen savaşta da ön saflarda yer almıştı. Zilhicce 1074'de (Temmuz 1664) Rába Nehri'nin kenarında zorlu bir yürüyüş gerçekleştiren Osmanlı ordusunu bir düşman taburu ormanlık bir alanda pusuya düşürmek istemişti. Karaman Beylerbeyi Kaplan Paşa, Bosna Beylerbeyi Boşnak İsmail Paşa ve Halep Beylerbeyi Gürcü Mehmed Paşa'nın idaresindeki öncü Osmanlı birlikleri düşman birliklerini yenmişti. Aynı komutanlar, 8 Muharrem 1075'te (1 Ağustos 1664) Rába Nehri'nin uygun bir mevziinde köprü yapımına başlamıştı. Köprüden geçen ilk kuvvetler, Osmanlı ordusuna saldırmak için fırsat kollayan düşman birlikleriyle savaşa tutuşmuştu. Kaplan Paşa ani başlayan mücadeleye katılmak için köprüyü aşmıştı. Bu ilk muharebede Osmanlı ordusu, düşman birliklerine üstünlük kurmuştu. Düşman piyadeleri öğleden sonra henüz köprüyü geçemeyen ve yeni bir savaşa hazır olmayan Osmanlı birliklerine düzenli bir hücum gerçekleştirmişti. Meydana gelen savaşta Osmanlılar mağlup olmuş ve köprü'nün yıkılması nedeniyle büyük bir bozgun yaşanmıştı⁹⁷.

Kaplan Mustafa Paşa, savaşın öncü birlikleri arasında yer almış olmasına rağmen bozgunun sağ kurtulmuştu. Savaşın ardından barış anlaşmasının imzalanmasının üzerine Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ile birlikte Belgrad'a dönmüştü. Kaplan Paşa kısa bir süre sonra Şam beylerbeyi tayin edilmişti⁹⁸. Kendisi Edirne'ye ulaştığında, IV. Mehmed'in Çanakkale Boğazı'ndaki kalelere gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Haseki Rabia Gülnüş Sultan'a refakat etmişti⁹⁹. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 24 Recep 1076'de (30 Ocak 1666) sadaret kaymakamı atanmasına müteakip kaptan-ı derya tayin edilmişti¹⁰⁰. Kaplan Paşa'nın kaptan-ı derya atanmasının sebebi Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit seferine çıkmaya karar vermesiydi. Bu tayini değerlendiren Raşid Mehmed Efendi'ye göre, seferde “*tertib ü tedârikü ehemmi-umûr-ı sâire olan donanmayı hümayûn sefâyini i mâline kâdir ve nefsinde yarar ve bahâdir kapudan nasb ü ta 'yîn*” olunması icap ettiği için “*sahrâde peleng ve deryâda neheng kadar nâmâdâr-ı şecâ'at ü celâdet*” olan Kaplan Paşa bu makama layık görülmüştü¹⁰¹. Böylece Mustafa Paşa, Uyvar seferinde askerî faaliyetleriyle meşhur lakabının karşılığını vermişti. Öte yandan, sadrazamın Kaplan Paşa'yı kaptan-ı derya atamasında, Girit seferleri sırasında donanmanın idaresinde yaşanan sıkıntılardan da etkisi vardı.

3. Kaplan Mustafa Paşa'nın Kaptan-ı Deryalık Yılları

Osmanlılar, 1645 yılında başlayan Girit seferlerinin ilk yılında Hanya'yı fethederek adaya yerleşmişti, fakat Kandiye'nin ele geçirilememesi sebebiyle savaşlar uzamıştı. Ayrıca Venedikliler, Osmanlıların Girit seferini başarısız kılmak için donanmalarıyla Çanakkale Boğazı'nı ablukaya almış

⁹² 1663-1664 tarihli ordu mühimesi cüzü, Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi, Bibliotheca Albertina-B. Or. 295, vr. 5a.

⁹³ *Zeyl-i Fezleke*, s. 336-341; *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 219-227; *Vukuat Tarihi*, s. 30-31; Kolçak, *Osmanlı-Avusturya Savaşları*, s. 254-258.

⁹⁴ Kolçak, *Osmanlı-Avusturya Savaşları*, s. 261-266.

⁹⁵ *Zeyl-i Fezleke*, s. 372-373; *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 266-267.

⁹⁶ *Zeyl-i Fezleke*, s. 379; *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 269; *Vukuat Tarihi*, s. 45.

⁹⁷ Özgür Kolçak, “Sainth Gotthard Muharebesi”, *DİA*, c. Ek-2, Ankara 2019, s. 449-450.

⁹⁸ *Zeyl-i Fezleke*, s. 397.

⁹⁹ *Zeyl-i Fezleke*, s. 410-411; Raşid Mehmed Efendi, *Târih-i Raşid, 1071-1114*, haz. A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır, A. Z. İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, c. I, s. 68.

¹⁰⁰ *Zeyl-i Fezleke*, s. 416.

¹⁰¹ *Târih-i Raşid*, c. I, s. 75.

ve Osmanlı donanmasının harekât alanını daraltmıştı¹⁰². Bu dönemde Osmanlı donanmasının başına tecrübesiz isimlerin kaptan-ı derya atanması ve Girit serdarları ile kaptan-ı deryalar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar da donanmanın güç kaybetmesine yol açmıştı¹⁰³. Köprülü Mehmed Paşa, Girit seferlerinin başlangıcından sadrazam atandığı tarihe kadar kaptan-ı derya on altı defa değişmişti. Sadrazam donanmanın yönetiminde süregiden karmaşayı çözmek için önlemler almıştı.

Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa ilk seferinde Venedik donanmasını mağlup ederek Çanakkale Boğazı ablukasına son vermiş ve Limni ile Bozcaada'yı geri almıştı. Bu başarının ardından donanmanın idaresini kendisine yakın ve denizcilik tecrübesi yüksek isimlere tevdi etmeye yönelmişti. Erdel seferinin ardından Valide Hatice Turhan Sultan'ın kethüdası Köse Ali Paşa'nın kaptan-ı derya olmasını onaylamıştı (Rebû'l-evvel 1069/Aralık 1658)¹⁰⁴. Sonraki senelerde Köprülülerin en güvendiği devlet adamlarından biri olan Ali Paşa, özellikle donanmanın hazırlıklarıyla yakından ilgilenerek takdir toplamıştı¹⁰⁵. Tecrübesiz olmasına rağmen özverili şekilde çalışan Ali Paşa, İstanköy'ü kuşatan Venedik donanmasına karşı başarıyla mücadele etmişti. Bu olay vesilesiyle sadrazama donanmanın ahvali konusunda dikkat çeken bir rapor sunmuştu. Venediklilerin güçlü kalyonlarına karşı “*düzensiz ve takımsız kalyonlarımız ile ve kara askerleri ile nice maslahat görülür ve nice düşmana cevâb verilir*” diyerek Osmanlı kalyonlarının durumundan şikayetçi olmuştu. Bundan sorumlu olanları “*deryâ nedir ve gemi nedir ve ceng nedir bilmeyüp bilirüm deyü iş işleyenlere Hazret-i Allâh insâf vire*” diyerek eleştirmişti¹⁰⁶.

Köse Ali Paşa'nın eleştirilerini dikkate alan Köprülü Mehmed Paşa, onun yerine Rodos Sancakbeyi Hüsam Beyzâde Ali Paşa'nın kaptan-ı derya tayin edilmesini sağlamıştı (Nisan 1660)¹⁰⁷. Ali Paşa derya beyi ve hassa reisi olarak kırk yıl kadar donanmaya hizmet eden babası Hüsam Bey'in yanında yetişmişti. Ayrıca Rodos sancakbeyi olduğu dönemde Mısır-İstanbul arasında yolculuk yapan ticaret gemilerini korumak için bir filo yönetmişti¹⁰⁸. Ali Paşa sefer sırasında vefat edince oğlu Abdülkadir Paşa kaptan-ı derya atanmıştı. Böylece Köprülü Mehmed Paşa, Osmanlı donanmasını korsan kökenli ve derya beyliği yapmış tecrübeli kaptanların idaresine teslim etmişti. Ne var ki vefatının ardından bu temayül yarım kalmıştı, çünkü oğlu kaptan-ı derya seçimlerini kendi siyasi ajandasına göre belirlemişti.

Fazıl Ahmed Paşa, sadrazamlıktan sonra en prestijli makam olan ve başarılı olanlara siyasi güç kazandıran kaptan-ı deryalık payesini üvey kardeşi Merfizonlu Kara Mustafa Paşa'ya vermişti¹⁰⁹. Kara Mustafa Paşa ilk deniz seferinde Venedik donanmasına mağlup olmasına karşın azledilmemişti. Sadrazam, Uyvar seferi sırasında Kara Mustafa Paşa'yı sadaret kaymakamı atamıştı. Mustafa Paşa iki makama birden deruhte ederken kaptan-ı deryanın yokluğunda donanmanın yönetimi vekâleten Memi Paşazâde Mehmed Paşa'ya tevdi edilmişti¹¹⁰. Bu gelişme sadrazamın en başından itibaren Kara Mustafa Paşa'yı iktidarını güvence altına almak için kaptan-ı derya yaptığını gösterir.

Kaplan Mustafa Paşa, resmîyette Kara Mustafa Paşa, fakat aslında Osmanlı donanmasının vekaleten üç senedir yöneten Memi Paşazâde Mehmed Paşa'nın yerine kaptan-ı derya atanmıştı. Fazıl Ahmed Paşa, Girit seferine çıkmadan önce donanmayı güvendiği bir isme emanet etmişti. Édouard de La Croix, Mustafa Paşa'nın kendisine verilen Kaplan lakabını Uyvar seferindeki hizmetleriyle kanıtladığına değinmiş ve kaptan-ı derya atandıktan sonra sadrazamla birçok defa gizlice

¹⁰² Guido Candiani, “Stratégie et diplomatie vénitiennes: navires angle-hollandaises et blocus des Dardanelles, 1646-1659”, *Revue d'Histoire Maritime*, S. 9, 2008, s. 251-282.

¹⁰³ Mehmet Yaşar Ertaş, “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Donanmasının Yönetim Sorunu: Kaptan-ı Deryalık Gaillesi”, *Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu 26-29 Eylül 2013, Türk Denizcilik Tarihi, VI. cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 195-220.

¹⁰⁴ *Târih-i Na'îmâ*, c. VI, s. 1824-1826; *Zeyl-i Fezleke*, s. 165-166.

¹⁰⁵ Bibliothèque nationale de France (BnF), Département des Manuscrits, François 14679: Édouard de La Croix, *Estat de la marine de l'Empire Othoman, et le journal de l'armée navalle*, vr. 113b-115b.

¹⁰⁶ BOA, TSMA.e, 426/17.

¹⁰⁷ *Târih-i Na'îmâ*, c. VI, s. 1852; *Zeyl-i Fezleke*, s. 213.

¹⁰⁸ Christine Isom-Verhaaren, “Tracing the Life of Hüsam Bey: Carrer Paths in the Sixteenth-century Ottoman Navy”, *Ottoman War and Peace: Studies in Honor of Virginia H. Aksan*, ed. F. Castiglione, E. L. Menchinge, V. Şimşek, Brill, Leiden 2019, s. 291-314.

¹⁰⁹ *Zeyl-i Fezleke*, s. 251-252.

¹¹⁰ *Zeyl-i Fezleke*, s. 272; *Târih-i Râşid*, c. I, s. 23.

buluştuklarına dikkat çekmişti. İki isim bu görüşmelerde ordunun hazırlıklarını ve donanmanın seferdeki rolünü ilgilendiren hususları tartışmıştı¹¹¹.

Osmanlı askerlerini ve mühimmatın Girit'e nakledilmesi seferin akıbetini doğrudan etkileyeceği için Kaplan Mustafa Paşa'nın vazifesini hatasız bir şekilde yerine getirmesi elzemdi. Fazıl Ahmed Paşa Edirne'den Eğriboz'a geçmek için hazırlıklarını sürdürdüğü sırada Kaplan Paşa, 11 Zilkade 1076'da (15 Mayıs 1666) 50 kadırgayla İstanbul'dan ayrılmıştı. Akdeniz'e açıldıktan sonra İzmir ve Sakız'a uğramış, sadrazamdan haber gelmesi üzerine Eğriboz'a ulaşmıştı. Burada bulunan askerlerin bir kısmını düzenlediği dört seferde Girit'e taşımıştı. 2 Cemâziye'l-evvel 1077'de (31 Ekim 1666) sadrazamla birlikte Benefşe'ye uğramış ve akabinde donanmayla Girit'e doğru yola çıkmıştı. Osmanlı donanmasını bekleyen Venedik kalyonlarıyla çatışmaya girmeden 5 Cemâziye'l-evvel'de (3 Kasım) Hanya limanına yanaşmıştı. Daha sonra sadrazam, Kaplan Paşa'ya kışlamak için İstanbul'a dönmesine izin vermişti. Kıştan önce askerlerin önemli bir kısmını Girit'e nakletmeyi başaran Kaptan-ı Derya, 2 Zilkade 1077'de (26 Nisan 1667) 70 kadırgaya yüklediği mühimmat ve askerle Hanya limanına gelmişti. Kutlamalar eşliğinde karşılanan ve sadrazam tarafından ödüllendirilen Kaplan Paşa, daha sonra Çeşme'ye ulaşan Halep ve Sivas eyalet askerlerini de adaya geçirmişti¹¹².

İki sene donanmayla Osmanlı askerlerini ve mühimmatı Girit'e taşıyan Kaplan Paşa, IV. Mehmed tarafından Edirne'ye çağırılıp taltif edilmişti¹¹³. Kandiye kuşatmasına başlayan Fazıl Ahmed Paşa'nın asker ve mühimmat talebi üzerine donanmayla sonbaharda tekrar denize açılmıştı. Sadrazamın emri üzerine Anabolu ve Eğriboz'dan yüklediği askerleri ve topları birkaç seferde Hanya limanına nakletmişti. Seferler sırasında birkaç defa çatıştığı Venedik kalyonlarına karşı galip gelmişti. Sadrazam 1 Cemâziye'l-âhir 1078'de (18 Kasım 1667) Hanya'da Kaplan Paşa'yı ağırlamıştı. Onun Kandiye kuşatmasına katılma talebini geri çevirmiş ve sonraki baharda mümkün mertebe asker ve mühimmatı adaya ulaştırmak şartıyla kışlamak için donanmayla İstanbul'a dönmesini emretmişti¹¹⁴.

Kaplan Mustafa Paşa, 25 Zilkade 1078'de (5 Mayıs 1668) Venedik donanması Hanya Limanı'nı ablukaya aldığı için kadırgalarla Kandiye yakınlarındaki Fodula Limanı'na yanaşmıştı. Kendisi uzun süre sonra bu limana girebilen ikinci kaptan-ı derya olurken, asker ve mühimmatı karaya çıkardıktan sonra Selanik'ten kuşatma topları getirmek için Girit'ten ayrılmıştı¹¹⁵. 25 Zilhicce 1078'de (6 Haziran 1668) bir süredir Mısır'dan Girit'e gelen yardım konvoylarını yağmalayan ve Eğriboz civarına zaman zaman asker çıkaran Korsan Georges Marie idaresindeki kalyonlara Midilli Adası yakınlarında saldırmış ve meydana gelen savaşta bu meşhur korsanı öldürüp kalyonunu ele geçirmişti¹¹⁶. Zaferden haberdar olan Fazıl Ahmed Paşa, Kaplan Paşa'ya "*mine'l-muhibbi'l-muhlis*" imzası ve "*izzetlü karındaşum*" hitabıyla başlayan bir mektup yazarak tebrik etmişti¹¹⁷.

Kaplan Mustafa Paşa, 22 Muharrem 1079'da (2 Temmuz 1668) 50 kadırgayla İsteye'ye yanaşmıştı. Ancak bu bölge taşlık olduğu için sadece iki bin top güllesi, iki bin kumbara, bin silahdar ve bin lağımıcıyı karaya çıkarabilmişti. Durumdan haberdar olan Fazıl Ahmed Paşa, kendisine "*hâlâ elli altmış gündür asker-i İslâm metrisde herân ve her sâ'at size bakınır iken halâ İsteye'ye gelüb biraz cebehâne dökmüşsin bu ne hamâkattür*" ifadelerinin geçtiği sert bir mektup yazmıştı. Ayrıca onu padişaha hain beylerin sözüne uymakla itham etmiş ve tavrını değiştirmese katledileceği ikazında bulunmuştu¹¹⁸. Sadrazamın bu mektubu Kaplan Paşa'nın ihmalkarlığından daha çok muhtemelen kendisinin iyi gözle bakmadığı devlet adamlarına temayül etmesinden duyduğu öfkeyi yansıtıyordu. Bu nedenle bir kardeş olarak gördüğü Kaplan Paşa'yı sadakat ve güvenilirlik konusunda uyarmak zorunda kalmıştı.

¹¹¹ La Croix, *Estat de la marine de l'Empire Othoman*, vr. 152b-153b.

¹¹² *Zeyl-i Fezleke*, s. 420, 435, 436-437, 445; *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 307-309, 325-326; La Croix, *Estat de la marine de l'Empire Othoman*, vr. 153b-163b.

¹¹³ *Zeyl-i Fezleke*, s. 455; *Târih-i Râşid*, c. I, s. 85; Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâme'si (Tahlil ve Metin)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993, s. 219.

¹¹⁴ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. VIII, İkdâm Yayınları, İstanbul 1896, s. 378-379; *Zeyl-i Fezleke*, s. 461, 464, 475; *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 340, 366; La Croix, *Estat de la marine de l'Empire Othoman*, vr. 163b-165a.

¹¹⁵ *Zeyl-i Fezleke*, s. 491-492; *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 389.

¹¹⁶ La Croix, *Estat de la marine de l'Empire Othoman*, vr. 165b-166a; *Zeyl-i Fezleke*, s. 502-503; *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 401-403; *Târih-i Râşid*, c. I, s. 94.

¹¹⁷ *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 403-404.

¹¹⁸ *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 407-408.

Fazıl Ahmed Paşa'nın ikazını dikkate alan Kaplan Paşa, 10 Rebîü'l-evvel 1079'da (18 Ağustos 1668), dört bine yakın asker ve altı bin kantar barutu Girit'e çıkararak "ordu halkına tâze hayât virdi."¹¹⁹ Kuşatma birliklerinin on günlük barutu kaldığı 24 Rebîü'l-âhir'de (1 Eylül) Hanya Limanı'na yüksek miktarda barut ve mühimmat çıkarmıştı¹²⁰. Kaplan Paşa, 28 Cemâziye'l-evvel'de (3 Kasım) 33 kadirgayla Fodula Limanı'na mühimmat ve zahire nakletmişti¹²¹. 21 Cemâziye'l-âhir'de (26 Kasım) 500 asker ile zahireyi Hanya Limanı'na ulaştırmıştı¹²². Kısa aralıklarla düzenlediği toplamda altı seferle Kandiye'ye takviye birlikler, mühimmat ve zahire nakletmeyi başaran Kaplan Paşa, 3 Recep'te (7 Aralık) Fazıl Ahmed Paşa ile Hanya'da buluşmuştu. Birkaç gün süren görüşmelerde sadrazam, uyarılarını ciddiye alan Kaplan Paşa'yı hizmetlerinden dolayı övmüş ve gönlünü almış olmalıydı. Daha sonra donanmayla Eğriboz'da kışlamasını istemişti. Kaplan Paşa 12 Recep'te (16 Aralık) kadirgalarla Hanya'dan ayrılmıştı¹²³.

Kaptan-ı Derya Kaplan Mustafa Paşa, 60 kadirgayla 24 Zilhicce 1079'da (25 Mayıs 1669) Hanya Limanı'na ulaşmıştı. "Beldâr ve yeniçeri ve bârut ve harçlıkçı iskelelerde her ne var ise ve ne ki buldular" ise getiren Kaplan Paşa, sadrazamdan gelen mektup üzerine asker ve mühimmatı Fodula Limanı'na nakletmek için harekete geçmişti. Sadrazam o sene Venedik donanması Girit'e yardıma gelmediği için kadirgaların Fodula Limanı'na yanaşabileceğini düşünmüştü, fakat Kaplan Paşa fırtınaya yakalanınca donanmayla Resmo Limanı'na demirlemişti. Asker ve mühimmatı burada karaya çıkardıktan sonra Kandiye kuşatmasına katılmak için ordugâha gitmişti¹²⁴. Sadrazamın kararıyla 20 Muharrem 1080'de (20 Haziran 1669) yirmi mîri kadirgadaki kürekçiler, levendler, yeniçeriler ve kendi kapı askerleriyle Güllük kolunun seraskeri olarak metrise girmişti¹²⁵.

Kale muhafızları vire ile teslim olmayı kabul edince Kandiye 1 Cemâziye'l-evvel 1080'de (27 Eylül 1669) Osmanlılar tarafından fethedilmişti. Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit seferine çıkma kararı almasının ardından kaptan-ı derya atanan ve donanmanın başında üç sene boyunca düzenlediği yirmiden fazla seferle Kandiye'yi kuşatan Osmanlı birliklerine takviye asker, mühimmat ve zahire taşıyan Kaplan Mustafa Paşa zaferde önemli paya sahipti. Üstelik kuşatmanın son evresinde bizzat sadrazamın emriyle metrislerinden birini de yönetmişti. Kendisine hizmetleri karşılığında fetihten sonra adada bir cami inşa etme izni verilmişti¹²⁶.

Kaplan Mustafa Paşa, Girit seferlerinden sonra kaptan-ı deryalık görevini sürdürmüştü. Fazıl Ahmed Paşa, Girit'in kaybı üzerine Avrupa devletlerinin bir araya gelerek karşı saldırı düzenleme ihtimaline karşı rüşünü ispatladığı ve tecrübe kazandığı için kendisinden donanmayı yönetmeye devam etmesini istemiş olmalıydı. Keza sadrazam da Osmanlı idaresini tesis etmek için bir süre daha Girit'te kalmıştı. Adadaki kalelere donanmayla mühimmat ve zahire nakletme işini ona emanet etmişti.

Avrupa devletleri Girit'in kaybindan sonra Osmanlı donanmasının Sicilya, Malta, Napoli veya İtalya kıyılarına saldırmamasından çekiniyordu. Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit'te ikametini uzatması ve bu sürede Osmanlı donanmasının adadan ayrılmaması tedirginliği arttırmıştı. Avrupa gazetelerinde 1670 yılının başlarında Osmanlı sadrazamının 40 kadirgayla batıya yeni bir sefer düzenlemeye hazırlandığına dair haberler çıkmıştı¹²⁷. Venedik'ten gelen raporlarda, Kandiye Kalesi'ni tamiriyle ilgilenen Osmanlı sadrazamının kalyon ve kadirgaları teçhiz ederek güçlü bir donanma hazırladığı söyleniyordu. Osmanlı donanmasının bahar ayında Girit'ten ayrılacağı ve 25.000 askerden oluşan bir kara ordusunun harekete geçeceğine dair bilgiler vardı¹²⁸.

¹¹⁹ Zeyl-i Fezleke, s. 508.

¹²⁰ Cevâhirü't-Tevârih, s. 417; Zeyl-i Fezleke, s. 512.

¹²¹ Cevâhirü't-Tevârih, s. 418-419; Zeyl-i Fezleke, s. 513.

¹²² Cevâhirü't-Tevârih, s. 420.

¹²³ Cevâhirü't-Tevârih, s. 421; Zeyl-i Fezleke, s. 515.

¹²⁴ Cevâhirü't-Tevârih, s. 443-444.

¹²⁵ Cevâhirü't-Tevârih, s. 447-448; Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 8. Kitap-2. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 419-421.

¹²⁶ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 8. Kitap-2. Cilt, s. 490-493; Zeyl-i Fezleke, s. 546.

¹²⁷ Gazette, 16 Février 1670, N. 35, içinde *Recueil des Gazettes nouvelles ordinaires et extraordinaires*, Paris, 1670, s. 281, 282.

¹²⁸ "L'Etat des affaires des Vénetiens, & des Turcs, en vne lettre de Venise", N. 42, s. 341-344.

Avrupa devletlerinin korkusu 1670 yılının sonlarına doğru yatışmıştı, çünkü Kandiye'den ayrılmayan Osmanlı donanmasının yeni bir saldırıya kalkışmayacağı kesinlik kazanmıştı¹²⁹. Kaptan-ı Derya Kaplan Mustafa Paşa'nın komutasında yaz aylarında Sakız'a dönen 63 kadırgadan müteşekkil Osmanlı donanmasının kısa süre sonra kışlamak için Gelibolu'ya gitmesi bekleniyordu¹³⁰. Kaplan Paşa Ege adalarından vergi topladıktan ve Mora'dan asker aldıktan sonra Kandiye'ye dönmüş ve adadaki kalelerin eksiklikleriyle ilgilenmek için uzun süre Girit'te kalmıştı¹³¹. Yeniden denize açıldığında ele geçirdiği bir kalyon ve beş kadırgayla kasım ayında İstanbul'a dönmüştü¹³². Girit'teki kalelerin tahkimatında görev alan Osmanlı donanması, Avrupa devletlerinin beklentilerinin aksine 1671'den itibaren yeni bir sefere çıkmak yerine Ege adalarını ve Osmanlı ticaret gemilerini korsan saldırılarından korumakla ilgilenmişti.

Kaplan Mustafa Paşa, 25 Zilhicce 1081'de (5 Mayıs 1671) İstanbul'dan ayrılmış ve derya beylerinin de katılımıyla 60-70 kadırgayla Akdeniz'e açılmıştı¹³³. Édouard de La Croix'e göre, Kaplan Paşa 40 kadırga ile Oia Adası yakınlarında Chevalier de Binanville komutasındaki 3 kalyona saldırmış, fakat düşman kalyonlarının bombardımanına dayanamayarak geri çekilmişti¹³⁴. Fransa Büyükelçisi Marquius de Nointel, Maltalılarla bir kalyonla 40 Osmanlı kadırgasını bozduğunu öğrenen Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın hayal kırıklığına uğradığını belirtmişti¹³⁵. La Croix'in bahsettiği ikinci hadisede, Kaplan Paşa, bir Cenevizliden 5 korsan kalyonunun Ege Adası'nın limanında bulunduğunu öğrenmiş ve düşmana saldırmaya karar vermişti. Korsan kalyonları, rüzgâr esmediği için limandan ayrılmayınca oldukları yerde saf almıştı Kaplan Paşa'nın emriyle öncü 8 kadırga kalyonlara ilk saldırıyı gerçekleştirmişti. Ardından kendisi savaş düzenine soktuğu 40 kadırgayla hücum katılmıştı. Donanma düşman kalyonlarına iki top atışı mesafeye kadar yaklaştığında, bir derya beyi kullandığı kadırgadaki topları daha uzun menzilli olmasına güvenerek saftan ayrılp öne çıkmıştı. Kaplan Paşa, düzeni bozan derya beyine oldukça sinirlenmişti. İki donanma birbirlerinin menziline girdikten sonra karşılık top atışları başlamıştı. Yedi sekiz saat boyunca devam eden çatışmalar, akşama yakın düşman kalyonlarının lehine rüzgârın esmesiyle sona ermişti. Zira Kaplan Paşa, hareket kabiliyeti kazanan kalyonlarla çatışmayı sürdürmenin riskli olacağını düşünmüştü. Donanmayı Termiye Adası'nın limanına çekmiş ve ertesi gün Anabolu'ya dönmüştü¹³⁶. Sefer mevsiminin geri kalanında Malta ve Hristiyan korsanlarının olası saldırılarına karşı Ege adaları ile Mora ve Anadolu sahillerinde devriye gezmeyi ve ticaret gemilerini korumayı sürdürmüştü¹³⁷. Seferin sonunda Mayorka korsanlarına ait bir kalyonu ele geçirmişti¹³⁸.

Osmanlılar, Girit'in fethinden sonra Kaplan Mustafa Paşa'nın komutasında Akdeniz'e 40 mîri ve 30 derya beyi kadırgasından müteşekkil bir donanma çıkararak, yeni fethedilen adanın güvenliğini sağlamış ve Akdeniz ticaretine zarar veren korsanlarla mücadele etmişti¹³⁹. Osmanlı donanması bu yeni görevi kapsamında, özellikle uzun savaşlar döneminde faaliyetlerini arttıran korsanların önünü almak istemişti¹⁴⁰. Ancak sayıları artan ve artık kalyon kullanmaya başlayan korsanlarla mücadele etmekte zorlanmıştı. Bu meyanda Venedikli gözlemciler, Osmanlı kadırgalarının Ege adalarında

¹²⁹ Gazette, 25 May 1670, N. 78, s. 621.

¹³⁰ The London Gazette, 28 July-1 August 1670, N. 491, s. 1.

¹³¹ "Contenant La Suite des Affaires des Vénitiens, & des Turcs, en vne Lettre de Venise", N. 1, *Recueil des Gazettes nouvelles ordinaires et extraordinaires*, Paris, 1671, s. 4-8; Gazette, 23 Janvier 1671, N. 19, s. 150.

¹³² La Croix, *Estat de la marine de l'Empire Othoman*, vr. 171a-175a.

¹³³ Gazette, 1 May 1671, N. 61, s. 502; Gazette, 18 May 1671, N. 67, s. 551; Gazette, 25 May 1671, N. 70, s. 575; The London Gazette, 8-12 June 1671, N. 581, s. 1.

¹³⁴ Édouard de La Croix, *L'état présent de la puissance Ottomane, Avec les causes de son Accroissement, & celles de sa Décadence, dédié à son Altesse Serenissime Monseigneur le Grand Duc de Toscane*, Paris 1688, s. 239-240.

¹³⁵ BnF, Français 17046, vr. 182a.

¹³⁶ Édouard de La Croix, *L'état présent de la puissance Ottomane*, s. 243-247. a.mlf, *Estat de la marine de l'Empire Othoman*, vr. 175a-182a.

¹³⁷ "Contenant La Suite des Affaires des Vénitiens, & des Turcs, en vne Lettre de Venise", N. 80, *Recueil des Gazettes nouvelles ordinaires et extraordinaires*, 1671, s. 647-649; Gazette, 26 Juin 1671, N. 85, s. 688; Gazette, 3 Juillet 1671, N. 88, s. 713.

¹³⁸ Gazette, 31 Octorbe 1671, N. 139, s. 1115.

¹³⁹ "Contenant La Suite des Affaires des Vénitiens, & des Turcs, en vne Lettre de Venise", N. 1, *Recueil des Gazettes nouvelles ordinaires et extraordinaires*, 1672, s. 8.

¹⁴⁰ Michel Fontenay, "Corsaires de la foi ou rentiers du sol? Les chevaliers de Malte dans le corso méditerranéen au XVIIe siècle", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 3/35 (1988), s. 361-384.

tahakküm kuran Hristiyan korsanlara ait kalyonlar karşısında varlık gösteremediğine dikkat çekmişti¹⁴¹. Nitekim, yüksek ihtimalle Kaplan Paşa'nın başından geçenlerinin etkisiyle 1671 yılının sonlarında yeni kalyonların inşasına yönelik bazı adımlar atılmıştı¹⁴². Ne var ki sonraki sene IV. Mehmed'in Lehistan'a sefere çıkması ve donanmanın bir kısmının Karadeniz'de görevlendirilmesi bu teşebbüsün akim kalmasına yol açmıştı. Kaplan Paşa Evâil-i Zilhicce 1082'de (30 Mart-8 Nisan 1672) kaptan-ı deryalıktan azledilerek Halep beylerbeyi tayin edilmişti¹⁴³.

1666-1672 yılları arasında donanmayı yöneten Kaplan Mustafa Paşa, XVII. yüzyılda Mezomorto Hüseyin Paşa ile birlikte aralıksız en uzun süre kaptan-ı deryalık yapan ikinci isim olmuştu. Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit seferi boyunca donanmayı güvendiği bir devlet adamına emanet etmek istemesi sayesinde bu makama gelen Kaplan Paşa, denizcilik tecrübesi olmamasına rağmen Kandiye kuşatması sırasında görevini hakkıyla yerine getirmiş ve Girit zaferinin gizli kahramanlarından biri olmuştu. Sadrazamın 1672'de Lehistan'a bir sefer düzenlemeye karar vermesinin ardından Kaplan Paşa da orduya davet edilmişti. Sadrazamın seraskeri, önceki seferlerde olduğu gibi Lehistan'da yine birçok askerî harekâtı yönetecekti, ancak adının karıştığı bazı olaylar istikbalini etkileyecek sonuçlar da doğuracaktı.

4. Köprülülerin Damatları Karşı Karşıya: Kaplan Mustafa Paşa ve Kara Mustafa Paşa

Kazakların başrolde olduğu olaylar Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın batıya yeni bir sefer düzenlemesine zemin hazırlamıştı. Zaporija Kazaklarının lideri Bohdan Himelnitski'nin ölümünün ardından çeşitli Kazak grupları arasında çatışmalar başlamış ve mücadeleler esnasında bazı Kazaklar Osmanlı Devleti'nden yardım istemişti. Lehistan ve Moskova'nın Ukrayna topraklarında hakimiyet alanlarını genişletmesinden tedirgin olan Osmanlılar, Kazakları tekrar tek bir devlet altında yönetmek isteyen Doroşenko'yu desteklemişti. Doroşenko'nun 1671 yılında Lehistanlılara karşı destek talebini kabul eden Fazıl Ahmed Paşa, Kamanıçe'yi fethetmeye karar vermişti¹⁴⁴.

IV. Mehmed sefere katılmasına rağmen Fazıl Ahmed Paşa'nın komuta ettiği Osmanlı ordusu 8 Safer 1083'te (5 Haziran 1672) Edirne'de harekete geçmişti. Kaplan Mustafa Paşa, Halep eyaleti birlikleriyle 12 Rebü'l-evvel'de (8 Temmuz) Kartal Menzili'nde orduya katılmıştı¹⁴⁵. IV. Mehmed, 15 Rebü'l-evvel'de (11 Temmuz) Yaş şehrini görmek isteyince Kaplan Paşa ve Kara Mustafa Paşa kendisine refakat etmişti¹⁴⁶. Ordu Kamanıçe'ye yaklaştığında kaleyi gözetlemek için görevlendirilen komutanlardan biri olmuştu. Kapı halkından bir sekban kale yakınlarında iki kişiyi yakalayıp huzuruna getirdiğinde, Kaplan Paşa bu esirler ve sadrazamla birlikte kaledeki durumu izah etmek için padişahın huzuruna çıkmıştı¹⁴⁷. 20 Rebü'l-âhir'de (15 Ağustos) kuşatmaya katılan Kırım Hanı Selim Giray'a ağırlama töreni sırasında sağ tarafında eşlik etmişti¹⁴⁸.

Kamanıçe yolculuğunda ordunun öncü birliklerinde görev alan ve Sultan ile Kırım Hanı'na refakat eden Kaplan Mustafa Paşa'nın kuşatma sırasındaki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi yoktur. Kamanıçe Kalesi, Sadrazam Fazıl Ahmed, Sadaret Kaymakamı Merzifonlu Mustafa Paşa ve Musahip Mustafa Paşa'nın yönettiği üç koldan kuşatılırken, Kaplan Paşa'nın hangi kolda hizmet ettiği açık değildir. Sadece kuşatmanın başında teslim olmak için görüşme talep eden kale muhafızlarının onun kolundan Osmanlılarla temasa geçtiklerin dair bilgi mevcuttur¹⁴⁹. Bu durum kendisinin birlikleriyle metrislerde savaştığını gösterir. Kamanıçe on gün süren bir kuşatmadan sonra vire ile fethedilmişti. Kaplan Paşa, Uyvar'da olduğu gibi kale halkının gidecekleri yere kadar nezaret etmişti¹⁵⁰.

¹⁴¹ "Contenant La Suite des Affaires des Vénitiens, & des Turcs, en vne Lettre de Venise", N. 34, *Recueil des Gazettes nouvelles ordinaires et extraordinaires*, 1672, s. 274.

¹⁴² İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 116, 119.

¹⁴³ *Abdurrahman Abdi Paşa*, s. 318; *Zeyl-i Fezleke*, s. 590.

¹⁴⁴ Kahraman Şakul, *Kamanıçe Kuşatması 1672*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 9-28.

¹⁴⁵ Hacı Ali Efendi, *Târih-i Kamanıçe*, haz. Ayşe Hande Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2007, s.25; Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa*, s. 330; *Zeyl-i Fezleke*, s. 600; Şakul, *Kamanıçe Kuşatması*, s. 30-35.

¹⁴⁶ *Târih-i Kamanıçe*, s. 30-31; *Zeyl-i Fezleke*, s. 602-603.

¹⁴⁷ *Târih-i Kamanıçe*, s. 42; *Zeyl-i Fezleke*, s. 610-611.

¹⁴⁸ BOA, A.DVN.ARZ.d.900, s. 13; *Târih-i Kamanıçe*, s. 44; *Zeyl-i Fezleke*, s. 611-613; *Abdurrahman Abdi Paşa*, s. 337-338; Şakul, *Kamanıçe Kuşatması*, s. 42-43.

¹⁴⁹ *Zeyl-i Fezleke*, s. 615-616.

¹⁵⁰ Şakul, *Kamanıçe Kuşatması*, s. 40-88.

Kaplan Paşa, Kamanıçe'nin fethinin ardından bölgede bulunan kale ve palankalarının ele geçirilmesine karar verilince tekrar sahneye çıkmıştı. Kale garnizonunu güvenli bir yere ulaştırdıktan sonra ordugâha dönerken yerel aristokratlardan biri yanına gelip yönettiği yedi palankayı kendisine teslim etmişti. IV. Mehmed bundan haberdar olunca Kamanıçe'yi çevreleyen kale ve palankaların hepsinin fethedilmesini uygun görmüştü. Kaplan Paşa'yı serasker tayin ederken, Rumeli, Anadolu, Karaman, Sivas eyaleti birlikleri, on beş oda yeniçeri haricinde Kırım hanının komutasında Kırım birlikleri ve Doroşenko'nun başbuğluğunda Kazak askerlerini emrine vermişti. Kendisi bu güçlü ordunun başında dört hisarı zorlanmadan ele geçirmişti. Asıl hedef olarak belirlenen Lviv Kalesi'ne ulaştıktan üç gün sonra Lehistan elçilerinin baş görüşmesi için talepte bulunması üzerine kuşatmayı durdurmuştu. IV. Mehmed'in Lehistan elçileriyle bir antlaşma imzalaması üzerine ordugâha dönmüştü¹⁵¹.

Kaplan Mustafa Paşa, Uyvar'dan sonra Kamanıçe seferinde de küçük kaleler ve palankaları fetheden serasker olarak ün kazanmıştı. Kamanıçe'den İstanbul'a dönerken IV. Mehmed'in gördüğü bir rüya kendisine askerî sahada duyulan güveni ve özellikle bu tür vazifeleri yerine getireceğine olan inancı yansıtmaya bakımda dikkate değerdir. Sultan saltanatının ilk yıllarında bir gece rüyasında bir yolda yolculuk ettiğini ve yolunun üzerindeki kaleleri vire ile fethettiğini görmüştü. Daha sonra bir atlı ortaya çıkıp "*bunları nice bir devşirürsün yetişür*" demişti. Sultan geçen on beş yılda bu rüyanın ne anlama geldiğini çözememişti. Ta ki Kamanıçe'den dönüş yolunda palankaları bombalayan Osmanlı toplarının seslerini uzaktan duyana kadar. IV. Mehmed, gözüne takılan palankaları fethetmesi için Kaplan Paşa'yı görevlendireceğini söylediğinde yanında bulunan Musahip Mustafa Paşa buna gerek olmadığını, zira düşmanların Osmanlı ordusunun gördüklerinde teslim olacaklarını ifade etmişti. Bu cevabı duyan Sultan, yıllar önce gördüğü rüyayı hatırlamış ve Kaplan Paşa'ya emir göndermekten vazgeçmişti¹⁵².

Osmanlı ordusunun İstanbul'a yolculuğu devam ederken Lehistan ve Rus birlikleri Hotin civarında Özi Beylerbeyi Sarı Hüseyin Paşa komutasındaki kuvvetleri mağlup etmişti. Bu haber ordugâha ulaşınca Kaplan Mustafa Paşa, Hotin'in intikamını almak için serdar tayin edildi. Ancak kış aylarında yeni bir sefer düzenlemek mümkün olmadı ve ordugâha geri döndü¹⁵³. Bir süre sonra Safevilerin Osmanlı kalelerine saldırmaya hazırlandığına dair haber gelmişti. Bunun üzerine kendisi Safevi tehdidini bertaraf etmek için 24 Rebîü'l-evvel 1085'te (28 Haziran 1674) Diyarbakır beylerbeyi atandı¹⁵⁴. Kaplan Paşa'nın kısa aralıklarla iki farklı cephede serdar olarak görevlendirilmesi askerî sahada büyük bir güven kazandığına işaret eder.

Kaplan Mustafa Paşa, Safevilerin bir saldırı girişiminde bulunmaması üzerine bir süre Diyarbakır'daki görevini sürdürmüş ve Evâhir-i Zilhicce 1086'da (7-15 Mart 1676) Bağdat beylerbeyi atanmıştı¹⁵⁵. Sekiz ay sonra kayınbiraderi Fazıl Ahmed Paşa vefat etmişti (Kasım 1676). Böylece siyasi kariyerinin şekillenmesinde ve özellikle seferlerde öne çıkarak sadrazamın seraskeri unvanını kazanmasında büyük payı olan akrabasını kaybetmişti. Bu andan itibaren Kaplan Paşa'nın siyasi kariyeri yeni sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kararlarına bağlı olacaktı. Bu nedenle ikisi arasındaki ilişkiyi anlamak ve bilhassa Kara Mustafa Paşa'nın Kaplan Paşa'yı bir rakip olarak kabul ettiğini göstermek önem kazanır.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Kaplan Mustafa Paşa'ya askeri sahada bir rol biçerken, üvey kardeşi Kara Mustafa Paşa'dan daha çok siyasi alanda yararlanmıştı. Uyvar seferinden itibaren sadaret kaymakamı olarak görev yapan Mustafa Paşa, sadrazamın başkentten uzak olduğu dönemlerde onun çıkarlarını korumuş ve isteklerini yerine getirmişti. Ayrıca IV. Mehmed ile yakın bir ilişki kurarak kendi ikbali için de yatırım yapmıştı¹⁵⁶. Askeri sahadaki tecrübesizliğini ise 1672 yılındaki düzenlenen

¹⁵¹ *Târih-i Kamanıçe*, s. 88, 91-92, 94, 99, 109; *Zeyl-i Fezleke*, s. 630-631, 632, 634, 635-636, 64.

¹⁵² *Abdurrahman Abdi Paşa*, s. 352; *Zeyl-i Fezleke*, s. 637.

¹⁵³ *Zeyl-i Fezleke*, s. 651-653, 657.

¹⁵⁴ *Zeyl-i Fezleke*, s. 659; *Târih-i Râşid*, c. I, s. 181-182; *Abdurrahman Abdi Paşa*, s. 379.

¹⁵⁵ *Zeyl-i Fezleke*, s. 674.

¹⁵⁶ Metin Aydar, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1634-1683)*, Doktora Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2022, s. 38-71; Elisabeth Lobenwein, "Perspectives on Köprülü Fazıl Ahmed Pasha's (1635-1676) Grand Vizirate by Imperial Resident Casanova", *Review of Middle East Studies*, S. 57, 2024, s. 107-109.

Lehistan seferinde kapatmış ve Kamaniçe'de kuşatma kollarından birini yönetmişti¹⁵⁷. Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümünün ardından siyasi ve askeri birikimlerinin karşılığını alarak sadrazam atanmıştı.

Kara Mustafa Paşa'ya kıyasla ününü ve itibarını askeri sahada kazanan Kaplan Mustafa Paşa, IV. Mehmed ile ilişkisi iyi olmasına rağmen taşradaki beylerbeylikleri, kaptan-ı deryalığı ve uzun sene seferlerde hizmet etmesi nedeniyle siyasi bağlantıları güçlü değildi. Bunun dışında, Lehistan seferinde itibarını zedeleyen bazı olaylara karıştığı için de gözden düşmüştü. Antoine Galland, İstanbul'da bulunduğu dönemde kaleme aldığı notlarda, Kaplan Paşa hakkında önemli bilgiler paylaşmıştı. 1 Temmuz 1673 tarihli notlarına göre, bir gün önce Halep'ten İstanbul'a gelen bir kurye, Sultan'ın fermanıyla Halep Beylerbeyi Kaplan Paşa'nın kellesini almaya giden kapıcı-başının bizzat onun tarafından boğdurulduğunun haberini getirmişti. IV. Mehmed'in Kaplan Paşa'yı katletmeye karar vermesinin sebebi ise Lehistan seferinde serasker olduğu dönemde Lviv Kalesi'ni rüşvet karşılığında fethetmekten vazgeçmesiydi. Sultan, Kaplan Paşa'ya bu iddianın doğruluğunu sorduğunda inkâr etmemiş, ancak aldığı parayı askerlere dağıttığını söyleyerek kendisini aklamaya çalışmıştı. Galland, emrinde kırk binden fazla askeri olan Kaplan Paşa'nın yaşanan olay sebebiyle Sultan'a karşı ayaklanma niyetinde olmadığını da vurgulamıştı¹⁵⁸.

Antoine Galland'ın paylaştığı bu dikkat çekici bilgiler, Kaplan Mustafa Paşa'nın aslında 1673 yılı itibarıyla IV. Mehmed ve Fazıl Ahmed Paşa ile ilişkilerinin bozulduğunu gösterir. Yaptığını kabul etmesine¹⁵⁹ rağmen askerlerin ve o an için sadrazamın teveccühü sayesinde ordugâhta katledilmemiş olmalıdır. Galland'ın ifadelerinden Kaplan Paşa'nın taşrada yüksek sayıda asker üzerinde etkiye sahip olduğu anlaşılır. Bunun verdiği özgüvenle Halep'e kendisini katletmeye gelen devlet görevlilerini öldürebilmiştir. Sefer sırasında meydan gelen bu olay zamanla Fazıl Ahmed Paşa'nın kendisine olan desteği kestiğini ve onun katledilmesine onay verdiğini de gösterir. Bunun haricinde, Fransa Büyükelçilik sekreteri Édouard de La Croix 15 Eylül 1675 yılında yazdığı raporda, Kaplan Paşa'nın karakteri hakkında gözlemlerini paylaşır. Ona göre, kendisi kaba bir Türkçe ile konuşuyor, diğer paşalara kötü lakaplara hitap ediyor ve bunu nezaket eğitimi almamasıyla açıklıyordu. Paşalar da onun kişiliğinden çok kabalığından korkuyordu¹⁶⁰. Netice itibarıyla, Fazıl Ahmed Paşa'nın vazifesini sürdürmesine razı olmasına rağmen Kaplan Paşa ile yakınlığına son verdiği ve bu gelişmenin onun sadrazam adayları arasından çıkmasına sebep olduğu iddia edilebilir. Keza IV. Mehmed taşrada görevlendirip İstanbul'dan uzak tuttuğu Kaplan Paşa'ya sadaret makamını layık görmemişti. Muhtemelen devlet adamlarıyla kötü ilişkileri, taşrada yetişmesi ve saray adabından uzak olması da bu kararı etkilemişti.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın bu süreçte nasıl bir tavır takındığı bilinmemektedir, fakat Kaplan Mustafa Paşa aleyhinde hemen bir girişimde bulunmamıştı. Aslında sadaret mührünü aldıktan sonra selefiyle yakın olan yüksek rütbeli devlet adamlarını tasfiye etmeyi planlamıştı¹⁶¹. Buna rağmen akrabası Kaplan Paşa'nın rütbesini düşürmemişti. Daha önemlisi 1678 yılında Çehrin'e düzenlediği sefere onu da davet etmişti. Fazıl Ahmed Paşa tarafından desteklenen Doroşenko 1677 yılında Osmanlılara ihanet etmiş ve Çehrin'i Ruslara teslim etmişti. Bunun üzerine Sadrazam Mustafa Paşa, serdar tayin ettiği Şeytan İbrahim Paşa'yı Çehrin'i fethetmekle görevlendirmişti. Ancak İbrahim Paşa Çehrin kuşatmasında başarısız olmuştu¹⁶².

Şeytan İbrahim Paşa'nın düzenlediği sefere doğu eyaletlerinden birçok beylerbeyi katılmış olmasına rağmen Bağdat Beylerbeyi Kaplan Mustafa Paşa davet edilmemişti. Sadrazam Kara Mustafa Paşa başka bir paşanın emrinde olmaktan daha çok ordunun serdarı atanmayı hak eden Kaplan Paşa'ya bu fırsatı tanımak istememiş olabilir. Ancak sadrazam ilk seferin başarısız olması sebebiyle 1678

¹⁵⁷ Aydar, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa*, s. 71-115.

¹⁵⁸ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673): II. Cilt (1673)*, çev. Nahid Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 77-78.

¹⁵⁹ Osmanlı tarihçileri Kaplan Paşa'nın Lviv muhafızlarından barış görüşmelerini başlatmak için yıllık yüz bin altın yanında "pîşkes namıyla yüz bin gurus" talep ettiğini belirtmiştir. Kaplan Paşa muhtemelen kendi inisiyatifiyle bu talepte bulunarak daha sonra rüşvet almakla suçlanmaya zemin hazırlamıştı, bkz. *Zeyl-i Fezleke*, s. 636.

¹⁶⁰ Édouard de La Croix, *Memoires du Sieur de La Croix, Cy-devant Secretaire de l'Ambassade de Constantinople*, C. II, Paris 1684, s. 78.

¹⁶¹ Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna: Habsburg and Ottoman Statecraft during the Time of Grand Vizier Kara Mustafa Paşa (1676-1683)*, Doktora Tezi, Purdue University, 2015, s. 89-141, 165-191.

¹⁶² Muhammet Şen, "İskoç General Patrik Gordon'un Gözüyle İlk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi 1677", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 2, S. 18, 2018, s. 339-354.

yılında ordunun başında Çehrin'e ikinci seferi düzenlediğinde bir müddet tereddüt ettikten sonra kendisini orduya çağırması¹⁶³. Hatta sefere katılmak şartıyla Diyarbakır beylerbeyi olmasını sağlamıştı¹⁶⁴.

Sadrazam Mustafa Paşa'ya sefer yolculuğunda eşlik etmeyen Kaplan Mustafa Paşa, 12 Cemâziye'l-âhir 1089'da (1 Ağustos 1678) emrindeki birliklerle orduya Çehrin'de katılmıştı. Sadrazam bir tepe üzerine çıkarak Kaplan Paşa'nın alaylarını seyretmiş ve daha sonra kendisini otağında ağırlamıştı. Kaplan Paşa, sonraki gün Çehrin'i dört taraftan ablukaya almak için Tasmin Adası'na yerleşmişti¹⁶⁵. Hüseyin Behçetî Efendi, Kaplan Paşa alaylarının tantanalı bir şekilde Tasma Nehri'nden geçişini anlatırken, kendisinin de “*zirh ve kaftan giyüb, rüstemâne süvâr-ı semend-i ikbâl ve râ'iz-i esheb-i iclâl*” olarak son defa sadrazamı ziyaret ettiğini ifade etmişti¹⁶⁶.

Kaplan Mustafa Paşa'nın ordugâhtaki gövde gösterisi kısa süre içinde yerini hüsrana bırakmıştı. Çehrin'e yardıma gelen Rus ordusu, Sadrazam Mustafa Paşa tarafından serasker tayin edilen Kara Mehmed Paşa'nın birliklerini mağlup etmişti. Rus birlikleri kuşatmayı sürdüren Osmanlı askerlerine iyice yaklaşıncaya sadrazam, Kaplan Paşa'yı serasker atamaya mecbur kalmıştı. Kırım Hanı Mehmed Giray'ın kuvvetleriyle birleştikten sonra Rus ordusuna saldıran Kaplan Paşa, günlerce devam eden mücadelelerin sonunda ağır bir mağlubiyet almış ve yaralanmıştı. Bu mağlubiyet Çehrin kuşatmasını zor duruma sokarken, Kara Mustafa Paşa ilk esnada Kaplan Paşa'yı cezalandırmak yerine teselli etmişti¹⁶⁷. Édouard de La Croix'e göre ise, sadrazam kendisinden hoşlanmadığı için mücadele devam ederken destek birlikleri göndermemiş ve onun bir hezimet yaşamasından adeta memnun kalmıştı. Nitekim mağlubiyeti Kaplan Paşa'nın orduyu yönetememesine hamletmiş ve bu durumu cezasız bırakmaya niyetli olmadığını da belli etmişti¹⁶⁸.

Kaplan Mustafa Paşa, savaşlarda kazandığı şanı ve itibarı yine bir savaşta kaybetmişti. Onun askeri sahadaki kudretiyle rekabet edemeyen Kara Mustafa Paşa, Çehrin kuşatmasında aradığı fırsatı bulmuştu. Seferin ardından henüz ordu İstanbul'a ulaşmadan önce Kaplan Paşa'yı azletmiş ve Edirne'ye ulaştıktan sonra kaptan-ı derya atanmasını sağlamıştı (Aralık 1678)¹⁶⁹. Kara Mustafa Paşa selefinden farklı olarak kaptan-ı deryalık makamını iktidarına rakip olarak gördüğü devlet adamlarını merkezden uzaklaştırmak için kullanmıştı¹⁷⁰. Kaplan Paşa'ya da aynı muamelede bulunmak istemişti, fakat IV. Mehmed sadrazamdan habersiz bir şekilde kendisine kaptan-ı deryalık yanında Kubbealtı veziri payesi de vermişti. Kara Mustafa Paşa bu karardan rahatsız olmuş, hatta Kaplan Paşa'nın sultan üzerinde etki kumasından çekindiği için Divan'dan ayrılmaya cesaret edemez hale gelmişti¹⁷¹. Daha sonra Bağdat beylerbeyi atanması için girişimde bulunmuş, fakat Sultan böyle değerli bir paşanın yanından ayrılmasına rıza göstermemişti¹⁷².

IV. Mehmed'in daha önce katledilmesi için ferman çıkardığı Kaplan Mustafa Paşa'yı Kara Mustafa Paşa sadrazam olduktan sonra affettiği anlaşılır. Kendisi bu sayede Osmanlı ordusunda ve donanmasında yaptığı hizmetlere yakışır bir şekilde ömrünün son senelerini kaptan-ı derya olarak geçirebilmişti. 1679 ve 1680 yıllarında donanmayla Akdeniz'e sefere çıkmıştı. Bu durum Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın endişelerini de azaltmış olmalıydı. Kaplan Paşa donanma ile İzmir'de iken 13 Zilkade 1091'de (5 Aralık 1680) vefat etti¹⁷³.

Sonuç

¹⁶³ Gazette, 20 Avril 1678, N. 46, içinde *Recueil des Gazettes, Novveles Ordinaires et Extraordinaires*, Paris, 1678, s. 391.

¹⁶⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 85.

¹⁶⁵ Kahraman Şakul, *Çehrin Kuşatması 1672*, Timaş Yayınları, İstanbul 2022, s. 96-97.

¹⁶⁶ Filiz Duman, *Bir Gazavatname Türü Olarak Hüseyin Behçetî'nin Miracü'z-Zafer Adlı Zafer-namesi*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2010, s. 361-362, 364.

¹⁶⁷ Şakul, *Çehrin Kuşatması*, s. 113-127; *Zeyl-i Fezleke*, s. 711-717.

¹⁶⁸ La Croix, *Memoires du Sieur de La Croix*, c. II, s. 250; Şakul, *Çehrin Kuşatması*, s. 127.

¹⁶⁹ *Zeyl-i Fezleke*, s. 752.

¹⁷⁰ Örnek olarak Musahip Mustafa Paşa gösterilebilir, bkz. *Zeyl-i Fezleke*, s. 917; *Târih-i Râşid*, c. I, s. 263.

¹⁷¹ Gazette, 17 Janvier 1679, N. 26, içinde *Recueil des Gazettes, Novveles Ordinaires et Extraordinaires*, Paris, 1679, s. 153.

¹⁷² Gazette, 8 Novembre 1680, N. 16, içinde *Recueil des Gazettes, Novveles Ordinaires et Extraordinaires*, Paris, 1680, s. 114.

¹⁷³ *Zeyl-i Fezleke*, s. 762; *Abdurrahman Abdi Paşa*, s. 423.

Yanyalı Kaplan Mustafa Paşa, Arslan-oğulları ailesinin bir mensubu olarak genç yaşlarında kendi memleketi ve farklı bölgelerde görev almıştı. İyi hizmetleri ve ailesinin gücü sayesinde Köprülülerle akraba oldu. Bu sayede kariyer basamaklarını daha hızlı çıktı. Özellikle Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa ile olan yakınlığı seferlerde ordu komutanı olarak ün kazanmasını sağladı. Sadrazamın Seraskeri Kaplan Paşa, kendine sadık devlet adamlarına ihtiyaç duyan Fazıl Ahmed Paşa'nın en güvendiği isimlerin başında yer aldı. Askerî sahada kazandığı itibar, Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra kendisini sadrazam adaylarından biri konumuna getirdi. Ancak Lehistan seferi sonrasında hakkında çıkan iddialar gözden düşmesine sebep oldu. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa rakip olarak gördüğü Kaplan Paşa'yı başkentten uzak tuttu, fakat Çehrin seferine onu davet etmek zorunda kaldı. Kaplan Paşa bu seferde hatalarıyla yeni sadrazama aradığı fırsatı sundu. IV. Mehmed, onun arkasında durdu ve son yıllarında devlet görevini sürdürmesini sağladı. Netice itibariyle, Kaplan Mustafa Paşa, Köprülülerin askerî iktidarını temellendirmede önemli bir rol üstlendi. Komutan olarak kendisine verilen görevleri hakkıyla yerine getirdi ve seferlerin başarıyla sonuçlanmasına katkı sağladı. Bu sayede Köprülülere askerî sahada rakip olabilecek devlet adamlarına da fırsat tanımadı. Ailesinden aldığı meşhur lakabını askerî faaliyetleriyle perçinlemeyi başardı.

Bibliyografya**1. Arşiv Kaynakları****Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Ali Emiri, I. İbrahim (AE.SİBR.), 3/321.

Divan (Beylikçi) Kalemî Askerî Ruznamçe Defterleri (A.DVN.ARZ.d.), 900.

Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVN.SMHM.d.), 8, 21, 22, 64, 80, 82, 85, 92.

Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d.), 217, 266.

Maliyeden Müdevver (MAD.d.), 15853.

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri (C.DH.), 122/6095.

İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE.ENB.), 3/294; (İE.DH.), 2/104-123; (İE.ML.), 11/997, 16/1434, 20/1866, 24/2278-2282.

Ruûs Kalemî Defterleri (A.RSK.d.), 1474, 1512, 1526, 1539, 1534.

Timar Zeâmet (Ruznamçe) Defterleri (DFE.RZ.d.), 49, 57, 60, 72, 89, 100, 292.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TSMA.e.426/17, 794/64, 1120/52, 1135/38.

2. Kaynak Eserler

1663-1664 tarihli ordu mühimesi cüzü. Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi, Albertina-B. Or. 295.

Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673): II. Cilt (1673).* çev. Nahid Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Antoine Galland, *Les Paroles Remarquables, Les Bons Mots, Et Les Maximes Des Orientaux.* L. & H. van Dole, La Haye 1694.

Aycibin, Zeynep. *Kâtip Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin.* Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2007

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704).* haz. Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara, 1995.

Derin, Fahri Çetin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinamesi: Tahlil ve Metin Tenkidi.* Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993.

Duman, Filiz, *Bir Gazavatname Türü Olarak Hüseyin Behçeti'nin Miracü'z-Zafer Adlı Zafer-namesi.* Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2010.

Édouard de La Croix, *Estat de la marine de l'Empire Othoman, et le journal de l'armée navale,* Bibliothèque nationale de France (BnF), Département des Manuscrits, François 14679.

Édouard de La Croix, *État général de l'Empire othoman depuis sa fondation jusques à présent, par un solitaire turc,* C. II, P. Hérisant, Paris 1695.

Édouard de La Croix, *L'état présent de la puissance Ottomane, Avec les causes de son Accroissement, & celles de sa Décadence, dédié à son Altesse Serenissime Monseigneur le Grand Duc de Toscane,* Paris 1688.

Édouard de La Croix, *Memoires du Sieur de La Croix, Cy-devant Secretaire de l'Ambassade de Constantinople*, C. II, Paris 1684.

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, C. VIII, İkdâm Yayınları, İstanbul 1896.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 5. Kitap-2. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 6. Kitap-2. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 8. Kitap-2. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Hacı Ali Efendi, *Târih-i Kamaniçe*, haz. Ayşe Hande Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2007.

Karaçay Türkal, Nazire, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065–22 Ca. 1106/ 1654–7 Şubat 1695)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.

Kırandı, Efna. *Bâb-ı Âsafî Ruûs Kalemi 1484 Numaralı Ruûs Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-104)*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2022.

Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069–1080) Vukuatı Tarihi: Transkripsiyon ve Değerlendirme. haz. Arslan Boyraz, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.

Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i, haz. Abubekir Sıddık Yücel, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996.

Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli, C. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Özgül, İbrahim. *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2010.

Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Raşid, 1071-1114*. haz. A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır, A. Z. İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

Recueil des Gazettes nouvelles ordinaires et extraordinaires.

The London Gazette

Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi. haz. Ziya Yılmaz, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

3. Araştırma Eserler

AYDAR, Metin, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1634-1683)*, Doktora Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2022.

BEKAR, Cumhur, “The Rise of the Köprülü Household: The Transformation of Patronage in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century”, *Turkish Historical Review*, Vol. 11, 2020, s. 229-256.

BEKAR, Cumhur, “The Ottoman Revolution of 1661: The Reconfiguration of Political Power under Mehmed IV and Köprülü Grand Viziers”, *Journal of Early Modern History*, vol. 27, 2023, s. 224-253.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

CANDIANI, Guido, “Stratégie et diplomatie vénitienne: navires angle-hollandais et blocus des Dardanelles, 1646-1659”, *Revue d'Histoire Maritime*, S. 9, 2008, s. 251-282.

DELİLBAŞI, Melek, “Selânik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliği'nin Kurulması”, *Bellekten*, C. 51, S. 199, 1987, s. 75-106.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar. “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Donanmasının Yönetim Sorunu: Kaptan-ı Deryalık Gâilesi”, *Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu 26-29 Eylül 2013, Türk Denizcilik Tarihi, VI. cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 195-220.

FONTENAY, Michel, “Corsaires de la foi ou rentiers du sol? Les chevaliers de Malte dans le corso méditerranéen au XVIIe siècle”, *Revue d’histoire moderne et contemporaine*, 3/35 (1988), s. 361-384.

ISOM-VERHAAREN, Christine. “Tracing the Life of Hüsam Bey: Career Paths in the Sixteenth-century Ottoman Navy”, *Ottoman War and Peace: Studies in Honor of Virginia H. Aksan*, ed. Frank Castiglione, Ethan L. Menching, Veysel Şimşek, Brill, Leiden 2019, s. 291-314.

KELEŞ, Erdoğan, “Yanya Sancağı Mutasarrıfı Arslan Paşazâde Selman Paşa (1742-1764)”, *OTAM*, S. 52, 2022, s. 135-179.

KIEL, Machiel, “Yanya”, *DİA*, c. 43, İstanbul 2013, s. 317-321.

KOLÇAK, Özgür, “Paths of Glory: The Rise of the Köprülü and the Execution of Şamizade Mehmed Efendi (1663)”, *“Buyurdum ki...”: The Whole World of Ottomanica and Beyond Studies in Honour of Claudia Römer*, ed. Hülya Çelik, Yavuz Köse, Gisela Procházka-Eisl, Brill, Leiden 2023, s. 451-478.

KOLÇAK, Özgür, “Sainth Gotthard Muharebesi”, *DİA*, c. Ek-2, Ankara 2019, s. 449-450.

KOLÇAK, Özgür, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

LOBENWEIN, Elisabeth, “Perspectives on Köprülü Fazıl Ahmed Pasha’s (1635-1676) Grand Vizirate by Imperial Resident Casanova”, *Review of Middle East Studies*, S. 57, 2024, s. 98-120.

MERT, Berna, *IV. Mehmed Devri Bir Kaftan Defteri (H. 19 B. 1058-24 N. 1086/9 Ağustos 1648-12 Aralık 1675) (Değerlendirme-Çeviri Metni)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022.

ŞAKUL, Kahraman, *Çehrin Kuşatması 1672*, Timaş Yayınları, İstanbul 2022.

ŞAKUL, Kahraman, *Kamaniçe Kuşatması 1672*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

ŞAKUL, Kahraman, *Uyvar Kuşatması 1663*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

ŞEN, Muhammet, “İskoç General Patrik Gordon'un Gözüyle İlk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi 1677”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. C.2, S. 18, 2018, s. 339-354.

YILMAZ, Mehmet Emin, “Yunanistan’da Kiliseye Dönüştürülen Memi Baba Türbesi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 92, 2019, s. 113-126.

YILMAZ, Yasir, *The Road to Vienna: Habsburg and Ottoman Statecraft during the Time of Grand Vizier Kara Mustafa Paşa (1676-1683)*, Doktora Tezi, Purdue University, 2015.

WHITEHEAD, Christopher, “The Early Career of Köprülü Mehmed Pasha: An Archival Reconstruction”, *Review of Middle East Studies*, 2024, s. 1-25.

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol.: 2-Sayı/Issue: 4
Aralık 2024/December 2024

Başvuru/Submitted: 21 Mayıs 2024/21 May 2024
Kabul/accepted: 4 Aralık 2024/4 December 2024

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.14276419

Araştırma Makalesi/Research Article

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

Şebsefa Fatma Hatun Vakfiyesi ve Külliyesi

Ayşe Didem TAYGUR*

Özet

Sultan I. Abdülhamit'in altıncı kadınefendisi olan Şebsefa Fatma Hatun, erken yaşta kaybettiği oğlu Şehzade Mehmet'in hayrına bir vakıf kumuş ve bir külliye inşa ettirmiştir. Şebsefa Fatma Hatun'un Şehzade Mehmet dışında bilinen diğer evladı da Hibetullah Sultan'dır. Vakfiyesinde iki evladı dışında erken yaşta vefat etmiş olan üç çocuk adına da hatim indirilmesini şart kılmış olması, Sicill-i Osmani'ye göre Sultan I. Abdülhamit'in anneleri belli olmayan çocukların annelerinin de Şebsefa Fatma Hatun olduğu ihtimalini güçlendirir. İstanbul Unkapanı Atatürk Bulvarı üzerinde bulunan, Şebsefa Fatma Hatun'un kendi adıyla anılan külliye 1787 yılında tamamlanmıştır. Cami, hazire, sibyan mektebi, dükkânlar ve çeşmelerden oluşan külliyenin yol yapım çalışmaları sebebiyle günümüze ulaşmayan bazı birimleri mevcuttur. Şebsefa Fatma Hatun'un vakfiyesi H. 10 Recep 1202/M. 16 Nisan 1788 tarihinde zimmet defterine kaydedilmiştir. Vakfiyenin ana gelirlerini dükkânların kiralaları ve I. Abdülhamit'in kendi vakıflarının bir kısmının gelirleri oluştururken, zeyl vakfiyede ek olarak I. Abdülhamit'in çiftliklerinden elde edilen gelirler kaydedilmiştir.

Bu çalışma "Şeb-i Sefa Hatun Camii Vakfı ve Cumhuriyet Döneminde Bölgede Yapılan Çevre Düzenlemelerinin Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinin genel bir değerlendirilmesi olarak hazırlanmış ve Şebsefa Fatma Hatun'un vakfiyesinin incelenmesini konu edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: I. Abdülhamit, Şebsefa Fatma Hatun, Vakıf, Vakfiye, Külliye.

Şebsefa Fatma Hatun Waqf and Waqf Complex

Abstract

Şebsefa Fatma Hatun, the sixth lady-wife of Sultan Abdulhamid I, founded a waqf and had a Waqf complex built for the benefit of her son, Prince Mehmet, whom she lost at an early age. Other than Şehzade Mehmet, Şebsefa Fatma Hatun's other known child is Hibetullah Sultan. The fact that, in her waqfiya, she stipulated that a hatim be sent on behalf of four children who died at an early age, in addition to his two children, strengthens the possibility that the mothers of the children whose mothers were not known by Sultan Abdulhamid the first, according to the Sicill-i Osmani were also Şebsefa Fatma Hatun. Located on Istanbul Unkapanı Atatürk Boulevard, the social complex named after Şebsefa Fatma Hatun was completed in 1787. The complex, which consists of a mosque, hazire, primary school, shops and fountains, has some units that have not survived to the present day due to road construction works. Şebsefa Fatma Hatun's waqf deed dated 10 Rajab 1202 H./A.D. It was recorded in the embezzlement book on 16 April 1788. While the main revenues of the waqfiya were

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi, Ankara/Türkiye, adtagur@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-3058-7612>

the rents of shops and the revenues of some of Abdulhamid the first's own waqfs, additional revenues from Sultan Abdulhamid the first's farms were recorded in the supplementary waqfiyya.

This study was prepared as a general evaluation of the master's thesis titled "Şeb-i Sefa Hatun Mosque Foundation and the Effect of Environmental Regulations Made in the Region During the Republican Era" and focused on the examination of Şebsefa Fatma Hatun's waqfiyya.

Key Words: I. Abdülhamit, Şebsefa Fatma Hatun, Waqf, Waqfiyya, Social Complex.

Giriş

Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesinden sonra başlayan, mescit, cami, külliye gibi vakıf eserler etrafında şekillenen şehircilik ve iskân politikası, fetihten sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'da da aynı anlayış çerçevesinde uygulanmıştır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra, kentin yeniden kalkındırılması amacı ile vakıflar üzerinden başlattığı inşaa, imar ve iskân faaliyetlerinin önemini, kendi vakfiyesinde şu cümle ile belirtmiştir: *Hüner bir şeh'r bünyâd etmektir; Reâyâ kalbin âbâd etmektir*¹.

Fetihden sonra padişahın devlet adamlarını toplayarak, kentin her yerinde vakıflar yolu ile hizmetlerin yerine getirilmesini istediği ve kendisinin de Yeni Saray olarak bilinen Topkapı Sarayı ile Fatih Külliyesi'nin inşasını başlattığı bilinmektedir². İstanbul'un İslâm geleneklerine göre yeniden şekillenmesi sürecinde inşa edilen ilk önemli yapı 1471 tarihinde tamamlanan Fatih Külliyesi olmuştur³. XV. yüzyıldan itibaren başta padişahlar, hanım sultanlar, diğer hanedan mensupları ve devlet adamları olmak üzere toplumun hemen her kesiminden kişiler vakıf kurmuşlar ve bir kısmı günümüze kadar ulaşan dini, sosyal, kültürel ve beledi hizmetleri sağlayan hayır eserleri yaptırmışlardır.

Vakfiyesi ve inşa ettirdiği külliye ile bu çalışmaya konu olan Şebsefa Fatma Hatun, Sultan I. Abdülhamit'in altıncı kadınefendisidir. Doğum yeri ve yılı ile ilgili bilinenler oldukça sınırlıdır. Sicill-i Osmani'de yer alan kayıtlara göre Şebsefa Fatma Hatun'un çocukları Şehzade Mehmet (1776-1781) ve Hibetullah Sultan'dır (1789-1841)⁴. Ancak vakfiyesinde çocuk yaşta vefat eden oğlu Şehzade Mehmet ile birlikte isimleri zikredilen ve ruhlarına hatim indirilmesi ile ilgili şart bulunan üç kız çocuğu mevcuttur⁵. Sultan I. Abdülhamit'in kızları olarak kaydedilen ve annelerinin kimliğine dair bir kayıt bulunmayan bu çocuklar; Rabia Sultan (H. 14 Rebiülevvel 1194/M. 19 Nisan 1780), İkinci Rabia Sultan (H. 19 Şaban 1195/M. 10 Ağustos 1781) ve Alemşah Sultan'dır (H. 26 Zilhicce 1198/M. 10 Kasım 1784). Vakfiyesinde Şehzade Mehmet ile birlikte adı geçen bu çocukların annelerinin Şebsefa Fatma Hatun olduğu düşünülmektedir. Şebsefa Fatma Hatun, (H. 1220/M. 1805) yılında İstanbul'da vefat etmiş ve vakıf yolu ile inşa ettirmiş olduğu külliyenin haziresine defnedilmiştir. Mezar taşı kitabesi şu şekildedir: *Hüve 'l-Hallâku 'l-Baki, Hüdâvendigâr-ı sâbık-ı merhum ve mağfurun lehu Sultan Abdülhamid-i evvel Han Hazretleri Altıncı Kadını merhume ve mağfurun lehâ Fatma Kadın ruhu için el-Fatiha Sene 1220*⁶.

Şebsefa Fatma Hatun kurduğu vakıfla, erken yaşta vefat eden oğlu Şehzade Mehmet'in hayrına, İstanbul Unkapanı civarında *küçük ölçekli bir külliye*⁷ yaptırmıştır. Cami, sıbyan mektebi,

¹ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Alîyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.125.

² İnalçık a.g.e., s.126.

³ Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, Çev. Selim Deringil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.31.

⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Haz. Nuri Akbayar, C.IV, İstanbul, 1996, s.18.

⁵ VGMA, VGM.DEFTER, 637/0211-0212/0007.

⁶ Ayşe Didem Taygur, "Şeb-i Sefa Hatun Camii Vakfı ve Cumhuriyet Döneminde Bölgede Yapılan Çevre Düzenlemelerinin Etkisi", *T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s.47.

⁷ Mustafa Alkan, "Osmanlı Devleti'nde Vakıf, Şehir ve Toplum, *Şehir ve Yönetim*", *Kadim ve Gelenek*, C.1, Ed. A. Aydın, H.İ. Uzun, Y. Yalanız, Ankara, 2023, Ss.65-82.

çeşme, dükkanlar ve hazireden oluşan bu külliye zaman içerisinde değişiklikler geçirmiş olmasına rağmen günümüze ulaşmıştır⁸.

Şebsefa Fatma Hatun Vakfı'na ait vakfiye H. 10 Recep 1202/M. 16 Nisan 1788 tarihinde düzenlenmiş ve zimmet defterine kaydedilmiştir. Darüssade Ağası İdris Ağa, Şebsefa Fatma Hatun'un vekili, Divan-ı hümayun hocalarından Kaymakam Muhammed Efendi de vakfın mütevellisi olarak görevlendirilmişlerdir⁹. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 637 numaralı defterde 203-214 aralığında bulunan vakfiye kaydı 12 sayfadır. Metin rika ile yazılmıştır. Vakfiyenin son bölümünde yer alan bir zimmet kaydı siyakat yazısı ile kaydedilmiştir¹⁰. Söz konusu vakıf ile ilgili olarak düzenlenen zeyl vakfiye de H. 27 Zilhicce 1210 /M. 3 Temmuz 1796 tarihinde kaydedilmiştir. Zeyl vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 637 numaralı defterde, 281-287 arasında ve yedi sayfadan ibarettir. Şebsefa Fatma Hatun'un vekili Yusuf Ağa, vakfın mütevellisi ise Ahmed Efendi olarak belirtilmiştir¹¹.

1. Şebsefa Fatma Hatun Vakfı Gelirleri

Vakfiyeye göre külliye'nin kuruluşu ve akarları şöyle ifade edilmiştir: İstanbul'da Hızır Bey Mahallesi Zeyrek Yokuşu önünde bulunan Pehlivanlar Tekkesinden ayrılan bir kısım arsa ile Şebsefa Fatma Hatun'a temlik edilen kare biçimli elli zira arsanın oluşturduğu bölüm külliye'nin yeri olarak belirlenmiştir. Vakfın mütevellisi Muhammed Efendi kendisine verilen 128.500 kuruşun tümünün külliye'nin inşasına sarf edildiğini belirtmiştir. İlaveten Kırkçeşme Suları'ndan külliye'ye dört masura temiz su ayrılmıştır. Cami için avizeler, şamdanlar ve gereken her malzeme için Sultan I. Abdülhamit kendi vakfının gelirlerinden bir bölümünün buraya verilmesini şart koşarak kendi vakfiyesine kaydettirmiştir¹². Buna göre külliye görevlilerinin ücretleri için vakf-ı hümayundan 2732 kuruş tahsis edilmiştir. Ayrıca tamir ve bakım giderleri için de vakf-ı hümayun gelirlerinden ödeme yapılacağı belirtilmiştir¹³. Külliye'de inşa edilen sekiz dükkânın müteveli eliyle ve icare-i vahide ile kiralanacağı ve bu gelirin de vakfa aktarılacağı vakfiyede yer almaktadır¹⁴.

Şebsefa Fatma Hatun Vakfı için kaynak arttırımı yapılan zeyl vakfiye, Sultan I. Abdülhamit'in kendi vakfiyesinde yer alan çiftlikler ile ilgilidir. Rumeli'nde Yenişehir-i Fener Sahra nahiyesi, Marık Mahallesi'nde yer alan çiftlik yıllık 500 kuruş taksitle, zamanı geldiğinde ödenmek üzere bir borç senedi ile Şebsefa Fatma Hatun Vakfı'na ilave edilmiştir¹⁵. Ayrıca vakıf ile ilgili tüm tasarrufun Şebsefa Fatma Hatun'da olduğu, kendisinden sonra bu sorumluluğun evladına ve evlad-ı evladına verileceğini, şartlara uyulmazsa vakıf gelirlerinin Haremeyn-i Muhteremeyn'de yaşayan yoksullara bırakılacağı ve zeyl vakfiyenin onun isteği doğrultusunda düzenlendiği belirtilmiştir. Çiftlik gelirlerinin ilave edilmesi ile külliye'de görev yapan bütün çalışanların maaşlarına toplamda 156 akçe zam yapılmıştır¹⁶.

Şebsefa Fatma Hatun ve kızı Hibetullah Sultan'ın vefatlarından sonra da vakfın gelirlerinin çoğaltılması ve sürekliliğinin sağlanması adına tahsisler yapılmıştır. Harem kalfalardan biri olan Goncater Kalfa, vakfiyesinde Şebsefa Fatma Sultan Cami'sinde yapılmasını istediği hayır işleri için bir miktar para tahsis etmiş ve ayrıntılı olarak nasıl harcanacağını belirtmiştir. H. 27 Safer 1273/M.27 Ekim 1856 tarihli, *Saraylı Goncater Kalfa ibneti Abdullah bin Abdülmennan* vakfiyesine göre vakfedilen 6000 kuruşun bir kısmı ile Şebsefa Fatma Hatun Cami'sinde her Rebi'ül-evvel ayının ortalarında Hz. Muhammed'e ile ilgili menkıbelerin anlatılması, dualar okunması ve gelenlere ikramlar yapılması için 635 kuruş ayrılmıştır¹⁷.

⁸ Taygur, a.g.t., s. 83-84.

⁹ VGMA, VGM.DEFTER, 637/0205-0206/0007.

¹⁰ Taygur, a.g.t., s.48.

¹¹ VGMA, VGM.DEFTER, 637/0281-0282/0009.

¹² VGMA, VGM.DEFTER, 637/0205-0206/0007.

¹³ VGMA, VGM.DEFTER, 637/0209-0210/0007.

¹⁴ Taygur, a.g.t., s.52.

¹⁵ Müjgan Cunbur, "I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.22, S.1-2, Ss.17-68, s.25.

¹⁶ VGMA, VGM.DEFTER, 637/0283-0284/0009.

¹⁷ BOA, H.1217 (M.1803), Fon Kodu: C..SM.. (Cevdet Saray), Dosya No: 42, Gömlek Sıra No: 2189, S:00-004-005.

Tablo 1: Goncater Kalfa Vakfiyesine Göre Yapılacak Harcamalar

VAKFİYEYE GÖRE HARCAMA KALEMLERİ	ÖDENECEK MEBLAĞ
Camiye gelenlere şeker ikram	450 kuruş
Menkıbe anlatıcılarının ücreti	60 kuruş
Hizmet eden görevlilerin ücreti	30 kuruş
Öd ve güllab için	20 kuruş
Asr-ı Şerif okunması ücreti	20 kuruş
İmamlara yapılacak ödeme (2 kişi)	20 kuruş
Müezzinlere yapılacak ödeme (3 kişi)	15 kuruş
Kayyımlara yapılacak ödeme (3 kişi)	15 kuruş
Bevvab ücreti	5 kuruş
Toplam	635 kuruş

Kaynak: BOA, H.1217 (M.1803), Fon Kodu: C..SM.. (Cevdet Saray), Dosya No: 42, Gömlek Sıra No: 2189, S:00-004-005.

Şebsefa Fatma Sultan Külliyesi'nde görevli kimselerin ücretleri ile ilgili bir düzenleme de Sultan II. Abdülhamit döneminde yapılmıştır. Külliye çalışanlarının ücretlerinin arttırılmasını sağlayan bu berat R. 19 Teşrinisani 1302/M. 1 Aralık 1886 tarihlidir.

Nişân-ı şerif-i âlişân-ı samî mekân-ı sultânî ve tuğrâ-yı garrâ-yı cihân-sitân-ı hâkânî nefeze bi'l-avni'r-rabbânî bi'l-uyûni's-samedânî hükmü oldur ki;

Zeyrek'de vâki kilise câmi'-i şerifiyle Şeb Safa Kadın câmi'-i şerifini eimme vü hutebâ ve hademe-i sâiresi ma'âşâtının ber-müceb-i irâde-i seniyye Kalender Câmî-i hademesi vezâifi derecesine iblâğî zımında kilise câmi'-i şerifi hademesi vazîfeleri için şehî beş yüz otuz yedi guruş ve Şeb Safa Kadın Câmî'-i şerifi hademesi vazîfelerine dahi kezâlik dört yüz kırk beş guruşun zammı husûsuna dâir Evkâf-ı Hümâyûnum Celîlesi'nin Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi'nden bâ-mazbata tezyil olunan takrîri lede'l-arz ol vechile vezâif-i mezkûrenin zammı husûsuna irâde-i seniyye-i pâdişâhânem müte'allik ve şeref-sudûr olmuş olmağla ol bâbda sâdır olan fermân-ı âlişânım mücebince keyfiyet masârifât-ı umûmiye idâresine lede'l-havâle ber-müceb-i irâde-i seniyye-i mülâkânem hademe-i mûmâileyhimin kadîm ve zamm-ı atîk vezâif-i muhassasaları olan cem'an beş yüz yetmiş sekiz guruşun üzerine bin üç yüz iki senesi Teşrîn-i sâni'sinin on dokuzuncu gününden i'tibâren dokuz yüz seksen iki guruşun dahi zammıyla şehrisinin bin beş yüz altmış guruşa iblâğ kılındığını (...)¹⁸.

2. Şebsefa Fatma Hatun Vakfı Giderleri

Şebsefa Fatma Hatun vakfiyesine göre vakıf giderlerinin dağılımı; mukataa ödemeleri, Şaban ayında öğrenciler için yapılacak harcamalar ve çalışanların ücretlerinin ödenmesi şeklindedir. Bu harcamalara ilaveten Şebsefa Fatma Hatun'un arzusuyla vakfiyeye hayır amaçlı bir şart eklenmiştir. Mukataa ödemesi yapıldıktan sonra dükkân kira gelirlerinden artan para ile vefat eden evlatları ve vefatından sonra kendisi için de her gün hatim indirilmesini şart koşturmuşur.

¹⁸ BOA, H.1306 (M.1889), Fon Kodu: EV.BRT.. (Evkaf Berat), Dosya No: 282, Gömlek No: 1, Sıra No: 15. Transkripsiyonu için bkz. A.g.t., s.52.

Tablo 2: Eczâ-hânân Görevlileri ve Ücretleri

GÖREV	GÜNLÜK ÜCRET
Eczâ-hânân (30 kişi)	30x2= 60 akçe günlük
Noktacı-i eczâ	3 akçe günlük
Sandûk1-i eczâ	2 akçe günlük
Toplam	65 Akçe günlük

Kaynak: VGMA, VGM.DEFTER, 637/0211-0212/0007.

Mukataa Ödemeleri

Külliye yapılarının bir kısmı, başka vakıflardan mukataa yolu ile kiralanmış olduğundan, yıllık yapılan ödemeler, külliye'deki sekiz dükkânın kira gelirleri ile karşılanmıştır. Vakfın giderleri içerisinde olan bu mukataa ödemeleri için kaydedilmiş meblağ yıllık 127 kuruş, 24 paradır.

Tablo 3: Mukataa Ödemeleri

MUKATAA ÖDEMESİ YAPILAN V. AKIFLAR	YILLIK KİRA BEDELİ
Yakub Ağa Vakfı yıllık kira bedeli	25 kuruş
Hızır Bey Çelebi Mahallesi İmamlarının yıllık ücret bedeli	4 kuruş
Hayreddin Paşa Vakfı yıllık kira bedeli	44 kuruş
Aşçıbaşı Ahmed Çelebi Vakfı yıllık kira bedeli	10 kuruş
Muhyiddin Fenari Vakfı yıllık kira bedeli	31 kuruş, 12 para
Çöpçüzade Vakfı yıllık kira bedeli	9 kuruş, 12 para
Neslişah Sultan Vakfı yıllık kira bedeli	4 kuruş
Toplam	127 ruş, 24 para

Kaynak: BOA, H.1306 (M.1889), Fon Kodu: EV.BRT.. (Evkaf Berat), Dosya No: 282, Gömlek No: 1, Sıra No: 15. Transkripsiyonu için bkz. Taygur, a.g.t, s.52.

Şaban Ayında Yapılacak Harcamalar

Şebsefa Fatma Hatun Vakfı'nda, mektep öğrencileri ve öğretmenleri için Şaban ayında, Berat Kandili geldiğinde yapılacak harcamalar özel olarak belirtilmiştir. Sultan I. Abdülhamit tarafından Şebsefa Fatma Hatun Vakfı'na, Evkaf-ı Hümayun'dan yıllık olarak tahsis edilen 2732 kuruşluk gelirin nemasıyla birlikte bir kısmı Şaban ayında yapılacak olan harcamalara ayrılmıştır.

Tablo 4: Şaban Ayında Mektep ve Talebeler İçin Yapılan Harcamalar

VAKFİYEYE GÖRE ŞABAN AYI HARCAMA KALEMLERİ	ÖDENECEK MEBLAĞ
Mektep talebeleri için fes, kapama, entari, kuşak, dizlik, nalçe baha alınması (30 talebe)	200 para
Mülazımlara verilecek ücret (? Kişi)	800 para
Muallimin giysi parası	15 kuruş
Muallim halifesinin giysi parası	15 kuruş
Bahar aylarında talebelerin gezi masrafı için	20 kuruş
Mektep ocağına kömür alınması için	13 kuruş
Toplam	1000 para 63 kuruş

Kaynak: VGMA, VGM.DEFTER, 637/0209-0210/0007.

Tablo 5: Şaban Ayında Cami ve Görevliler İçin Yapılan Harcamalar

VAKFİYEYE GÖRE ŞABAN AYI HARCAMA KALEMLERİ	ÖDENECEK MEBLAĞ
Cami şamdanlarına balmumu ve kâfuru alınması için	320 kuruş
Cami ve minarede kullanılmak üzere revgan yağı alınması için	385 kuruş
Minarede kullanılmak üzere şamandıra, kandil, kömür, astar ve sabun için	32 kuruş
Devlet-i Aliyye'nin su nazırı ağalarına tatlı su yapılmasına yardım ettikleri için	20 kuruş
Toplam	757 ruş

Kaynak: VGMA, VGM.DEFTER, 637/0209-0210/0007.

Külliye Görevlilerinin Ücretleri

Külliye görevlileri görev yaptıkları bölüm ve hizmetlerine göre üç grup altında incelenmiştir. Zeyl vakfiye ile yapılan ücret artışları da tablolarda yer almaktadır.

Tablo 6: Cami Görevlileri Ücretleri

GÖREV	Vakfiyede belirlenen günlük ücret	Zeyl vakfiyeye göre yapılan zam	TOPLAM ÜCRET
-------	-----------------------------------	---------------------------------	--------------

Vaiz	20 akçe	28 akçe	48 akçe
Hatip	25 akçe	8 akçe	33 akçe
İmam-ı Evvel	35 akçe	12 akçe	47 akçe
İmam-ı Sani	33 akçe	8 akçe	41 akçe
Müezzin-i Evvel	18 akçe	8 akçe	26 akçe
Müezzin-i Sani	17 akçe	6 akçe	23 akçe
Müezzin-i Salis	15 akçe	6 akçe	21 akçe
Kayyım-ı Evvel	19 akçe	8 akçe	27 akçe
Kayyım-ı Sani	16 akçe	6 akçe	22 akçe
Kayyım-ı Salis	15 akçe	6 akçe	21 akçe
Ser Mahfil	16 akçe	3 akçe	19 akçe
Devirhan-ı Sani	15 akçe	2 akçe	17 akçe
Devirhan-ı Salis	14 akçe	2 akçe	16 akçe
Kandil-i Minare	10 akçe	2 akçe	12 akçe
Vaiz (yeni görevlendirme)			20 akçe
Toplam	268 akçe	48 akçe	393 akçe

Kaynak: VGMA, VGM.DEFTER, 637/0283-0284/0009.

Tablo 7: Mektep Görevlileri ve Ücretleri

GÖREV	Vakfiyede belirlenen günlük ücret	Zeyl vakfiyeye göre yapılan zam	TOPLAM ÜCRET
Muallim-i Mekteb	30 akçe	6 akçe	36 akçe
Halife-i Mekteb	25 akçe	3 akçe	28 akçe
Hace-i Küttab	20 akçe	2 akçe	22 akçe
Hace-i Meşk-i Hattat	15 akçe	2 akçe	17 akçe
Talebeler (30 kişi)	2x30 = 60		60 akçe
Toplam	150 akçe	13 akçe	163 akçe

Kaynak: VGMA, VGM.DEFTER, 637/0283-0284/0009.

Tablo 8: Bakım, Onarım, Temizlik Görevlileri ve Ücretleri

GÖREV	Vakfiyede belirlenen günlük ücret	Zeyl vakfiyeye göre yapılan zam	TOPLAM ÜCRET
Bevvab-1 Avlu	18 akçe	2 akçe	20 akçe
Bevvab-1 Avlu (ikinci)	18 akçe	2 akçe	20 akçe
Rah-1 Abı Çeşmha	8 akçe	2 akçe	10 akçe
Muvakkit-i Cami	18 akçe	6 akçe	24 akçe
Ferraş-1 Cami	4 akçe	6 akçe	10 akçe
Toplam	66 akçe	18 akçe	84 akçe

Kaynak: VGMA, VGM.DEFTER, 637/0285-0286/0009.

Tablolarda görüldüğü üzere toplam ücretler üzerinden yapılan zam, her grup için ayrı bir oranda gerçekleşmiştir. Cami görevlileri 268 akçe olan ücretlerinin üzerine 48 akçe zam almışlardır. Bu artış %17,9'a karşılık gelmektedir. (Vaiz ilk defa görevlendirildiği için ona tahsis edilen maaş bu hesaplamanın dışındadır) Mektep çalışanları toplam 90 akçe olan ücretlerine 13 akçe zam almışlardır ki %14,4 değeri ile en az artış bu grupta gerçekleşmiştir. Ancak mektep hocalarına Şaban ayında da giysi parası verildiği için zam oranı bu nedenle daha düşük tutulmuş olabilir. Mektepte okuyan talebelere verilen günlük 2 akçe ücret değişmemiştir. Temizlik, bakım onarım görevlileri en fazla zam alan grup olarak görünmektedirler. Aldıkları zam oranı %27 olarak hesaplanmıştır. Fakat asıl vakfiyede yer alan bazı görevliler (suyolcu, acısu çeşmesi görevlisi, neccar kalfası ve kurşun tamircisi) zeyl vakfiyeye göre zam alan görevlilerin içeriğinde yer almamaktadır. Ancak bu durumun görev tanımlarının kapsamında ilgili değişiklikler sebebi ile ortaya çıktığı düşüncesi kabul görmektedir. Bir vakıf çalışanı üzerinde birkaç farklı görevlendirme olması mümkündür¹⁹.

Vakıf kurulduktan sonra zeyl vakfiye ve çeşitli tahsisler ile gelir arttırımı yapılmıştır. Son düzenleme Sultan II. Abdülhamit döneminde olmuştur. Çeşitli vakıf defterleri ve saray mutfağının tüketim verilerinden hareketle XVIII. yüzyıl sonundan XIX. yüzyıl ortalarına kadar geçen zaman diliminde özellikle gıda fiyatlarının 15 kat gibi bir artış gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti tarihinde fiyatların en hızlı arttığı dönem olarak kaydedilmiştir²⁰.

Şebsefa Fatma Hatun Külliyesi'nde en fazla görevli cami bünyesinde yer almıştır. Sonradan görevlendirilen ikinci bir vaizden sonra camide çalışan kişi sayısı 15 olmuştur. Ayrıca Şebsefa Hatun'un özel şartı sebebi ile; kendisi ve evlatları için her gün bir hatim indirme görevini üstlenen 32 görevli daha mevcuttur. Mektep bünyesinde 4 görevli vardır. Temizlik, bakım onarım görevlileri için vakfiyeler arasında sayı ve görev tanımı olarak farklılıklar görülmektedir ancak bu durum aynı kişinin birden çok görev üstlenmesinden kaynaklanmaktadır. Vakfiyede olmayıp zeyl vakfiyede yer alan görevlendirmeler, bir muvakkit ve bir ferraş kadrosu ilavesidir²¹.

3. Şebsefa Fatma Hatun Külliyesi

Vakfiyesine göre İstanbul, Zeyrek, Hızır Bey Çelebi Mahallesi'nde inşa edilen külliye günümüzde Atatürk Bulvarı ile Hacı Kadın Caddesi'nin köşesinde konumlanmıştır²². Külliye'nin giriş

¹⁹ Taygur, a.g.t., ss.55-61.

²⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı – Türkiye İktisadi Tarihi 1500 – 1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.171-172.

²¹ Taygur, a.g.t., s.126.

²² Taygur, a.g.t., s.82-83.

cephesi Atatürk Bulvarı üzerinde yer almaktadır. Cami, mektep, çeşmeler, sekiz dükkân ve küçük bir hazireden oluşan külliye, Atatürk Bulvarı'nın yapımı sürecinde bazı bölümlerini kaybetmiştir. Ana yapı olan caminin altında, caddeye bakan yönde bulunan dört dükkân kot altında kaldığı için günümüze ulaşmamıştır. Ana kapı ve çeşmeler özgün yerlerini ve biçimlerini kaybetmişlerdir. Yapının bahçe duvarları yeniden inşa edilirken kapı ve çeşmeler özgün halinden farklı olarak konumlandırılmıştır²³.

Külliyenin en önemli yapısı olan cami 1787 yılında tamamlanmıştır. Mimarının Mimar Ağa Mehmet Tahir olduğu düşüncesi yaygındır. Bir mahzen üstünde yükselen barok cami, taş ve tuğlanın sırasıyla, birlikte kullanıldığı *almaşık örgü*²⁴ adı verilen bir teknik ile inşa edilmiştir. Caminin Atatürk Bulvarı'na bakan kuzey cephesinde iki taraflı merdivenlerle ulaşılan beş bölümlü, 2 katlı bir son cemaat yeri bulunmaktadır²⁵. Yapı tek minareli olup, taştan inşa edilmiş tek şerefeli minare caminin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Son cemaat yerinden cami iç mekânına geçiş kapısı üzerinde eserin kitabesi yer almaktadır. Kitabe Şeyhülislam Yahya Tevfik Efendi tarafından kaleme alınmıştır:

“Padişah-ı müttakî Abdülhamid Han-ı veli Hâmi-i şer’-i mübîn Sultan Mansur el-livâ Evvel-i şehinşâh kim ebu’l-hayrattır zevcâtı da Ümmehât hayr ve ihsan oldu bî-reyb ribâ Şehzade Hazreti Sultan Mehmet madei Fatıma Altıncı Kadın Şeb Safa farû’n-nisa Yaptı bir cami-i mahall-i lâ-yüfide bî-bedel Etti zühr-i ahiret makbul ola rûz-i ceza Öyle cami kim hulûs-i kalb ile bünyâd ola Kabetullah gibi onda müstecâb olur dua Mekteb-i pakizesi talim-i sıbyân etmeye Bir kafestir murg-i Hakk-ı Kur’an eder onda sada Bâb-ı camide iki çeşme zebân-ı evveleden Fihî mâ aynân tecriyân okur subh ü mesâ Kasdı bu kim hissemend edip sevabından tam Ruh-i yâ kün şâd ede Şehzade merhumun Huda Dedi Kazaskeri Tevfik ona bir himmet-i tam Etti her mısrada tarih tekmîlen eda Lâ-yeuddü ecr ü sevab ede keremullah ona Kıldı Altıncı Kadın bir cami-i zîbâ bina”²⁶.

Caminin harim kısmı kareye yakın dikdörtgen planlı olup, cephe duvarlarında ve kubbe kasnağında yer alan simetrik pencereler sayesinde oldukça aydınlık bir iç mekâna sahiptir. Mihrap mermerden yapılmış olup, barok dönemin süsleme programına uygun biçimde perde motifi bezenerek süslenmiştir. Mermer vaaz kürsüsü de orijinal olmasına karşın, ahşap minber orijinal değildir²⁷. Cami iç mekânında yer alan ayetler, doğu ve batı duvarı boyunca bir kartuş halinde devam etmiştir. Kubbede, dilimli bir madalyon içinde Fatır Suresi'nin 41. Ayeti yazılmıştır. Diğer ayetler, cami iç mekânında mihrap duvarında ve cami cümle kapısının üzerinde kartuşlar ve madalyonlar içinde yer almıştır. Caminin süslemeleri de ayet kartuşlarında, pencere çerçevelerinde, mihrap ve vaaz kürsüsünün içinde, kubbede ve diğer mimari elemanların üstünde kalem işi tekniğiyle yapılmış, bitkisel süslemelerden müteşekkildir.

Caminin doğu yönünde, külliyein Hacı Kadın Caddesi üzerinde bulunan kapısının önünde yer alan hazire ile cami, alçak bir duvar ile birbirlerinden ayrılmışlardır. Hazirede yirmi dokuzu kitabeli olmak üzere kırk sekiz mezar taşı yer almaktadır.

Günümüzde cami görevlilerine tahsis edilmiş olan sibyan mektebi, caminin batısında, Atatürk Bulvarı ile Manifaturacılar Sokağı'nın kesişiminde konumlandırılmıştır. Taş ve tuğla kullanılarak almaşık örgü tekniğinde inşa edilen fevkâni mektep, tek katlıdır. Dikdörtgen planlı yapının girişi, camiye bakan cepheden sağlanmıştır. Yapının Atatürk Bulvarı'na bakan cephesinin köşelerinin pahlanarak yumuşatılması ve aynı cephede yer alan bir kuş evi dışında, iç mekân da dahil olmak üzere

²³ Tuğba Erzincan, “Şebsefa Kadın Külliyesi”, *DİA*, C. XXXVIII, ss. 397-398.

²⁴ Metin Sözen, Uğur Tanyeli, *Sanat, Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2011, s.22.

²⁵ Yasemin Suner, “Şebsefa Kadın Camii ve Sibyan Mektebi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, Ss.141-142.

²⁶ Hasan Yılmaztürk, “Yahya Tevfik ve Divânı”, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014, s.395-396.

²⁷ Tuğba Erzincan, “Şebsefa Kadın Külliyesi”, *a.g.e.*, s.397-398.

süsleme unsuru bulunmamaktadır²⁸. Bir müfettiş raporuna göre mektepteki eğitim öğretim faaliyetlerinin 1912-1914 tarihleri arasında da sürdürüldüğü anlaşılır²⁹.

Şebsefa Fatma Hatun'un vakfıyesine göre kaydedilen sekiz dükkândan yalnızca dördü günümüze ulaşabilmiştir. Cami ile mektebin arkasındaki boş alanda, kot farkından yararlanılarak bir alt kota yerleştirilen dükkânlardan dördü, Atatürk Bulvarı'nın yapımı sırasında tamamen kullanılamaz duruma gelip kaldırılmışlardır³⁰. Günümüze ulaşan dört dükkân, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün sorumluluğunda olup, kiraya verilmektedirler.

Külliye'nin Atatürk Bulvarı üzerinde yer alan mermerden yapılmış ana giriş kapısı ve iki yanında yer alan çeşmelerin yeri, Bulvar açılırken değiştirilerek özgünlüğünü kaybetmiştir. Çeşmelerin lüleleri ve tekneleri günümüze ulaşamamıştır³¹. Külliye'nin günümüzdeki bir diğer kapısı da Hacı Kadın Caddesi'ne açılmaktadır. Külliye duvarları orijinal değildir.

Şebsefa Fatma Hatun'un vakfıyesinde yer alan ve yukarıda adı geçen yer değişikliği ya da Atatürk Bulvarı'nın yapımı esnasında orijinaliği yitirilerek yeri değiştirilen kapı ve çeşmeler ve dört dükkân dışında kalan bir muvakkithane'nin günümüze hiç ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan 17 Haziran 1952 tarihli bir belgeye göre, ahşap mahfel olarak kaydedilmiş, eski rüştiye mektebi de külliye sınırları içinde yer alan ve günümüze ulaşamayan yapılardan bir diğeridir.

Sonuç

İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey tarafından yaptırılan mescit, kendi adı ile anılan bir mahallenin kurulmasını sağlamıştır. İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne göre *Hızır Bey Çelebi Mescidi Mahallesi* olarak kurulan bu mahallede yaklaşık üç yüz yıldan uzun bir süre sonra bir kadınefendi külliyesi inşa edilmiştir. Özellikle cami ve sıbyan mektebi merkezli bir manzume olan Şebsefa Fatma Hatun Külliyesi'nin vakfıyesine göre 30 talebe için bir eğitim kurumu tesis edilmiştir. Kuruluşundan yüz otuz yıl sonra, İstanbul'un işgal edilmesiyle külliye'nin bir süre işlevsiz kaldığı belgeler üzerinden tespit edilmiştir. Şahsiyet Kayıtlarında yer alan R. 29 Nisan 1334/M. 29 Nisan 1918 tarihli bir açıklamaya göre caminin işgal altında olması sebebi ile hiç kimseye görevlendirme yapılmadığından bahsedilmektedir. Cumhuriyet döneminden itibaren külliye'nin eğitim işlevi ortadan kalkmıştır. Külliye, cami merkezli bir vakıf eseri olarak işlevini sürdürmektedir.

Vakıf kurumu tarihsel bağlamda İslamiyet'ten öncesinde de varlık göstermiş olmasına karşın, Türk ve İslam dönemiyle birlikte kapsamı genişletilmiş ve sayıca artmış olduğundan bir Türk-İslam devletleri geleneği olarak görülmüştür. Özellikle Osmanlı döneminde kentlerin gelişimi vakıf kurumu üzerinden sağlanmıştır. Toplumun eğitim, sağlık, ibadet, çeşitli sosyal yardımlar, bayındırlık ve beledi hizmetler gibi çok çeşitli ihtiyaçları, vakıf kurumları vasıtası ile yerine getirilmiştir. Büyük külliyeler etrafında şekillenen han, hamam, bedesten gibi ticari yapılarla kent merkezinin gelişimi sağlanırken, bu yapılar aynı zamanda vakıfların gelir kaynaklarını oluşturmuş ve bu sayede vakıfların hayır işlevinin yerine getirilmesini sağlayan akarlar elde edilmiştir. Süreklilik arz etmesi sebebiyle vakıflar, Osmanlı Devleti'nin toplumsal hayatında padişah'tan, vakıf çalışanlarına değin her kesimi etkileyen önemli bir kurum olarak, başta İstanbul olmak üzere, tüm Osmanlı kentlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Bibliyografya

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

H.1217 (M.1803), Fon Kodu: C..SM.. (Cevdet Saray), Dosya No: 42, Gömlek Sıra No: 2189, S:00-004-005.

²⁸ Güneş Ercan, "İstanbul'daki Sıbyan Mektepleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Kürsüsü*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, 1967, s.59.

²⁹ Ali Naci Özyalvaç, "Bir Müfettiş Raporu'nda Erken 20. Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri", *Türkiyat Mecmuası*, C.21, Bahar 2011, Ss.345-373, s.361.

³⁰ Tuğba Erzincan, "Şebsefa Kadın Külliyesi", *a.g.e.*, s.397-398.

³¹ Yasemin Suner, "Şebsefa Kadın Camii ve Sıbyan Mektebi", *a.g.e.*, s.141-142.

H.1306 (M.1889), Fon Kodu: EV.BRT.. (Evkaf Berat), Dosya No: 282, Gömlek No: 1, Sıra No: 15.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGM.DEFTER, 637/0205-0206/0007.

VGM.DEFTER, 637/0209-0210/0007.

VGM.DEFTER, 637/0211-0212/0007.

VGM.DEFTER, 637/0281-0282/0009.

VGM.DEFTER, 637/0283-0284/0009.

VGM.DEFTER, 637/0285-0286/0009.

2. Araştırma Eserler

ALKAN, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Vakıf, Şehir ve Toplum, *Şehir ve Yönetim, Kadim ve Gelenek*, C. 1, Ed. A. Aydın, H.İ. Uzun, Y. Yalanız, Ankara, 2023, Ss.65-82.

CUNBUR, Müjgan, ” I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.22, S.1-2, Ss.17-68.

ÇELİK, Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, Çev. Selim Deringil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

ERCAN, Güneş, “İstanbul’daki Sıbyan Mektepleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Kürsüsü*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, 1967.

ERZİNCAN, Tuğba, “Şebsefa Kadın Külliyesi”, *DİA*, C. XXXVIII, Ss. 397-398.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Haz. Nuri Akbayar, C.IV, İstanbul, 1996.

ÖZYALVAÇ, Ali Naci, “Bir Müfettiş Raporu’nda Erken 20. Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C.21, Bahar 2011, Ss. 345-373.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı – Türkiye İktisadi Tarihi 1500 – 1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

SÖZEN, Metin, TANYELİ, Uğur, *Sanat, Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2011.

SUNER, Yasemin, “Şebsefa Kadın Camii ve Sıbyan Mektebi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.

TAYGUR, Ayşe Didem, “Şeb-i Sefa Hatun Camii Vakfı ve Cumhuriyet Döneminde Bölgede Yapılan Çevre Düzenlemelerinin Etkisi”, *T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

YILMAZTÜRK, Hasan, “Yahya Tefvik ve Divânı”, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol.:2-Sayı/Issue:4

Aralık 2024/December 2024

Başvuru/Submitted: 26 Aralık 2024/26 December 2024

Kabul/accepted: 29 Aralık 2024/29 December 2024

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.14565126

Araştırma Makalesi/Research Article

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

1875 Hersek İsyanı ve Sırbistan

Ayşe ÖZKAN*

Özet

1875'te çıkan Hersek İsyanı ardından gelen pek çok gelişmenin tetikleyicisi olmuş ve önemli sonuçlara yol açmıştır. Panslavist komiteler tarafından bu tarihten çok önce bir isyan girişimi amaçlanmıştır. Sırbistan özelinde 1860'larda Prens Mihail Obrenoviç döneminde Balkan ittifakları yapılmış ve genel bir Balkan ayaklanması çıkması için alt yapı hazırlanmaya çalışılmıştır. Ancak Mihail'in 1868'de öldürülmesiyle bu plan sekteye uğramıştır. Sosyalist ve milliyetçi çeşitli çevreler kurdukları cemiyetler vasıtasıyla bu talebi devam ettirmişlerdir. Prens Milan Obrenoviç ise savaş taraftarı olmadığından böyle bir isyana destek vermek istememiş ancak toplumun ve milliyetçi devlet adamlarının baskısına daha fazla dayanamamıştır. Ayaklanmadan bir süre sonra Karadağ ile ittifak girişiminde bulunacaktır. Karadağ ilk aşamada bir cevap vermese de 1876'dan itibaren buna sıcak bakacak ve Osmanlı Devleti'ne tabi olan bu iki prenslik savaşa karar vereceklerdir. 1875'ten 1876'daki savaşa kadar olan süreç ve öncesi bu makalede incelenecektir. Sırbistan'ın resmi ve gayri resmi çevrelerinin isyana bakışları, destekleri ve Milan'ın durumuna da makale de değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: 1875, Hersek, İsyan, Osmanlı Devleti, Sırbistan.

1875 Herzegovina Revolt and Serbia

Abstract

The Herzegovina Rebellion, which broke out in 1875, led to many events and led to important consequences. A rebellion attempt was aimed by Pan-Slavist committees long before this date. In Serbia specifically, Balkan alliances were made in the 1860s during the reign of Prince Mihail Obrenovic and a general Balkan uprising was considered. However, this plan was interrupted when Michael was killed in 1868. Various socialist and nationalist circles continued this through the societies they established. Since Prince Milan Obrenovic was not a fan of war, he did not want to support such a rebellion, but he could not withstand the pressure of society and nationalist statesmen any longer. Some time after the uprising, he attempted an alliance with Montenegro. Although Montenegro did not give an answer at the first stage, it would be positive from 1876 onwards and these two principalities, which were subject to the Ottoman Empire, would decide to go to war. The period from 1875 to the war in 1876 and before will be examined in this article. The view and support of Serbia's official and unofficial circles towards the rebellion and the situation in Milan will also be mentioned in the article.

* Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Çankırı/Türkiye. E-posta:ayseozykan@karatekin.edu.tr., ORCID:0000-0001-5300-0627.

Key Words: 1875, Herzegovina, Rebellion, Ottoman Empire, Serbia.

1. İsyân Öncesi Durum

1868 yılında Sırp Prensi Mihail Obrenoviç'in öldürülmesi üzerine yerine Milan Obrenoviç geçmiştir. Ancak kendisi henüz reşit olmadığından Savaş Bakanı Milivoje Blaznavac, millet meclisi üyelerinden Gavriloviç ve Yovan Ristiç naip olarak atanmışlardır¹. Mihail'in öldürülmesi ile Sırp milli faaliyetlerinde kısa bir durgunluk yaşansa da sonrasında faaliyetler devam etmiştir². Daha 1866 yılında, Sırp hükümeti *Avrupa Türkiyesi'nde Hristiyanların Ayaklanması* projesini hazırlamıştır. Buna göre 15.000 Bosnalı'dan başka 5.000 Hersekli, 2.000 Makedon, 2.000 Eski Sırbistanlı, 30.000 Yunan ve 15.000 Arnavut ayaklanacaktı. Bunlar Sırbistan ve Karadağ ile Osmanlı Devleti'ne karşı ulusal bağımsızlık savaşına gireceklerdi. Aynı tarihli bir başka belgede ise Sırp hükümeti ihtilal kuvvetlerini Drina, Morova, Karadağ-Hersek ve Bosna Kraynası olmak üzere dört askeri gruba ayırmıştı. Bu stratejik dağılımla Türk kuvvetleri çember içine alınmış oluyordu³. 1868 yılında ise Rusya tarafından kışkırtılan Sırbistan'ın Bosna ve Karadağ topraklarının ilhakı vaat edilerek Osmanlı Devleti ve Avusturya aleyhinde Rusya, Prusya ve İtalya ile ittifak kurduğu haberleri alınmıştır. Bu ittifaka Transilvanya'nın ilhakı vaadiyle Eflak da dahil edilmişti. Sırplar tüm dikkatlerini Bosna'ya yöneltirken, naiplik de Bosna'da ayaklanma çıkarmak amacıyla çalışmaya başlamıştır. Komiteler kurulmuş ve örgütlenmesi Belgrad ve Çetine tarafından yürütülmüştür. Belgrad'daki komitenin başında Papaz Niçifor Duçiç, Miço Lyubibratiç ve Niko Okan bulunmaktaydı. Bir de Risto Yeçiç vardı. Tüm bu kişiler maaşlarını Belgrad hükümetinden almakta idiler⁴. Niko Okan Bosna işlerinden sorumlu iken Lyubibratiç Hersek işlerine bakmaktaydı. Okan'ın 1868'de Bosna için bir alarm projesi olarak hazırladığı plana göre Bosna-Hersek'in kurtuluşu iki etapta olacaktı. İlki halkı ayaklandırmaktı ve ayaklanma önce Hersek'te sonra da Bosna'da çıkarılacaktı. İkinci etapta ise Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş açacak, asi çetelerle birleşecek ve Bosna-Hersek'i kurtardıktan sonra bunu büyük devletlere kabul ettireceklerdi⁵.

Komitenin temasta olduğu kişi naip Yovan Ristiç idi. Diğer naip Blaznavac, Osmanlı Devleti ve Batılı devletlerin Sırplar hakkında iyi niyetleri olduğundan ilişkileri bozmama taraftarı iken, Rusya taraftarı Yovan Ristiç ise dış politikada milliyetçi bir çizgi takip edilmesini istemekteydi. O bütün Sırpları birleştirmek için askeri güç kullanılmasına öncelik vermekte ve milli birleşmenin elde tüfekle olabileceğini söylemekteydi⁶.

İsyana katılım için katolikler ve müslümanlar ile bağlantıya geçilmiştir. Katolikler ile papazları aracılığıyla ilişki kurulmuştur. 1869-1870 kışında Batı Hersek Katolik halkının ayaklanma hazırlıkları için bir plan yapan Girga Skriç bu papazlardan biriydi.

1869'da bazı müslüman Nikşik beyleri Belgrad'a çağrılarak Türklere karşı harekete davet edilmiş ve karşılığında beylerin topraklarına dokunulmayacağı vaat edilmiştir. Ticaret için Belgrad'a gelen beylerle de temaslar kurulmuştur. Bosna'nın Sırbistan'a barış yoluyla katılmasına çalışılıyordu. Bosna Sırbistan'a katılırsa, Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne ödediği vergi miktarının arttırılması tasarlanmaktaydı.

¹ Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı*, IQ Yay., İstanbul 2011, s. 220.

² David MacKenzie, *Serbs and Russians*, New York 1996, s. 35.

³ Kemal Baltalı, "1875-1878 Balkan Buhranı", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. IX, S. 68-69, 1982, s. 49-50.

⁴ Özkan, *age*, s. 238.

⁵ Baltalı, *agm*, s. 50.

⁶ Özkan, *age*, s. 238-239.

1870'e gelindiğinde Kaptan Oreskoviç, Sırbistan'ın Türklere karşı savaş planını hazırlamıştır. *Bosna bize gelmez, biz Bosna'ya gitmeliyiz* planın parolasıydı ve Bosna Amüslümanları arasında Sırp milliyetçiliğini uyandırmak ve Bosna'da din ayrımı yapmamak planın ilkeleri idi⁷.

Osmanlı Devleti ise Memleketeyn ve Sırbistan taraflarında olan hareketlerden haber alınması için vasıtalar sağlamaya çalışmış ve uygun miktarda para ayırmıştır. Eşkiya reislerinin Sırbistan naiplerinden Ristiç, Rusya'nın Belgrad Konsolosu Çiçkin, Karadağ'da Prens Nikola, Bosna-Hersek'te Rusya konsolosları, Ragusa'da Rusya konsolosu ve baş katibi olduğunu Osmanlı Devleti bilmekteydi⁸. 1860'ların sonlarında Bosna-Hersek'te ortam bozulmaya başlamış ve 1869'da Rus destekli Slav tahrikçilerinin aranıp bulunması için Osmanlı Devleti harekete geçmiştir. Mostar yakınındaki Jitomisliç Ortodoks Manastırı'ndaki Sırp propagandasının peşine düşülmüştür⁹.

Planların ve gizli örgütlerin yanında bir eğitim örgütü olarak 1866 yılında kurulan Sırp Gençlik *Omladinist* Hareketi de vardı. Hareketin görevi *birleşmiş gençlere ilmin ve gerçeğin yardımıyla Sırp milletini tanıtmak ve geliştirmek* idi¹⁰. Omladina, Ortaçağ Sırp Krallığı'nın yeniden kurulmasını hedefliyordu. Sırlar özerk Sırbistan dışında Habsburg İmparatorluğu'nda, Karadağ'da, Bosna ve Hersek'te ve Eski Sırbistan'da yaşadıklarından, Omladina Bosna ve Hersek'i Sırbistan'a ilhak etmek istiyordu. Ayrıca Eski Sırbistan ve Makedonya'yı da ilhak ederek Karadağ ile birleşme de öngörüyordu. Sv. Miletic önderliğindeki bu hareket 1871 sonbaharında Hersek'te ve sonra da Bosna'da çıkacak bir ayaklanma ile Karadağ, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Bulgaristan'ı kapsayacak büyük bir bağımsız devlet kurma planı yapmıştır. Bu plan Sırp Hükümeti'ne bildirilmiştir. Böylece iş birliği sağlanmaya çalışılmış ve Sırbistan'ın gerektiğinde harekete geçmesi istenmiştir. Yapılacak savaşa Karadağ da katılacaktı fakat Karadağ'ın ayaklanma hazırlıklarında parmağı görüldüğünden ve Sırbistan ile Karadağ'ın arasında rekabet olduğundan bu teklif reddedilmiştir. Sırp hükümeti 1871'de *Yugoslav Birliği Cemiyeti* adlı yeni bir örgüt kurmak istemiş ve Omladinistlerin çalışmalarını kendi ellerine almak istemiştir. Bundan memnun olmayan bazı Omladinist çevreler ise Çetine'de *Sırların Birleşme ve Kurtuluş Birliği*'ni kurmuşlardır¹¹. Belgrad ve Novisad'da şubelerini açan bu cemiyet Sırp hükümetinin yardımı olmadan Bosna'da ayaklanma çıkartmak, Sırların yaşadığı bölgelerde komiteler kurmak ve Sırp topluluklarının dostlarıyla bağlantılar kurmak istemekteydi. Belgrad ve Çetine arasındaki rekabeti önlemek ve ulusal kurtuluş hareketini tek bir merkezden idare etmek isteyen bu cemiyet başarılı olamamıştır. 1868'den sonra bu iki sülalenin barıştırılma çabaları başarısızlığa uğramıştır¹².

Gençlik hareketinin yanı sıra sosyalistler de çalışmalara başlamıştır. Svetozar Markoviç önderliğindeki Sırp İhtilalci Partisi 1871-1872'de Osmanlı topraklarında ulusal ve sosyal bir ihtilal hazırlamaya başlamıştır. Rus ihtilalcileriyle de temasları olan bu parti ayaklanmayı kendileri çıkarmayı ve Sırp ile Karadağ hükümetlerini de savaşa katmayı tasarlamıştır. Diğer örgütler ise Sırbistan ve Karadağ'ın bir anlaşma yaparak savaşı beraber çıkarmalarını istiyorlardı. 1872'de *Şumadiye Bölgesi İhtilalci Ana Komitesi* ve arkasından Novi Sad'da *İhtilalci Kurtuluş Merkez Komitesi* kurulmuştur. Rusya bu komitelerin ihtilalci harekete dönüşmesinden korkmuş ve Sırp hükümetinden bunların yasaklanmasını istemiştir. Çünkü Sırp sosyalistlerinin Rus ihtilal muhalefet çevreleriyle ilişkisi vardı. Dolayısıyla bu örgütlerin Sırp hükümetiyle iş birliği çabaları sonuca ulaşmamış ve engellenmiştir¹³.

⁷ Baltalı, agm, s. 50.

⁸ Özkan, age, s. 240.

⁹ Noel Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, çev. Aşkın Karadağlı, İstanbul 1999, s. 217.

¹⁰ Baltalı, agm, s. 52.

¹¹ Özkan, age, s. 240-241.

¹² Baltalı, agm, s. 53.

¹³ Özkan, age, s. 241-242.

1872 yılında Belgrad, Sırbistan'ın bağımsızlığını ilan etmeye ve onu Bosna, Hersek ve Eski Sırbistan (Kosova) ile birleştirmeye ve böylece Büyük Sırbistan'ı yaratmaya hazırlanmıştır¹⁴. Belgrad'da ve Avusturya'nın Slav olan yerlerinde çıkan gazetelerde de Bosna'nın Sırbistan'a katılacağına dair birtakım haberler çıkmış ve vilayette kargaşa artmıştır. Bosna'nın kuzey taraflarında özellikle Bihaç çevresinde bazı ihtilal belirtileri bulunduğu haberi alınmış, Yenipazar sancağındaki kazalarda da gayrimüslim halkı Karadağ ve Sırbistan'a meylettirmek isteyen kişiler yakalanmıştır. 1872'de Hersekli göçmenler Belgrad'da toplanmış ve 1873'te Karadağ'ın desteğiyle bir ayaklanma başlatma kararı almışlardır. Bu sırada Karadağlılar taraftar kazanmaya çalışırken Sırlar da silah ve savaş mühimmatı tedarikinde bulunmaktaydılar¹⁵. 1872'de Bosnasaray Rus Konsolosluğu'ndan Viyana Komitesi'ne gönderilen şifreli telgrafta da *"Belgrad'daki şenliklerin derin ve iyi tesirler meydana getirdiği, Bosnasaray'ın zengin ve ileri gelen yurtseverlerinin galeyana gelerek kendisini ziyaret ettiği, Osmanlı Devleti ve Sırbistan arasında bir savaş çıkarsa gönüllüleri teçhiz için varlıklarından yarısını fedaya hazır olduklarını bildirdikleri"* belirtilmiştir. Onların yurtseverliklerini alkışlayarak, durumu imparatorluk hükümetine bildireceğini vaat ettiğini, savaş çıkması ihtimali ile ilgili bunun için müsterih olmaları ve şu aralık çarpışmaya girilirse bile bunun pek de uzak olmadığını, Sırbistan'ın savaşa hazırlandığını, bütün evlatlarının yardımına muhtaç olduğundan gönüllü teçhiz etmek niyetlerini tatbik etmelerini tavsiye ettiğini, yurt uğruna feda etmek istedikleri bağışlarını Prens Milan'a teslim etmek üzere cemiyetleri üyelerinden iki kişiye vermeleri ve Belgrad'a göndermelerinin kararlaştırıldığını bildirmiştir. Yine Ragusa'da Rusya Viskonsolosu Viyana Komitesi'ne gönderdiği şifreli mektupta:

Kara Biberoviç'in becerikliliği ve azmiyle Karadağ'ın emellerine hizmet ederek birçok taraftar peyda ettiği, hatta Katoliklerden de Prens Nikola'nın tebaasıyla birleşmeye meyletmeye başlayanlar olduğu, Ragusa'ya Sırbistan'ın "Milada Sırbadya" (Mlada Sırbıya) Cemiyeti'nden iki memur gelerek kendisiyle görüştüğü ve kütüphane kurmak için Hersek ve Dalmaçya manastırlarını ziyaret edeceklerini söylediklerini, dört aylık bir dolaşmadan sonra Mostar'a dönen Kara Biberoviç'in imparatorluk Hariciye Nezareti ile Petersburg'da hükümet ricaline Hersek ahalisi tarafından yazılmış birçok mektup ve arzuhal getirdiğini belirtmiştir¹⁶.

Bu sırada Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki bütün Slavlar için toptan bir ayaklanma çıkarmaya hazırlanmaktaydı¹⁷. 1872'de Belgrad'da toplanan Hersekli mülteciler Çar'ın 1873'teki Viyana ziyareti sırasında ona bir memorandum göndermişler ve kendilerini yalnız bırakmamasını rica etmişlerdir¹⁸.

Rusya'nın Belgrad General Konsolosluğu'ndan yine Viyana Komitesi'ne gönderilen şifreli telgrafta *"Merkez Komitesi'nin 30 Ağustos 1872 tarihli talimatnamesi hükümlerine uygun olarak Kurtuluş Cemiyeti'nin başarıyla kurulmakta olduğu, Bay Ristiç'in cemiyetin geçici başkanlığını kabul ettiği, Sırbistan'ın bütün muvazaf subayları ve birçok da milli askerlerinin cemiyete büyük bir hevesle üye yazılmaya başladıkları"* bildirilmiştir. Müracaat edenlerin çokluğundan *Milada Sırbadya* gazetesi idarehanesinden başka Millet Gazinosu'nda ve Bay Leşyanin'in evinde de ayrı ayrı şubeler açmaya mecbur olduklarını, Bosna'da da işe başlamak ve oradaki konsoloslarla anlaşabilmek için Zrakoviç'i Bosnasaray'ına gönderdiğini, *Milada Sırbadya* tarafından Bosna'ya gönderilen ajanların Papaz Duçiç, Papaz A., D.İ., S.A., M.F. ve M.S. olduğunu belirtmiştir¹⁹.

¹⁴ MacKenzie, *age*, s. 35.

¹⁵ Özkan, *age*, s. 242-243.

¹⁶ Halil Sedes, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar*, Başlangıç I. Kısım, 2. Baskı, İstanbul 1946, s. 254.

¹⁷ Özkan, *age*, s. 243.

¹⁸ Özhan Kapıcı, *Osmanlı-Rus İlişkilerinde N. P. İgnatyev Dönemi ve Rusya'nın Osmanlı Siyaseti (1864-1877)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013, s. 440.

¹⁹ Sedes, *age*, s. 255.

Slav Yardımlaşma Cemiyetleri ve Rusya Dışişleri Bakanlığı ilişkileri içerisinde Balkanlar'da görev yapan Rus konsoloslukları ve misyon temsilcilikleri kendilerine özgü bir yere sahip olmuştur. Balkanlar'daki Rus Konsoloslukları Slav Komiteleri'nin bölgedeki faaliyetlerine ellerinden geldiğince yardım etmişlerdir²⁰. Şifreli telgraflar bu yardımların göstergesidir. Belgrad Ajanlığı'ndan Viyana Komite'sine gönderilen bir diğer şifreli telgrafta ise “*İmparator hanedanı üyesi tarafından Sırbistan'a gönderilmek üzere hediye edilen silahların Belgrad'a ulaştığı ve bunların naklinin Mösyö G. 'nin sarfettiği gayret ve gösterdiği işbilgisi sayesinde Tuna boyu hükümetlerinin dikkatlerini çekmeden pek çabuk ve düzgün bir şekilde yapıldığı*” bildirilmiştir. Karadağ Prensi Nikola ise Rusya İmparatorluğu Velihahtı Prens Konstanten'e gönderdiği mektupta 12.000 Kranka, 4.500 Berdan tüfeği ile 8.600 Amerikan tabancası, 17.000 süvari kılıcı ve 3 dağ bataryası depoladıklarını, imparatorluk hükümetinin vadetmiş olduğu havan toplarıyla mitralyözler, fişek ve mühimmatıyla birlikte 25.000 Amerikan karabinasının gelişinden sonra savaşa girişmek imkanlarını elde etmiş olacaklarını belirtmiştir. Ülkenin içinde ve sınırlarına yakın yerlerdeki gençlerden de yüzlercesini seferber ettirdiğini ve Reçka ve Neğuş'a getirterek bunlara Avrupa silahlarını kullanmasını öğrettirdiğini, böylece ihtiyaç zamanında talim görmüş savaşa hevesli 30.000 kişi elde etmenin mümkün olacağını, onları düşündüren şeyin önüne geçemedikleri Osmanlıların silahlanması ve tahkimatı olduğunu, Osmanlıların Arnavutluk ve Hersek'e aşılması mümkün olmayacak tertibat ve tahkimat yapmaktan geri durmadıklarını belirten Nikola, Prens Konstanten'den tekrar silah, cephan ve mühimmat göndertmesini istemiştir²¹. Sırp hükümeti de Sırp ordusuna asker almaya devam ediyordu. Avusturya fabrikalarında üretilen silahlar da Sırbistan ve Karadağ'a sokulmaktaydı. Bunun engellenmesi istenince Avusturya'da ihracatın serbest olduğu ve hükümetin müdahalesinin ticaretle uğraşanlar tarafından kabul edilmeyeceği belirtiliyordu. Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki Slavlar için toptan bir ayaklanma çıkarmaya hazırlanırken, Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından işgal edileceği haberlerinden rahatsız olan kabile reisleri 1874 yılında yeni bir ayaklanma çıkarma kararı almışlardır. Bu sırada Memleketeyn, Sırbistan, Karadağ ahalisinden olup, ihtilale gayret edenlerin, Bulgaristan'daki fesat erbabıyla birlikte bir ihtilal çıkarmak istedikleri bilinmekteydi. Bunların Bosna ve Hersek taraflarında çok miktarda gizli silahları ve bunun için harcayacakları çok paraları olduğu, bu fesada Karadağ prensinin de dahil olduğuna dair ihbarlar alınıyordu. Sırbistan ise millet askerini kuvvetlendirmeye çalışıp, asker yazıp talimleriyle meşgul olmaktaydı. İlkbahara saldırabilecekleri ve Sırların bir grubunun Aleksandr'ın oğluna diğerinin Milan'a yöneldiğini, Babıali'nin Aleksandr'ın oğlu Pier (Petar) Karacorçeviç'in prensliğe geçmesi için çalıştığı gibi haberlerin Belgrad'da yayıldığını Sırbistan'a gönderilen casus bildirmiştir²².

2. İsyanın Başlangıcı ve Gelişimi

1874 yılında hasat mevsimi kötü geçmiştir²³. Dolayısıyla bu yılda Bosna ve Hersek'in büyük bir bölümünde kıtlık yaşanmıştır²⁴. Hasadın iyi olmaması ve kötü ürün alınmasına rağmen vergi tahsildarları köylüleri ödeme yapmaya zorlamıştır²⁵.

13 Nisan 1875'te ise Hersek Sancağına bağlı Nevesin kazası köylerinden Dabre ve Zovidol köyleri halkından²⁶ 160 kişi²⁷ ağnam resminin ağırlığını ve mültezim ile memurların kendilerine kötü

²⁰ Mahir Aslan, *Osmanlı'nın Balkanlar Bölgesinde Panislavist - Ortodoks Düşüncenin Oluşumunda Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin Rolü (1859-1878)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018, s. 164-165.

²¹ Sedes, *age*, s. 262.

²² Özkan, *age*, s. 243-245.

²³ Malcolm, *age*, s. 219, Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yay., İstanbul 1993, s. 330.

²⁴ Misha Glenn, *Balkanlar 1804-1999*, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul 2001, s. 104.

²⁵ Özkan, *age*, s. 243-245.

²⁶ Zafer Gölen, “Osmanlı Yurdu Olan Bosna – Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar”, *Belleten*, C. LXXIV, S. 270, Ağustos 2010, s. 454, Sedes, *age*, s. 78.

davranmasını gerekçe göstererek Karadağ'a iltica etmişlerdir²⁸. Burada birkaç ay kalan ve Karadağ prensine iltica sebeplerinden şikâyetle bulunan Herseklilere Prens Nikola, şikâyetlerini İstanbul'daki Rus elçisi İgnatiev'e yazıp, haksızlıkların araştırılmasını sağlayacağını söylemiştir. Osmanlı Devleti'nden çekinen ve mültecilere bakacak gücü olmayan Karadağ, İgnatiev'in aracılığı ile Herseklilerin geri dönmesini sağlamıştır. Ancak Karadağ'da buldukları zaman Karadağ, Rus ve Sırp unsurları ile ilişkiye geçen ve isyan planları ve hazırlıkları yapan Hersekliler Nevesin'de kahramanlar gibi karşılanmışlardır. Babıali'nin affediciliği de zaaf gibi algılanmıştır. Nevesin sakinleri dönüşlerinden bir müddet sonra kendilerine zulmedildiği, vergi ödemeyecekleri gibi bahanelerle ayaklanmışlardır. Kaza müdürünü kaçmak zorunda bırakıp, kendilerini önlemek isteyen zaptiye erlerini de öldürmüşlerdir. Yollar kesilip köprüler tutulmaya ve Müslümanlar öldürülmeye başlanmıştır. Böylece isyan resmen başlamıştır²⁹.

Temmuz 1875 sonlarında Mostar'dan Nevesinye'ye doğru yol alan müslüman tüccarların kervanı Çetna Polyana düzlüğüne çıkmıştır. Burada Nevesinye bölgesinin en ünlü eşkıya reisi Pero Tunguz, müslüman komutan Yüzbaşı Karminic'i vurmuş ve Nevesinye Birliği'nin ilk silahı atılmıştır. Tunguz'un 50 kişilik çetesi müslümanların 10 tanesini öldürüp kervanın silah, cephane, şeker ve kahve yükünü alarak kaçmışlardır³⁰.

Konsolos vekili Freeman ise Sir Henry Elliot'a gönderdiği bir yazıda, "bu hareket ilk olarak Griedor bölgesindeki Kozarats'da başladı ve 18 yıl kadar önce Bosna'da ünlü bir haydut olan Pezzia'nın kışkırtmasıyla başladığı söyleniyor" demiştir. Pezzia'nın uzun yıllar İstanbul'da hapiste kaldığını ve sonra cezasını tamamlamak üzere Bosna'ya gönderildiğini fakat kaçmayı başararak o zamandan beri Sırbistan'da yaşadığını belirtmiştir. İsyançıların ilk olarak Banyaluka'dan Gradiška'ya giden yolu ve telgraf telini kestiklerini, sınır boyundaki nöbetçi kulelerinden birkaçını yaktıklarını ve bir astsubay ve iki eri öldürdüklerini, daha başka bir ya da iki şiddet eylemi veya cinayet gerçekleştirdiklerini ekleyerek sayılarının 300 ile 600 arasında değiştiğini bildirmiştir. Bir konsolosun "haydutlar, hapishane kuşları ve çingeneler" olarak tanımladığı bu kuvvetin sayısı giderek artacaktır³¹.

İsyan başladıktan sonra Bosna Valisi Derviş Paşa ayaklanmaya hemen müdahale etmemiş ve Babıali'nin görüşünü sormuştur. Sadrazam Esad Paşa ise Karadağ ve Rusya'nın müdahalesine meydan vermemek için asilere kuvvet değil nasihatçi gönderilmesi talimatını Derviş Paşa'ya vermiştir. Asilerle uzlaşmak için bölgeye Haydar Bey ve Petrarcı Efendi gönderilmiş ancak asilerin uzlaşmayacağı anlaşılmıştır. Derviş Paşa da asker kullanılmasını veya Karadağ sınırına bir Türk komiser gönderilmesini istemiştir. Komiser olarak görevlendirilen Constant Efendi ve Hasan Paşa Nevesin'e gidince asilere silahlarını bırakırlarsa şikâyetlerinin dinleneceği ve inceleneceğini söylemişlerdir. Ancak asiler önce kendi şartlarının kabulünü istemişler, dolayısıyla görüşmeler kesilmiştir. Osmanlı Devleti, 5 Ağustos 1875'te genel af ilan etmiş ve imparatorluk yetkililerine itaat edilmesini isteyen imparatorluk resmi bildirgesi yayınlanmıştır. Ancak bunlar işe yaramamış ve kendilerine kuvvet kullanılmamasından dolayı şımaran asiler isyan sahalarını daha da genişletmişlerdir. Nevesin'de başlayan isyan tüm Hersek'e ve Bosna'nın bazı alanlarına yayılmıştır. Osmanlı Devleti 4.200 kişilik bir kuvveti bölgeye gönderirken, ayaklanmaya müdahalede geciken Sadrazam Esat Paşa azledilmiş ve

²⁷ BOA, Y.EE. 10/21 1327.R.06 (27.04.1909), Ayşe Özkan, "Sırbistan'ın Bosna – Hersek Üzerindeki Emelleri ve Faaliyetleri (1878-1908)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, Nisan 2016, s. 854, Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat-Tarihi Hakikatların Aynası*, Haz. İsmet Miroğlu, Berekat Yay., İstanbul 1983, s. 51. Bu sayıyı Baltalı ve İngiliz Konsolos Holmes 164 olarak vermektedir. Baltalı, agm, s. 54 ve John Mill, *Avrupa'da Osmanlılar*, Dorlion Yay., Eskişehir 2024, s.77.

²⁸ Gölen, agm, s. 454.

²⁹ Özkan, *age*, s. 246.

³⁰ Glenny, *age*, s. 104.

³¹ Mill, *age*, s. 77-85.

yerine Mahmud Nedim Paşa getirilmiştir. Ancak devamlı dış destek alan Hersek isyanı sayesinde Hersek savaş meydanı haline gelirken Osmanlı Devleti çok güç duruma düşecektir³².

3. İsyana Dış Yardımlar

Genel affın ilan edildiği 5 Ağustos'ta durumlar daha ciddi hale gelmiştir. Aynı tarihte, Fransa'nın St. Petersburg Büyükelçisi General Le Flo, Dışişleri Bakanı Dük Decazes'e gönderdiği raporunda Hersek'le ilgili haberlerin daha ciddi olduğunu belirtmiştir³³. 10 Ağustos'ta ise Turquie gazetesi, Hersek'ten alınan bilginin işlerin daha ciddi hale geldiğini gösterdiğini belirtmiştir. İsyancı çetelerin düz alanlara incek kadar güçlenmeye başladığına ve Trebinye'ye saldırdığına işaret etmiş ve gittikleri yerlerde her şeyi yakıp yağmaladıklarını belirtmiştir³⁴. General Le Flo da "15 gün önce 300 kadar olan asilerin sayısı bugün 7.000 ve silah ve cephaneye donanmış durumdadır... Kaygılandırıcı başka bir durum ise her zaman bu tarz karışıklıkların dışında kalmış olan Katoliklerin bu kez isyanlara katılıyor olmaları, başlarında bir piskoposun olduğu söyleniyor" diye yazmıştır³⁵. Turquie gazetesi de Dalmaçyalı ve Karadağlılardan oluşan yaklaşık 3.000 kişilik bir birliğin Mostar ile Hevectue arasındaki iletişimi kesmeye çalıştığını, Dalmaçya'da isyancılara katılan 250 kişinin Berinkle'yi ele geçirdiğini ve neredeyse tamamı Dalmaçyalılar'dan oluşan 1.500 kişilik bir grubun da Bocktche'ye doğru ilerlediğini yazmıştır. Gazete "isyancılar açısından ciddi bir direnişi beklememize sebep olan şey, Dalmaçya ve Karadağ'daki dindaşlarından aldıkları para ve malzeme desteğidir. Aynı zamanda Türk-Sırp sınırında Sırp ordusunun birliklerinin varlığının isyancıları cesaretlendirmek için hesaplı bir şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir" diye de eklemiştir³⁶. İngiltere'nin Ragusa Konsolosu Taylor da Dalmaçya'daki Panislavist komitelerin ayaklanma için yürüttükleri yardım organizasyonlarına dikkat çekerken Saraybosna Konsolosu Holmes ise Dalmaçya ve Hırvatistan'da büyük bir (Panslavist) tahrik olduğunu, Agram, Ragusa ve Triyeste'de yardım komiteleri kurularak asilere önemli miktarda para toplandığını bildirmiştir³⁷. 13 Ağustos'ta İstanbul'a ulaşan bilgilerde 11 Ağustos'ta Dalmaçyalı 600 kişilik bir grubun Hersek'e girdiği belirtilmiştir. Bu grubun Karadağ topraklarından yürüyerek geçip Hersek'e gittiği ve geçişlerinin engellenmediği varsayılmıştır. Çünkü bu yeni grubun doğrudan Dalmaçya'dan Hersek'e geçmiş olamayacağı düşünülmüştür³⁸. Güney Avusturya'da bulunan Poelten'de konuşlanmış keskin nişancı taburunun Dalmaçya'da bulunan Budda'ya doğru yola çıkacağı ve Trebinye yakınlarında meydana gelen çatışmayı Türklerin kazandığı Viyana'dan bildirilmiştir³⁹. Yine Viyana'dan gelen telgrafta Trebinye'de toplanan isyancılara 200 Alman ve Belgrad ve Ragusa'dan gelen 30 gönüllünün katıldığı, Nevesinye yakınlarındaki Türk birliklerinin yenilgisinin teyit edildiği bildirilmiştir⁴⁰. Trebinye'deki kamptan gönderilen ve *Deutsche Zeitung* gazetesinde yayımlanan bir mektup ise blokajdaki birliklerin Avusturya ve İngiltere fabrikalarından gelen arkadan dolma silahlarla donatıldığı bilgisini teyit etmiştir. Birlikler içinde birçok Avusturyalı gönüllü olduğundan disiplinin mükemmel seviyede olduğu, Priyepolye ile Karadağ sınırındaki bütün bölgenin isyancıların elinde olduğunun söylendiği ve Hersek ile Bontrelia arasındaki iletişimin kesilmiş olduğu Viyana'dan alınan haberde belirtilmiştir. Ayrıca Triyeste'den gelen bir mektupta oradaki Sclavonia komitesinin isyancılara 40.000 adet tüfek ve çok bol miktarda cephane, un, pirinç ve konserve gıda gönderdiğini öne sürmüştür⁴¹. Bosna gazetesi isyancıların arasında

³² Özkan, *age*, s. 246-247.

³³ Documents Diplomatiques Français (1871-1914), 1re SÉRIE (1871-1900), Tome Second (1re Juillet 1875-31 Decembre 1879), Libraire-éditeur: Alfred Costes-L'Europe Nouvelle, Paris, MCMXXX, s.1, General Le Flo'den Dük Decazes'e, 5 Ağustos 1875.

³⁴ TNA, WO 106/1, s. 193.

³⁵ Documents Diplomatiques Français (1871-1914)... s. 1. General Le Flo'den Dük Decazes'e, 5 Ağustos 1875.

³⁶ TNA, WO 106/1, s. 193.

³⁷ Mithat Aydın, "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panislavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", *Belleten*, C. LXIX, S. 256, Aralık 2005, s. 931.

³⁸ TNA, WO 106/1, s. 194.

³⁹ TNA, WO 106/1, s. 197.

⁴⁰ TNA, WO 106/1, s. 193.

⁴¹ TNA, WO 106/1, s. 201.

bulunanların ekserisinin Dalmaçya, Karadağ ve İtalyalı olduğunu, görünüşlerinden hemen kendilerini belli ettiklerini hatta aralarında Avusturya-Macaristanlıların da olduğunu belirtmiştir. Basiret gazetesi ise bazı İtalyanların isyancılara destek vermek için gittiğini ve bu gidenlerin Garibaldi'ye çalışan kişiler olduğunu yazmıştır⁴².

İspanya'nın İstanbul elçisi Conte de 17 Ağustos tarihli raporunda Herseklilere yardıma giden Karadağlı birliklerin yanı sıra imparatorlarının rızası ile hareket ettikleri izlenimini vermek için Avusturya bayrağı donanmış 3.000 Dalmaçyalı'nın da Hersek'e girdiğini belirtmiştir. Conte bir diğer raporunda Hersek isyanının Karadağ, Dalmaçya ve Sırbistan'dan gelen gönüllüler ile her geçen gün alevlendiğini ve Bosna'daki Banyaluka bölgesine kadar yayıldığını ifade etmiştir. Çok sayıda Hırvat'ın yaşadığı İstanbul'da bile, asilere gönüllü ve para gönderen gizli bir komitenin kurulduğunu da eklemiştir⁴³. Dalmaçya, Slovenya ve diğer Hırvatistan bölgelerinde de yardım komiteleri kurulmuştu ve Hırvatlar ayaklanmaya sempati duymakta idiler⁴⁴. İngiliz Konsolos Holmes da isyancılara desteğin Panslavist dernekler başta olmak üzere Dalmaçya halkından geldiğini belirtmiştir. Karadağ'ın tutumuna karşı da kızgınlığını saklamamıştır. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Elliot ise Panslavist hareketler yürüten Rus konsoloslarının rolünü gözden kaçırmamıştır. Dubrovnik'teki Rus konsolosunun isyancılara kendi evini açmasını açık bir destek ifadesi olarak nitelmiştir. Ragusa (Dubrovnik)'deki Rus konsolosu Yonin, asi şefleri ile evinde buluşmuş ve planlar yapmıştır. Öldürülen bir asi şefi için de konsolosluktaki Rus bayrağını yarıya çektirmiştir⁴⁵.

Zadar, Trieste, Zagreb, Dubrovnik, Lyublyana komitelerinin yanı sıra İtalya'nın Roma, Milano, Bolonya şehirlerinde de komiteler kurulmuş, Kuzey Amerika ve Yeni Zelanda'da yerleşmiş olan Slavlar dahi ayaklanmaya yardım etmişlerdir⁴⁶. Sırbistan, Slavonya, Hırvatistan, Slovenya ve hatta Rusya'dan gönüllüler gelmiştir. Bazı İtalyan Garibaldi yandaşları ile Johanna Paulus adlı Hollandalı bir maceraperest de gelmiştir⁴⁷. Hersekli erkek kıyafeti giyen bu Hollandalı kadın, isyancıların lideri Lyubibratiç ile sahaya çıkmıştır. Konsolos Brock, onun Trieste'ye varışını "*sempatizanların büyük kısmı tren istasyonuna ulaştı ve çok sayıda polise rağmen "Jivio ve Viva İtalya" sloganlarıyla coşkulu bir sempati gösterisi yaptı*" şeklinde anlatmıştır⁴⁸.

İsyan eden asilere Slav yardım komitesi, Rusya'nın tamamına dağılan şubelerinin katılımıyla 1875 yılında 100.000 rubleden fazla bir meblağ göndermiştir⁴⁹. Odesa'daki Sloven gönüllü komitesi Bosna'da kalanlara yardım ettiği gibi Petersburg komitesi de Rusya'da her çeşit yardım toplamak için Çar'dan izin istemiş ve kabul edilmiştir. *Rus Kızılhaçı, Yaralı ve Hasta Askerleri Tedavi Derneği, Petersburg Yardımseverler Derneği* de Karadağ'daki yaralılara yardımda bulunmak için Vasilyçkov başkanlığında birlikler göndermiştir. O gelirken Rusya'dan Karadağlı asilerin ailelerine fazlaca para getirmiştir. Rusların öncesinde buraya Kızılhaç adına İsviçreli doktorlar gelmiş ancak Ruslar gelince geri dönmüşlerdir.

Ağustos 1875'te Karadağ prensi asileri destekleme kararı almış ve harekâtı Karadağ'dan yönetmek üzere Karadağlı asilerin başına kayınbabası Petar Vukoviç geçmiştir. Hersek'e gidecek Karadağ birliklerinin başına da Peko Pavloviç geçirilmiştir⁵⁰. Hersek asilerinin başında Sırbistanlı

⁴² Sezer Çoban, *Bosna Gazetesi'ne Göre 1875 Hersek İsyanı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2022, s. 67-77.

⁴³ Tufan Turan, "İspanya Elçilik Raporlarında 1875 Hersek İsyanı", *Belleten*, C. LXXXII, S. 294, 2018, s. 641-647.

⁴⁴ Baltalı, agm, s. 58.

⁴⁵ Amina Lıla, *Osmanlı Bosna'sında İngiltere'nin Konsolosluk Faaliyetleri (1857-1878)*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021, s. 79-86.

⁴⁶ Özkan, age, s. 250.

⁴⁷ Malcolm, age, s. 220.

⁴⁸ Mill, age, s. 187.

⁴⁹ Hasan Demiroğlu, *Rusya'nın Balkan Siyaseti*, Selenge Yay., İstanbul 2022, s. 251.

⁵⁰ Özkan, age, s. 248-250.

Lyubibratiç'in yanısıra Pavloviç de olacaktır⁵¹. Ayrıca Karadağ prensi kendi fiili kuvvetlerini de Hersek'e göndermiştir. Ahmet Muhtar Paşa da, Gaçkaya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı asilerle birlikte savaşan 7.000 civarında Karadağlı olduğunu, savaş düzeni içindeki bu toplulukla Prens Nikola'nın açıkça savaşa girişmiş olduğunu bildirmiştir. Prens Nikola ayaklanmaya yardım etmenin dışında devamı içinde asilere yardımı sürdürmüştür, asilerin önde gelenlerine ödülleri vermiştir. Konsolos Taylor da ayaklanmayı Karadağ'ın gizlice yönettiğini bildirmiştir⁵². Mostar'daki İngiliz Konsolos Holmes ise Karadağ'ın tarafsız olduğunu iddia etse de ayaklanmanın en aktif partizanı ve destekçisi olduğunu belirtmiştir. Rusya'dan fakirler ve yaralı asiler için hatırı sayılır meblağda para aldığını ancak bu paranın prensin ve onun senatörlerinin cebine gittiğini, kendisine faydalı bu durumun onlar için tercih edilir olduğunu, aynı zamanda savaş hazırlıklarının devam ettiğini de eklemiştir⁵³.

Asilere yardım etmek üzere Hersek'e gelmiş olan bir hayli İtalyan gönüllüleri Luid vapuruyla Trieste'ye ulaşmışlardır. Onların ifadelerine göre silahları ve elbiseleri asiler tarafından gasbedilmiş ve bozgunluk, açlık ve susuzluğa tahammül edecek halleri kalmadığından ülkelerine dönmeye karar vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Viyana elçisi de "eğer uğurlarında can feda edecekleri adamların mahiyetini layıkıyla bilmiş olsalardı hiç bir zaman mesken ve yurtlarını bırakıp gelmezlerdi" demiştir⁵⁴. Prens Gorçakof ise Osmanlı Devleti'nin St. Petersburg elçisine Avusturya devletinin sınırda bulunan kordonları kuvvetlendirdiğini ve Garibaldi takımından birçok şahsı tevkif ettiğini ve kendisinin de Karadağ ve Sırp beylerine tebligatta bulunulması için Rusya memurlarına gereken talimatı verdiğinden bu suretle bir taraftan Sırp ve Karadağların müdahalesinin men olunacağı ve ecnebi serserileri kovmak ile beraber ıslahat da uygulandığı halde artık ihtilalin çok sürmeyeip atlatılacağını söylemiştir⁵⁵.

Yaklaşık 19 nefer gönüllü Bosna'dan gayet fena halde dönmüştür. Osmanlı Devleti'nin Semlin başşehbenderi de "bu serseriler Bosna ve Hersek'e giderlerken Belgrad'da vesair yerlerde mızıkalar vesair türlü gösteriler ile uğurlanmışlar iken şimdi dönüşlerinde nefretle kabul edilmişlerdir" diye yazmıştır⁵⁶. İlginç olan şudur ki isyan bölgesine sadece asilere yardıma gidilmemiştir. Jirkarkler isimli bir İngiliz de sadrazamlığa verdiği dilekçesinde Hersek'deki isyanın henüz devamı sebebiyle orada bulunan askeri redif taburlarından birinde gönüllü sıfatıyla istihdam edilmek istediğini belirtmiştir. Bu isteği garip görünse de bunu icab eden sebeplerin Hobart Paşa⁵⁷ tarafından arz edileceğini ifade etmiştir⁵⁸.

4. İsyanda Sırbistan'ın Tutumu

Hersek isyanı başladığında Sırbistan'ın kendi içinde de karışıklık mevcuttu. 1874 yılında yapılan seçimleri Yovan Marinoviç kaybetmiş ve Ocak 1875'te yeni kabine kurulmuştu. Ancak yeni kabinede de sorunlar olması dolayısıyla Ağustos 1875'te yeniden seçim yapılmış ve seçimden sonraki gün de liberallerin çoğunluğu oluşturduğu kabine düşmüştür. Stefanoviç kabinesinin yenilgisinden sonra yeni bir kabine kurulması gerekmiştir. Yeni kabine kurulması için Prens Milan kabine üyelerine müracaat etmiştir. Üyelerin hepsi de, ilerisini düşünmeden girişilen bir hareketle ülkeyi tehlikeye atacak bir sorumluluktan ve etkili olmazlarsa yöneltilebilecek milli davaya duyarsızlık suçlamalarından korkmuşlardır. Dolayısıyla hiç kimse böyle bir sorumluluk almak istememiştir. 1874 ve 1875 seçimlerinde millet meclisinde liberaller büyük bir çoğunluk kazanmış ve Milan ile liberaller

⁵¹ Fehmi Nuza, "1293 (1877/78) Osmanlı - Rus Seferi", *Türk Kültürü*, S.179, 1977, s. 656.

⁵² Özkan, *age*, s. 248.

⁵³ Ali Gökçen Özdem, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2012, s. 189.

⁵⁴ BOA, HR.TO. 121/119 12.10. 1875.

⁵⁵ BOA, Y.EE. 77/15 26.M.1293 (22.02.1876)

⁵⁶ BOA, HR.TO. 121/156 07.11.1875.

⁵⁷ Hobart Paşa hakkında bkz. Charles Hobart Hampden, *Hobart Paşa'nın Anıları*, çev. Derin Türkömer, haz. Kansu Şarman, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.

⁵⁸ BOA, HR.TO. 515/58 26.09.1875.

arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Liberallerin savaş yanlısı, Milan ve muhafazakarların ise buna karşı olması anlaşmazlığın sebebiydi. Aslında gerçek sorun Sırbistan'ın Bosna-Hersek'teki yurttaşlarına yardım edip etmeyeceği ve Osmanlı Devleti ile savaşın olup olmayacağı idi.

Milan, isyan başladığında Viyana'da idi⁵⁹. O Viyana'da imparator ile mülakatta bulunmuş, sonrasında Kont Andrassy tarafından kabul edilmiştir. Rus elçisi Novikoff ve Alman elçisi Schveinitz de onu Viyana'da ziyaret etmişlerdir. Prens Milan'a üç büyük devletin temsilcileri, kendilerinin yardımına güvenmemesini ve Hersek vatandaşlarının ayrılıkçı emellerini teşvik edecek bütün girişimlerden kaçınmasını istemişlerdir⁶⁰. Milan Belgrad'da yok iken Stefanoviç kabinesi halkın yaygarasına kapılmış ve mevcut durumu gözardı etmiştir. Dolayısıyla bağlı oldukları Osmanlı Devleti ile ilişkiler tehlikeye düşmüştür. Viyana'dan dönüşünde Milan, Belgrad'da devlet adamları, askerler ve halk dışında bir de asker kıyafetleri içindeki gönüllü birliği tarafından karşılanmıştır. Ancak bu gönüllü birliğinin Türklerle savaşmak isteyen çığıllıklarını duyan Milan dehşete düşmüş ve konumunun oldukça vahimleştiğini de birkaç kişiye söylemiştir. Ağustos 1875'teki seçimler böyle bir milliyetçi atmosfer içinde yapılmıştır⁶¹.

Konsolos White, Sir Henry Elliot'a gönderdiği raporunda prensin bakanlara Skupština (Mili Meclis)'da eşlik etmeyi reddettiğini ancak sonra istemeden razı olduğunu ve Kraguyevats'a gideceğini bildirmiştir⁶². Reuters'ın telgraflarında da Prens Milan'ın Skupština'daki oturumun açılış konuşmasını yapmak için Kraguyevats'a doğru yola çıkacağı bildirilmiştir⁶³. Sonuçta Prens IV. Milan Obrenoviç, Bosna Hersek'teki olaylar ile ilgili Sırbistan Ulusal Meclisi'nin açılış oturumunda 29 Ağustos 1875'te şu şekilde bir konuşma yapmıştır:

“Beyefendiler,

Her zaman halkımın temsilcilerinin arasında olmaktan mutlu oldum, fakat bugün içinizden olmaktan mutlu olmam için her zamankinden daha fazla sebepim var. Uzun süredir böyle ağır şartlar altında Ulusal Meclis için herhangi bir toplantı çağrısı yapılmamıştı ve eğer şimdiye kadar zorlu vazifemi yerine getirmem için sizin vatansever yardımınıza ihtiyacım olduysa, bugün her zamankinden daha fazla bu desteğe ihtiyacım olduğunu hissediyorum.”

“Beyefendiler,

Son zamanlarda sınır boylarındaki nüfusumuzun huzuru bozulmuştur. Aslında bazıları güney ve doğu sınır boylarımızda ülkemizin güvenliğini temin etmek için tarlalarını bırakıp silahlanmak zorunda kalmıştır. Prenslüğün komşu vilayetleri olan Bosna ve Hersek'te meydana gelen olayların, Sırbistan'ın bugün kendini içinde bulduğu zorlu durumu meydana getirdiğinin hepimiz farkındasınız. Bu vilayetlerin nüfusu ıstıraplarının sona ereceğine dair umutları kalmadığından, Majesteleri Sultanın insancıl ve cömert niyetlerine rağmen maruz kaldıkları suistimallere karşı kendilerini savunmak için silahlanarak ayaklanmıştır.”

Bu vilayetlerdeki olayların yatıştırılmasına yönelik tedbirleri alırken imparatorluk hükümeti de sınırlarımızda geniş bir askeri kuvvet konuşlandırmaktadır. Sırbistan'ın etrafındaki bu askeri yoğunluk, zaten kendi içinde zor olan durumun ağırlığını daha da arttırmaktadır. Halkımız bu askeri yoğunluğu bir tehdit olarak görüp hükümetten savunma imkânı talep ederken, ateş ve kılıçtan kaçan hristiyan ve müslüman olan sığınmacılar topraklarımıza sığınmak istiyor ve böylelikle ülkemize ve yöneticilerine yeni endişeler getiriyor ve yoğun fedakarlıkların yapılma yükünü empoze ediyor.

⁵⁹ Özkan, *age*, s. 250-251.

⁶⁰ Turan, *agm*, s. 640-641.

⁶¹ Özkan, *age*, s. 251.

⁶² TNA, FO. 260/1, White'ten Elliot'a, 6 Eylül 1875, No:51.

⁶³ TNA, WO 106/1, s. 219.

Eğer devam ederse gelinen nokta dayanılmaz bir hal alacaktır. Fakat garantör güçlerle anlaşma içindeki Babıali durumu yatıştırma işini üzerine almıştır, Majesteleri Sultanın ve yüksek garantör güçlerin bilgelikleriyle herkesi mutlu edecek bir çözüm bulacağını ve kaderi bizim kaderimiz ile kayıtsız olamayacak bu ülkelere huzuru getireceğini umabiliriz.

Aslında bu vilayetlerin yakın komşusu olduğu için Sırbistan ahlaki ve ekonomik olmak üzere iki açıdan bu vilayetlerin halklarının periyodik ayaklanmalarından dolayı mustarip olmaktadır; Sırbistan sonuç itibarıyla yaşanan gelişmelerin bir an önce tamamen sonlandırılması hususunda ilgisiz değildir. Bu sebeple, yetersiz imkanlarımızın izin verdiği ölçüde ulaşılan sonucun bu huzursuz ülkelere kalıcı huzur getirmesi için mümkün olan her yolu deneyeceğim⁶⁴.

Skupština, Maliye, Savaş ve Anayasa kurulunu seçmiştir. Seçilen üyelerin çoğu Radikal Parti üyesi olup, üç üye de komünistti. Büyük Güçler Prens tarafından yapılan konuşma hakkında Sırp hükümetine memnun olduklarını beyan etmiştir⁶⁵. Kurulun, savaş yanlısı azınlığına Prens tarafından yapılan konuşmaya karşılık bir konuşma hazırlama görevi verilmiştir. Kurul içindeki tartışmanın hazırlanan konuşmanın Skupština'ya verilmesinden önce bir uzlaşmaya varmasına çabaladığı, fakat harekete geçme taraftarlarının üstün geleceğine dair endişeler olduğu, çünkü onların halk tarafından desteklendiği haber alınmıştır. *“Bakanlık savaş politikasına karşıdır ve eyleme geçme taraftarlarının başarılı olması halinde kabinenin de istifa etmeyi değerlendirdiği söylenmektedir”* şeklinde haber devam etmiştir⁶⁶. Prens Milan'ın konuşmasına cevaben Sırp Ulusal Meclisi'nde 7 Eylül 1875'te yapılan konuşma ise şu şekilde idi:

“Sürekli olarak sevgili ülkemizin ilerlemesiyle meşgul olan ve mevcut ciddi ve zorlu şartlar altında Meclisin vatansever desteğini bekleyen sevgili hükümdarını aralarında gören Ulusal Meclisin vekilleri, siz Ekselansların Ulusal Meclis'ten görmeye hakkı olan ve Sırp halkının ihtişamlı Obrenoviç hanedanlığına karşı göstermiş olduğu aynı vatanseverlik ve adanmışlıkla cevap vermek için bir telaş içine girmiş durumdadır.”

“Sayın Ekselansları, halihazırda Sırbistan'ın kendisini içinde bulduğu durum hakikaten zorlu bir durumdur. Siz sayın Ekselanslarının da dediği gibi sınır boylarındaki nüfusumuz endişeye kapılmıştır. Sırbistan'a karşı düşmanca bir tutum alan Babıali tarafından sınırlarımıza büyük miktarda askeri güç yığılması, kardeşlerimizi tarla larından ve evlerinden koparmış ve onları ülkemizin güney ve doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak için silahlanmaya zorlamıştır.”

Yaşadıkları toprakları kan ve kılıçları ile geri alan Sırp halkı, siz sayın Ekselanslarının 1872 yılında yapmış olduğu beyanname *“atalarımızın en küçük kazanımlarını bile kaybetmek büyük bir sorumluluktur ve bu kazanımlara herhangi bir ilavede bulunmamak bize itibar kazandıracak bir şey değildir”* şeklindeki ifadelerinizi hatırlamışlardır. Bu sözler bütün Sırpların kalplerinde derin bir yer edinmiştir. Bu ifadeleri şu an göz önünde bulundurmak gerekir. Durum ciddidir fakat Sırp halkının durumunun zorluğu ile aynı seviyede olan Sırp halkının sağlam iradesi de aynı derecede önemlidir. Bu yüzden, Ulusal Meclis, Sırp halkı adına ciddiyetle kendi ülkesini korumaya, özgürlüğünü savunmaya ve büyük Miloş ve atalarımızın emanetini savunmaya hazır olduğunu ilan eder. Bu amaçları elde etmek için kutsal mihrabımız olan ülkemiz için Sırbistan'ın yapamayacağı hiçbir fedakârlık yoktur. Siz sayın Ekselanslarının işaretiyle Sırp halkı tek vücut olarak sevgili ülkelerini savunmak için ayağa kalkacaktır.

“Sayın Ekselansları, yüzyıllardır süren ıstıraplar Bosna ve Hersekli kardeşlerimiz silahlanmasına ve hakları için insanca ve ulus olarak savaşmalarına yol açmıştır. Kanlarının döküldüğünü görmek kardeşlik duygularımızı ayağa kaldırıyor. Umutsuz ağıtları diğer medeni

⁶⁴ Snejana Trifunovska, *Yugoslavia Through Documents From its Creation to its Dissolution*, Martinus Nijhoff Publishers, 1994, s. 59-60, No:19.

⁶⁵ TNA, WO 106/1, s. 232.

⁶⁶ TNA, WO 106/1, s. 236.

uluslar arasında soylu bir şekilde yankılanıyor. Bizim onların kaderleriyle ilgili olarak kayıtsız kalmamız mümkün değildir.

Ulusal Meclis, siz sayın Ekselanslarının bu endişeli ülkelerdeki huzuru kesin olarak tesis etmeye ve zalimce muamele gören kardeşlerimizin rahatının sağlanmasına yardımcı olmak için göstermiş olduğunuz gayretleriniz için derinden müteşekkirdir. Bu vatansever yolda, siz sayın Ekselansları Sırp halkının desteğine tamamen güvenebilirsiniz. Sırp halkı bu büyük işin mutlu bir netice ile gerçekleştirilmesi için gereken bütün araçları siz sayın ekselanslarının emrine sunmaya hazırdır. Ulusal Meclis, siz sayın Ekselanslarının Hükümet ile Sırbistan'ın görevini en iyi şekilde yapması için gereken bütün araçları sağlayacağına inanarak, Sırp halkı adına siz sayın Ekselanslarına, bu amaç için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayacağına temin eder⁶⁷.

Babıalı, Sırbistan ve Karadağ prenslerinden Hersek'teki meselelerde kesin tarafsızlıklarını koruma kararlılıkları hakkında resmi teminat almıştır⁶⁸. Ancak Belgrad'da 1875 Temmuz ayı sonunda "Ayaklanmaya Yardım Genel Komitesi" kurulmuştur. Başkanlığına Metropolit Mihailo, sekreterliğine de Coko Vlaykovic getirilen komite, para, silah, malzeme ve gönüllü toplayıp asilere göndermiştir⁶⁹. Metropolit Mihailo'nun, Golos gazetesinde 2 Eylül 1875 tarihinde bir çağrısı yayınlanmıştır. Metropolit'in çağrısı şöyleydi:

"Slav Ortodoks Kardeşler!

Eski Sırbistan, Hersek ve Bosna'daki öz Sırp kardeşlerinizin yürek parçalayan candan feryatları, ağır imtileri ve beş yüz yıldır Asyalı barbarların ağır baskıları altında işkence çeken zavallı cennetin inilti ve feryatları sizlere ulaşmıştır. Balkan yarımadasında Ortodoks Slav halkını yok etmeyi arzulayan Avar, keyfine düşkün, tanrısız Asyalı baskıcı Türklerin sadece düşünebileceği her türlü uğursuzluk ve belaları pagan kovuşturma zamanının Hristiyan çilekeşleri gibi bu kahraman halk çekti ve çekecektir. Rus kardeşler, sizler tarafından unutulmaların hatırlanması ve zavallı cennette barbar faaliyetlerinin, birçoğu duyulmamış gerçekleri anımsamamıza izin verilecek. Hayatınızı kaçarak kurtarmaya, vatanınızı, ocağınızı sizi terk etmeye zorlayan birçok beladan, Moğol-Tatar boyunduruğu zamanı sabretmediniz ve uzun zaman önce kurtuldunuz. Osmanlı'ya her türlü vergi gecikme zamları tamamen fakir düşülmünceye kadar verildi. Akreplerin, yılanların gezdiği yeraltı zindanlarında ağır prangalarda öldürülmek, kürek cezaları, uzun süren sürgünler, zavallı cennetin kadınları, anneleri ve bacılarına karşı barbarların dayanılmaz tecavüzleri, ağzı emzikli çocukların katli, kutsal vaftiz ile alay edilmesi, aydınlık Avrupa'nın gözleri önünde Bosna'da, Hersek'de ve Eski Sırbistan'da işte böylesi duyulmamış barbarlıklar olmakta. Dehşet ile alakalı olarak ise XIX. yüzyılın ikinci yarısında, insanlığa karşı, Hristiyan uygarlığa zıt bir biçimde canlı insanları kazığa oturtuyorlar! Canlı insanları şişe geçirip ateşte kızartıyorlar... Tanrı şahit tüm bu olanları zavallı cennette Türkler yapıyor... Sanki bu belaların kılığında hissiyatsız bir kaya boşalmaya başladı ve Eski Sırbistan, Bosna ve Hersek'te çilekeş bedbaht kardeşlerimize acıları taşıyor. Fakat henüz yaptıkları silah ellerinde olduğunda yaptıkları değil, heyhat eskisinden defalarca fazlası. Şimdiye kadar başarısızca aşırı derecede yok edilen cenneti kendi insanlık hukuku koruyor. On binlerce yalın ayak, aç kadın, çocuk, yardımsız ihtiyar düşmandan kaçıyor. Yardım ve savunmayı bizlerden, yani Sırbistan'dan, Karadağ'dan ve Avusturyalı kardeşlerden bekliyorlar. Ne olacak bu insanlar? Yersiz yurtsuz ormanlara çekiliyorlar, kış geliyor, soğuk, açlık, para yok ekmek yok. Bunlardan başka her gün vatan enkazında yüzlerce iyi gençlerimiz ölüyor ve binlercesinin tıbbi yardıma ihtiyacı var..."⁷⁰.

Sırbistan'daki İstok gazetesi de "ayaklanma yayılırsa ve Karadağ müdahale ederse ve Sırbistan eli kolu bağlı olarak bakarsa Sırbistan'ın geleceği bir kez ve herkes için kaybedilmiş olacaktır" diye yazmıştır⁷¹. Fransa'nın Viyana Büyükelçisi M. De Vogue de, Dük Decazes'e yazdığı gizli raporunda

⁶⁷ Trifunavska, *age*, s. 60-61, No:20.

⁶⁸ TNA, WO 106/1, s. 194.

⁶⁹ Özkan, *age*, s. 248.

⁷⁰ Aslan, *agt*, s. 170-171.

⁷¹ MacKenzie, *age*, s. 36.

Hersek ve Sırp İsyancılar Hükümeti adına kendilerine bir bildiri gönderildiğini ve elçilik bile talep edildiğini bildirmiştir⁷². Ağustos 1875'te 2.000 kişilik bir gönüllü grubu ve 3.000 düka gönderilmiştir⁷³. Sırbistan Dışişleri Bakanı M. Boghitchevitch ayaklanmada Sırp temsilcilerin ve Sırp subayların bulunduğunu inkar etmiş, bazı gönüllülerin gitmiş olduğunu ise kabul etmiştir⁷⁴. Basiret gazetesi ise asilere Sırp ordusundan emekli olmuş Anton Orhoviç'in kumanda ettiğini Kurye Doryan'dan aktarmıştır⁷⁵. Eski Sırbistan Prensi Aleksandr Karacorveviç'in oğlu Petar da Petar Mrkonyiç adını alarak Bosna Sırplarına katılmış ve bir isyancı biriminin başında haydut olarak savaşmıştır. Cesaretine ilişkin anlatımlar Sırbistan'a da ulaşmıştır⁷⁶. Belgrad'da yayınlanan *Vaterland* adlı gazetede yayınlanan bir telgrafta ise, Yenipazar Paşalığı'nda bulunan Vişegrad vilayetinde devrimciliğin büyümekte olduğu öne sürülmüştür. Ragusa'da yayınlanan *Deutsche Zeitung* isimli gazetede telgrafta ise Sırp gönüllü birliklerinin Priyepolye'den Kolaşin'e yani Sırp sınırından Karadağ sınırına doğru yürüyüşe geçtiği bildirilmiştir⁷⁷. Yeni Sırp hükümeti ahalinin heyecanını yatıştırmak yerine bölükler kurmaya girişmiştir. Liberal hükümet akıllı davranıp savaş düşüncesinde bulunmuyor gibi görünse de isyancıları kışkırtmaktan ve onlara yardımdan geri durmamıştır. Bosna'nın Drina ve Gradiçka taraflarında ellerinden geldiği kadar isyanı alevlendirmeye çalışmıştır. Hatta eski hükümet döneminde Yenipazar tarafında sınırı geçmiş olan büyük bir fırkaya el altından yardıma devam etmiş ve sınırı geçen Sırp ve Karadağ eşkıyaları Müslüman köylerini yakarak Hristiyan köylerini de kışkırtarak ayaklandırmışlardır⁷⁸. Sırp sınırının Stolatz'da Türkler tarafından ihlal edildiği haberi Sırbistan'da büyük heyecan oluşturmuştur. O bölgede milis kuvvetlerinin yoğunlaştırılması için emirler verilmiş ve istihkamları güçlendirmek için oraya mühendisler gönderilmiştir⁷⁹. Siyasi muhabir Sırp hükümetinin Avusturya ve Rusya'dan aldığı samimi uyarıları dikkate alma isteğinde olduğunu ve Sırp hükümetinin Sırp tebaasının isyana katılma maksadıyla Bosna'ya gitmek için sınırı geçmesini yasakladığını Viyana'dan bildirmiştir. Sırbistan Dışişleri Bakanı da Sırp hükümeti tarafından silahlı birliklerin sınırı geçmesi ile ilgili olarak yayınlanan yasak hakkında Büyük Güçlerin temsilcilerini resmi olarak bilgilendirmiştir⁸⁰. Ancak Sırbistan bu yasağa rağmen ve yabancı devletler konsoloslarına verdiği teminata aykırı olarak her yerden durmadan fırkalar göndermiştir. Yüzbaşı Vlaykoviç 500 gönüllü ile Drina nehrinden Bosna'ya geçmek üzere Şabak'ta hazırlanırken, bir hayli subay da asilere kumanda etmek üzere istifalarını vermiştir⁸¹. Sırbistan'dan gelen 600 kişilik bir birlik de 3 Eylül'de Drina nehrini geçmiş, bazı Türk nöbetçi noktalarını yakarak Cengies'e kadar ilerlemiştir. Zvornik yakınlarında yakalanmış ve bozguna uğratılmışlardır. Yerel halktan kimse hadisede yer almamıştır. Yine Bosna'daki Osnitza yakınlarında Drina nehrini geçen 1.000 kişilik bir Sırp birliği Türkler tarafından tamamen yok edilmiştir. Granditzaka'da bulunan Osmanlı yetkililer isyancılara ulaştırılmak üzere Sırbistan'dan gönderilen altı adet top ile 500 adet tüfek ele geçirmiştir⁸². Bosna'nın kuzeyinde Sava nehrinden uzak olmayan bir yerde Orachova yakınlarında yaşanan çatışmada ise isyancılar altı Türkü esir almıştır⁸³.

Belgrad'dan gelip *Allemeine Zeitung* gazetesinde yayınlanan bir mektupta, Prens Milan'ın Sırbistan'ın Hersekli isyancılara yardım etmesini engelleme ihtimali olmadığı belirtilmiştir. Prens

⁷² Fatma Uygur, "93 Harbi'ne Giden Buhanlı Dönemin Bazı Siyasi Olaylarının Fransız Büyükelçilik Yazışmalarına Yansımaları", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 60, S. 2, 2020, s. 570.

⁷³ Özkan, *age*, s. 248.

⁷⁴ Mithat Aydın, *Balkanlarda İsyân*, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s. 47.

⁷⁵ Pelin Hülya Sarı, *İstanbul Gazetelerine Göre Balkanlar (1875-1878)*, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Burdur 2023, s. 27.

⁷⁶ Kristina Oksenberg *Karacorveviç, Kralyevska Dinastiya*, Belgrad 2015, s. 192.

⁷⁷ TNA, WO 106/1, s. 197.

⁷⁸ Özkan, *age*, s. 251-252.

⁷⁹ TNA, WO 106/1, s. 216.

⁸⁰ TNA, WO 106/1, s. 219.

⁸¹ *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Ankara 1992, s. 74.

⁸² TNA, WO 106/1, s. 219.

⁸³ TNA, WO 106/1, s. 236.

Mihail'in Sırbistan'ın yeterince silahlanamaması gibi bir bahanesi olsa da şu anda 90.000 kişinin ilk fırsatta seferber edilebilir ve silahlandırılabilir olduğu ifade edilmiştir. Belgrad'da tek bir gazetenin bile halk arasında yaygın olan hissiyata karşı gelmemekte olduğu, sokaklardaki halkın Türklerle savaşılmaması gerektiğini Prense söylerken, Prensin doğum günü hakkındaki yayınlarda “*Türklerle Savaşalım*” ibareleri bulunduğu bildirilmiştir. Milyoner milletvekili ve tanınmış bir muhafazakâr olan Kersma Nowitsch'in birkaç yüz gönüllüyü silahlandığı ve yetkililer askere alma ve gönüllü olmayı engellemeye teşebbüs etmişken gönüllülerin cephaneliğine baskın yapıldığı, Sırpların Bosna-Hersek'te bulunan Hristiyanlar düzenli şekilde moral kaybına uğrarsa kendi geleceklerinin umutsuz olduğuna inandıklarını Avusturya muhabiri belirtmiştir⁸⁴.

Yenivaroş civarında bulunan 2.500 isyancının başı olan Papaz Zarko her üç dine inanan bütün Bosna-Hersekli ve Eski Sırbistanlılara bir ilanda bulunmuştur. Papaz, hepsine eşit haklar ve özgürlükler sözü vererek onlara isyancılara ve çatışmalara katılma çağrısında bulunmuştur. Dini inancı ne olursa olsun isyancıların her bir düşmanının hayatını kaybedeceğini ifade etmiş ve mücadelenin hedefinin Sırp milletinin özgürlüğü ve birliği olduğunu söyleyerek konuşmasını sonlandırmıştır⁸⁵.

Yine Karadağlı asilerin içinde de sırmalı ve ortası resimli, gümüş saçaklı perdeli bir kilise bayrağını elinde tutan ve kendi askerlerini yüreklendiren bir papaz vurulmuş ve bayrağı alınmıştır⁸⁶.

Sava nehri üzerindeki Böğürdelen (Sabaç) şehri toplama yeri olduğundan ülke içinden ve Avusturya'nın Slav eyaletleri ve Hırvatistan'dan gelen gönüllüler burada toplanarak Avusturya'nın Tuna Kumpanyası vapurlarına binmişlerdir. Onlara buraya geldiklerinde para ve silah verilip Drin nehrinden geçerek eşkiya fırkasına katılmak için Osmanlı eyaletine gitmişlerdir. Yine Sava nehrinden kayıklar ile Avusturya tarafına Sırp fırkaları geçirilmiştir. Asilere yardım etmek için Avusturya'ya geçen bu silahlı şahısların engellenmesi Avusturya Dışişleri Bakanlığı'na bildirilince, Hırvatistan idaresinde buna dair bir tarzda malumatı olmadığı belirtilmiştir⁸⁷.

Granitscher adlı gazete Uziçe vilayetinde Sırp topraklarını bir grup düzensiz Türk birliğinin işgal ettiğini duyurmuştur. Bu olay sonucunda 5.000 Sırp milisi o kısma gönderilmiş ve Sırbistan, Büyük Güçlerin dikkatini sınırlarında Türk birliklerinin yoğunlaşması konusuna çekmiştir. Ancak yoğunlaşmanın yalnızca önlem ve savunma tedbiri olduğu ortaya çıkmıştır⁸⁸. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Sırpların isyana ortak olmayacakları ve Bosna'ya durmadan adam ve silah göndermeyeceklerini temin etmedikçe topladığı askeri geri çekmeyeceği haberleri duyulmuştur. Sırplar ise bundan dolayı dehşete kapılmışlardır⁸⁹. Askeri harekât ve hazırlıklara başlayan Sırplar, milis kamplarında yapılan tatbikatları askıya almış ve pasaportları olsa bile milislerin görevli buldukları bölgeleri terk etmesini yasaklayan resmi bir kararname yayınlanmıştır. Kamu çalışanları da askere alınma yükümlülükleri olduğuna ve gerektiğinde askerlik hizmeti yapma hususunda kendilerini hazırlamaları gerektiğine dair bildirim almışlardır⁹⁰.

Milislerin bir kısmı Belgrad'daki var olan küçük düzenli birliklere katılmış ve Aleksinaç'a doğru yönlendirilmiştir. Belirli bir yerin savunma noktası olarak seçileceği ve toprak siperler ile güçlendirileceği Niş yolunda bu askeri gücün toplam sayısı 7.000 ila 10.000 arasında değişmekteydi. Daha küçük bir başka askeri kuvvet ise Drina'ya gönderilmiştir. Bu kuvvetlerin nerede toplandığı

⁸⁴ TNA, WO 106/1, s. 216.

⁸⁵ TNA, WO 106/1, s. 237.

⁸⁶ Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar*, C.1, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 125.

⁸⁷ Özkan, *age*, s. 249.

⁸⁸ TNA, WO 106/1, s. 237.

⁸⁹ Özkan, *age*, s. 252.

⁹⁰ TNA, WO 106/1, s. 247.

bilinmemekteydi⁹¹. Belgrad'da şehir içinde bulunan *Landwehr* süvarilerinin sınır bölgesine ilerlemek için emir aldığı da Belgrad gazetelerinde yazılmıştır. Aynı gazeteler Savaş Bakanı'nın Kraguyevats'dan Belgrad'a geldiğini ve 1.000 tane at talep ettiğini duyumuşlardır⁹². Belgrad'da asla talim görmemiş birtakım beygirlerle at talimleri yapılmaya başlanmıştır ki amaç Osmanlı ülkesine saldırmak idi. Buna karşılık Osmanlı Devleti de gerekli askeri tedbirleri alarak olası Sırp saldırılarına karşı Niş'e 300 zaptiyenin dışında 1.000 tane de muvazzaf askeri istemiştir⁹³. Belgrad'dan alınan bir telgrafta Dimitis ve Bayorovits adlı iki Sırp subayın Niş yakınlarındaki sınırda Türk askerleri tarafından vurulduğu bildirilmiştir. Onların Sırp toprakları içinde olduğu ve denetim yaptıkları belirtilmiştir. Bu olayın Belgrad'da büyük heyecan meydana getirdiği ve kabinenin bu meseleyi müzakere etme ve alınacak tedbirleri görüşmek üzere toplanacağı ifade edilmiştir⁹⁴. Niş'te Osmanlı askerinin toplanmasından yararlanan Yovan Ristiç ise bunu bir daimî korkutma şeklinde göstererek muhalif gruplar aleyhinde kullanmıştır. Sırp nüfusunun bazısı da Sırbistan sınırlarının çevresinde bu Türk birliklerinin hareketlerini Sırbistan için tehlike olarak görmüş ve çatışma çıkaracak nitelikte gösteriler yapmıştır⁹⁵. Hatta İstanbul'da bulunan Sırp diplomatik temsilcisinin geri çağırıldığı söylentisi Belgrad'a yayılmış ancak yanlış bilgi olduğu anlaşılmıştır. Yine Sırbistan'dan Bosna'ya çetelerin geçişine izin veren Sırbistan'a Babıali tarafından verilen ultimatomenin büyük bir sansasyon yarattığı *Exchange*'de bildirilmiştir. Ancak bu ultimatomenin hakkında önemli mahfillerde hiçbir şey bilinmemekteydi⁹⁶. *Memorial Diplomatique* gazetesi de Babıali'nin Sırbistan'ın işgal edileceğini ilan ettiği herhangi bir tamim gönderildiğini reddetmiştir. Fransız hükümeti ve Paris'teki Türk Büyükelçiliği de böyle bir ileti almamıştır⁹⁷. Bu sırada Büyük Güçler, Babıali'ye ve Sırp hükümetine ısrarla acele karar vererek kontrollerini kaybetmemelerini tavsiye etmekteydi⁹⁸. Yine aynı sıralarda Sırbistan Metropolit Mihail, Avrupa'nın hristiyan halklarına insanlık ve hristiyanlık adına hızlı bir şekilde zulüm gören ve talihsiz bir durumda bulunan Bosnalılar ve Herseklilere ve özellikle yaşlı erkekler ile aklıktan ölmekte olan kadınlara ve çocuklara yardım etmeleri çağrısında bulunmuştur⁹⁹. Osmanlı Devleti'nin Semlin başşehbenderi ise telgrafında:

“Galiba Sırlar akıllarını kaybetmişler çünkü bunları ne idare edebilir, ne niyetlerini açıktan açığa yaptırtmak ve ne de taahhütlerini yerine getürtmek kimsenin elinden gelmiyor. Belgrad'da asla talim görmemiş beygirlerle Osmanlı ülkesi üzerine hücum etmek hülyasıyla daima at talimleri etmektedirler ve ihtilali Bosna'nın Drina ve Gradiçka cihetlerinde ellerinden geldiği kadar alevlendirmeye çalışıyorlar demiştir. O, Mösyo Ristiç Prensi meclise götürmek istiyor fakat Prens umumen bakanlardan ve hususen mecliste bulunacak olan savaş bakanından çekindiğinden gitmek istemiyor diyerek güya Sırbistan tarafından vuku bulan protestolar üzerine Babıali'nin askeri kuvvetini Sırp sınırından dokuz saat geriye çekmekte bulunduğunu, bunun da Osmanlı Devleti'nin düştüğü zorluktan kurtulmak üzere yaptığına bir delil olduğu haberinin neşredildiğini eklemiştir”¹⁰⁰.

Basın ve halk savaş istese de liberaller savaş taraftarı olsa da Milan liberallere güvenmediği gibi onlardan nefret etmekteydi. O, muhafazakarlarla birlikte savaş istememekteydi. Çünkü Milan, savaşı Sırların kazanacağını düşünmüyordu. Ayrıca Sırbistan Savaş Bakanı yaptığı yoklamada silahhanelerin noksan, tüfeklerin fişeksiz, topların kundaksız ve mühimmatın yetersiz olduğunu

⁹¹ *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print., The Ottoman Empire: Revolt in the Balkans, 1875-1876, Part I, Series B, Vol. 2, General Ed. Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Ed. David Gillard, University Publications of Amerika, 1984, Vol. 2, Doc. 103, s. 101, White'dan Sir Elliot'a, 27 Eylül 1875.*

⁹² TNA, WO 106/1, s. 247.

⁹³ Özkan, *age*, s. 252.

⁹⁴ TNA, WO 106/1, s. 247.

⁹⁵ Özkan, *age*, s. 252.

⁹⁶ TNA, WO 106/1, s. 247.

⁹⁷ TNA, WO 106/1, s. 252.

⁹⁸ TNA, WO 106/1, s. 247.

⁹⁹ TNA, WO 106/1, s. 252.

¹⁰⁰ BOA, HR.TO. 121/89 28.09.1875.

görmüştür. Dolayısıyla savaş hazırlıklarının yeterli derecede olmadığını ve savaş yapmanın mümkün olamayacağını belirtmiştir. Rusya ve Avusturya da Milan'ın tarafsız kalmasını istiyorlardı. Büyük devletlerin nasihati ve Babiali'nin gösterdiği şiddet üzerine Milan hükümeti değiştirmiştir. Genç muhafazakâr Ly. Kalyeviç'in kabinesini 4 Ekim 1875'te işbaşına getirmiştir. Ancak hangi hükümet gelirse gelsin çok uzun sümeyeceği ortaya çıkmıştır. Milan'ın durumu bile tehlikeye girmiş, bir ihtilal olmasından korkulmaya başlanmıştır¹⁰¹.

İspanya'nın St. Petersburg Büyükelçisi Nedmar da Sırbistan'ın korkunç bir anarşi içinde olduğunu ve Prens Milan'ın devrimcileri dizginlemekte yetersiz kaldığını, Karadağ Prensi Nikola'nın ise daha beter bir durumda olduğunu, iki prenslikteki savaş taraftarlarının neredeyse tutulamaz hale geldiğini bildirmiştir¹⁰². Milan, Sırp ve Avusturya gazetelerinin aleyhinde oluşundan dolayı selefi Mihail gibi bir suikasta uğramaktan korkmuştur. Halkın sevgisini kazanmak için kefil devletlerin bazı ayrıcalıklar sağlamasını arzu etmiştir. Ancak Milan ve müsteşarları savaş aleyhinde olsalar da, hükümetleri değiştirse de kaçınılmaz sona doğru yani bir savaşa sürükleneceklerdir. Milan, 1875 Kasım ayından itibaren Karadağ Prensi Nikola ile temasa geçecek ve Filip Hristiç'i Karadağ'a gönderecektir. Şubat - Mart 1876'da ise General Ranko Alimpiç gönderilecektir¹⁰³.

5. İsyanda Büyük Devletler ve İsyanın Uluslararası Bir Nitelik Kazanması

Dışarıdan destek alan ve gittikçe genişleyen Hersek İsyanı'nda büyük devletlerin tutumlarına bakacak olursak, Avusturya Macaristan kendisine yayılma alanı olarak Balkanları seçmişti (1859'da İtalya'da 1866'da Almanya'da uğradığı yenilgilerden sonra). Karadağ ve Sırbistan üzerinde himaye kurmak ve Bosna – Hersek'i topraklarına katmak Avusturya'nın hedefinin ilk aşamasıydı¹⁰⁴. Bosna-Hersek'in işgali daha 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren planlanmaktaydı. 1697, 1737 ve 1788-91 yılları arasındaki işgal girişimleri kısa süreli olmuş ve başarılı olunamamıştır¹⁰⁵. Avusturya tehlikesinin Sırbistan da farkında idi. Hatta Sırbistan'ın Karadağ'a gönderdiği Ranko Alimpiç de, Sırbistan ve Karadağ'ın beraber olup Avusturya ile sorunlarını barışçı şekilde halledilebileceğini söyleyen Prens Nikola'ya bunun mümkün olmadığını söylemiştir. Avusturya çıkarlarının Sırp çıkarlarına karşı olduğunu, Avusturya'nın kendi egemenliğindeki Sırları baskı altında tuttuğunu ve Antivari'den Orşova'ya kadar bölgeyi çevreleyip yutmaya çalıştığını belirtmiştir. O, Nikola'ya *biz hem Türklerden kurtulmaya çalışmalıyız hem de Avusturya'ya karşı korunmalıyız. Gerçek şudur ki, Sırbistan Türklerin kölesidir fakat Avusturya gelirse Sırbistan mezar olur. Kölenin bir ümidi vardır, ölen ise ümitsizdir* demiştir¹⁰⁶. Avusturya İmparatoru Francis Joseph hedeflerini gerçekleştirmek için Nisan-Mayıs 1875'te Dalmaçya gezisi yapmış ve bu gezi sırasında Karadağ Prensi ile Hersek'ten gelen Hristiyan heyetlerini kabul etmiştir. İmparator yeni topraklar fethetmeye istekli olsa da imparatorlukta Macarlar daha fazla Slavın imparatorluğa katılmasını istemiyorlardı. Buna karşı çıkanlardan biri de Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Julius Andrassy idi. O, daha fazla Balkan toprağını ilhak etmenin Slav nüfusunu güçlendireceğini düşünüyordu, Sırbistan'ın Bosna-Hersek'i ele geçirmesini ve Rusya'nın Balkanlarda nüfuzunun artmasını da istemiyordu. Büyük bir Slav devleti kurulması tehlikesinin ancak Osmanlı Devleti taraftarı bir politika izlenerek önlenilebileceği düşünüyordu. Almanya ise Avusturya ve Rusya'nın Balkanlarda çıkarlarının çatışmasından faydalanıp bu iki devletin kendisinin yardımına gerek duymasını istiyordu. Rusya'da ise Gorchakov, Rusya'nın enerjisinin barbar ve nankör Slavlara harcanmasından ise Boğazlarda yoğunlaşmasını istiyordu. Panslavist çabaların Avrupa dengesini alt üst ederek yeni sıkıntılara yol açacağına inanıyordu. İgnatiev

¹⁰¹ Özkan, *age*, s. 254.

¹⁰² Turan, *agm*, s. 652.

¹⁰³ Özkan, *age*, s. 254.

¹⁰⁴ Özkan, *age*, s. 255.

¹⁰⁵ Mehmet Yılmazata, *Savaşta Giden Yol*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul 2013, s. 50.

¹⁰⁶ Kemal Baltalı, "1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağ'la Yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler", *Belleiten*, C. L, S. 198, Aralık 1986, s. 845.

ise (1864-1877 yılları arasında İstanbul’da Rusya elçisi olarak görev yapmıştır) kendisini Panslavizme adanmıştı ve Balkan ayaklanmalarıyla Osmanlı Devleti’nin çökeceğini umut etmekteydi. Fransa, 1870 Sedan Savaşı’ndan sonra toparlanmaya çalışırken, bu üç devletin kendisini saf dışı bırakarak Doğu sorununu çözmesinden korkuyordu. İngiltere ise Hersek ayaklanmasını Osmanlı Devleti’nin bir iç sorunu olarak görmekte ve müdahale edilmemesini istemekteydi. Çünkü böyle bir müdahale Osmanlı Devleti’nin ayaklanmayı bastırmasını engelleyebilirdi.

Osmanlı Devleti isyanın başında önce kuvvet kullanmamış ve asilere nasihatçiler göndermiştir. Ancak bundan olumlu sonuç alınamamış ve büyük devletlerden de Sırbistan ve Karadağ’ın asilere yardımlarının durdurulmasını istemiştir. Avusturya, Almanya ve Rusya Hersek’teki yerel konsoloslarını ayaklanma bölgesine göndermeyi önermişlerdir. Osmanlı Devleti özel komiser olarak Server Paşa’yı görevlendirmiştir. Konsoloslar da Eylül’ün ilk haftası Mostar’a ulaşmıştır. İngiliz, Fransız ve Rus konsolosları Nevesin, Avusturya, Alman ve İtalyan konsolosları da Dalmaçya sınırındaki asilerle görüşeceklerdi¹⁰⁷. İngiliz Konsolos Holmes 12 Eylül 1875’te Fransız ve Rus meslektaşlarıyla birlikte Nevesinye’ye vardığını belirterek “*Nevesinye ovasındaki ve tüm Dalmaçya sınırı boyunca ve isyancıların geçtiği her yerdeki yıkım ve harabeyi görmek acıklıdır ve herhangi bir tatmin edici düzenlemeyi başka türlü olabileceğinden daha umutsuz hale getirmektedir*” demiştir¹⁰⁸. Vidovdan gazetesi ise bu konuda şunları yazmıştır:

“Asiler, Osmanlıları daha iyi tanır ve Hristiyanlar beş yüz seneden beri çektikleri zulüm ve esaretten kurtulmak için kanlarını dökmekte oldukları halde konsolos bunlara silah teslimi ve Server Paşa Hazretlerine şikâyet arz etmelerini ihtar ediyorlar. Acaba Server Paşa hazretleri Bosna ve Hersek’in hristiyanlarının görmekte oldukları mezalimden habersiz midir? Herkesin bildiği üzere Hristiyan ahali mahalli hükümet tarafından durmadan sıkıntıya uğratılmaktadır. Büyük sultanlar tarafından bir diğerini müteakip vuku bulan vaatler uygulanmadığı gibi sonradan çıkarılan hatt-ı hümayun dahi yok hükmünde tutulmakta olup Osmanlı ülkesinde ise gerekli ıslahat icrası mümkün olmadığından asiler ya istiklallerini temin veyahut tamamen esarete düşmek için savaşa devam edeceklerdir ve hristiyan ahali diplomasiye müracaat etmeyerek çalışmalıdır. Zira İtalya ve Almanya’yı kurtaran diplomasi olmayıp galibiyetin eminliği ve Allah’ın yardımına bağlıdır”¹⁰⁹.

Konsolosların çabası sonuçsuz kalmış ve asiler daha da şırmamıştır. Osmanlı Devleti ise 20 Eylül 1875 Fermanı, 2 Ekim 1875 İradesi ve 12 Aralık 1875 Fermanı’nı yayınlamıştır. 30 Aralık 1875’te ise Kont Andrassy’nin hazırladığı nota Babıali’ye bildirilmiştir. Hristiyanlara dini özgürlük verilmesi, iltizamın kaldırılması, çiftçilerin durumlarının düzeltilmesi, vergilerin yerel ihtiyaçlara harcanması, bu reformları denetlemek için Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşacak bir komisyon kurulması gibi maddelerden *vergilerin yerel ihtiyaçlara harcanması* maddesi dışındaki maddeleri Osmanlı Devleti 11 Şubat 1876’da kabul etmiştir. İki komisyon kurmuş ve Bosna’ya Haydar Efendi, Hersek’e ise Wassa Efendi’yi atamıştır. Ancak Bosna-Hersek’in hristiyanları reformların uygulanmasında Babıali’ye güvenmedikleri gibi asiler de reformlar büyük devletlerin gözetiminde yapılmadıkça gerçekleşmeyeceğini öne sürerek 28 Şubat 1876’da ayaklanmayı sürdürme kararı almışlardır¹¹⁰. Sonrasında ihtilal daha da tazelenmiş, genişlemiş ve gündün güne de şiddetlenmiştir. Ayaklanma bölgesindeki eşkıyanın çoğu Karadağlı ve Sırpardı¹¹¹. Bosna’da bulunan bir ecnebiye göre ise eşkıya 4.000 yerli, 16.000 Karadağlı ve 5.000 Sırp hayduttan ibaretti. Bu haydutlar meydan muharebesi şeklinde cesurca savaşmamış ve Osmanlı askerinin üzerine gitmesiyle Sırp ve Karadağ

¹⁰⁷ Özkan, *age*, s.255-258.

¹⁰⁸ Mill, *age*, s. 87.

¹⁰⁹ BOA, HR.TO. 515/65 10.11.1875.

¹¹⁰ Özkan, *age*, s. 259-261.

¹¹¹ Bekir Sıtkı Baykal, “Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi (1876)”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 6, S. 4, Eylül-Ekim 1948, s. 225-226.

sınırına kaçmışlardı¹¹². Ragusa'daki Avusturya konsolosu onlara silah sağlamaktaydı. Sir H. Elliot da Şubat 1876'da Lord Derby'ye yazdığı mektubunda İstanbul'da olanlarla ilgili "*Rus Konsololuğu isyancı şeflerin açık sığınağıdır, yazışmaları tüm projelerine ortak olan ve onlarla yakın ilişki içinde olan konsolosa gönderilir*" şeklinde bilgi vermiştir¹¹³. 1876'nın ilk aylarında Rusların isyancılara duyduğu sempati artarken İgnatiev'in Panslav eğilimi giderek güçlenmekte ve Panslavların hareketlerini yönlendirmekteydi¹¹⁴. Sırbistan'da ise karışıklıklar vardı. İspanya'nın İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada 3 Mart 1876 tarihli raporunda bu karışıklıkların Osmanlı Devleti açısından bazı sorunlar ortaya çıkarmasından çekindiğini ve bu haberlerin kaynağının Avusturya'nın Belgrad diplomatik temsilcisi olduğunu belirtmiştir¹¹⁵. Sırbistan'da Nisan ayında liberaller iş başına gelmiş ve Stevca Mihailoviç hükümet reisi, Yovan Ristiç de Dışişleri Bakanı olmuştur. Savaş taraftarı olan bu hükümetin iş başına gelişinden kısa bir süre sonra Türk-Sırp Savaşı patlak verecektir¹¹⁶.

Sonuç

1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı'ndan bir yıl önce çıkan 1875 Hersek İsyanı çıkacak olan savaşın işaretçisi olmuştur. Savaşa girmeden önce bir nevi savaşın ön hazırlığı yapılmıştır. Hızla silahlanan Sırbistan ve Karadağ gönüllü göndererek isyana gayri resmi destek vermişlerdir. İsyanın başından itibaren askeri hazırlıklara başlayan Sırbistan, hazırlıklarını tamamlamadan Osmanlı Devletine karşı harekete geçmemiştir. Uzun süre kamuoyunun ve halkının baskısına karşı koyan Prens Milan sonunda bu baskıya dayanamayıp yenik düşecektir.

¹¹² Sedat Bağrgan, *Osmanlı Basınında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2008, s. 26.

¹¹³ Mill, *age*, s. 173.

¹¹⁴ Musa Gümüş, "Osmanlı Devleti'nin Parçalanma Süreci ve Basının Yaklaşımı: 1875 Hersek İsyanı Örneği", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, 2020, s. 35.

¹¹⁵ Turan, *agm*, s. 663.

¹¹⁶ Özkan, *age*, s. 264.

Bibliyografya**1. Arşiv Belgeleri****Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri****The National Archives, War Office**

TNA, WO 106/1, s. 193, 194, 197, 201, 216, 219, 232, 236, 237, 247, 252.

The National Archives, Foreign Office

TNA, FO. 260/1.

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO)

HR.TO. 121/89 28.09.1875.

HR.TO. 121/119 12.10. 1875.

HR.TO. 121/156 07.11.1875.

HR.TO. 515/58 26.09.1875.

HR.TO. 515/65 10.11.1875.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

Y.EE. 10/21 1327.R.06 (27.04.1909)

Y.EE. 77/15 26.M.1293 (22.02.1876)

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), Ankara 1992.

British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Ottoman Empire: Revolt in the Balkans, 1875-1876, Part I, Series B, Vol. 2, General Ed. Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Ed. David Gillard, University Publications of Amerika, 1984.

Documents Diplomatiques Français (1871-1914), 1^{Re} SÉRIE (1871-1900), Tome Second (1^{Re} Juillet 1875-31 Decembre 1879), Libraire- éditeur: Alfred Costes-L'Europe Nouvelle, Paris, MCMXXX.

2. Araştırma ve Tetkik Eserler

ASLAN, Mahir, *Osmanlı'nın Balkanlar Bölgesinde Panislavist - Ortodoks Düşüncenin Oluşumunda Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin Rolü (1859-1878)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018.

AYDIN, Mithat, "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panislavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", *Belleten*, C. LXIX, S. 256, Aralık 2005.

AYDIN, Mithat, *Balkanlarda İsyân*, Yeditepe Yay., İstanbul 2005.

BAĞIRGAN, Sedat, *Osmanlı Basınında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2008.

BALTALI, Kemal, "1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağ'la Yaptığı Görüşmelere Dair Bazı Önemli Belgeler", *Belleten*, C. L, S. 198, Aralık 1986.

BALTALI, Kemal, "1875-1878 Balkan Buhranı", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. IX, S. 68-69, 1982.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi (1876)", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 6, S. 4, Eylül-Ekim 1948.

CASTELLAN, Georges, *Balkanların Tarihi*, çev. Ayşegül Yaraman Başbuğu, Milliyet Yay., İstanbul 1993.

- ÇOBAN, Sezer, *Bosna Gazetesi'ne Göre 1875 Hersek İsyanı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2022.
- DEMİROĞLU, Hasan, *Rusya'nın Balkan Siyaseti*, Selenge Yay., İstanbul 2022.
- Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar*, C.1, haz. Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- GLENNY, Misha, *Balkanlar 1804-1999*, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul 2001.
- GÖLEN, Zafer, "Osmanlı Yurdu Olan Bosna – Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar", *Belleten*, C. LXXIV, S. 270, Ağustos 2010.
- GÜMÜŞ, Musa, "Osmanlı Devleti'nin Parçalanma Süreci ve Basının Yaklaşımı: 1875 Hersek İsyanı Örneği", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, 2020.
- HAMPDEN, Charles Hobart, *Hobart Paşa'nın Anıları*, çev. Derin Türkömer, haz. Kansu Şarman, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.
- KAPICI, Özhan, *Osmanlı-Rus İlişkilerinde N. P. İgnatyev Dönemi ve Rusya'nın Osmanlı Siyaseti (1864-1877)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013.
- KARACORCEVİÇ, Kristina Oksenberg, *Kralyevska Dinastiya*, Belgrad 2015.
- LILA, Amina, *Osmanlı Bosna'sında İngiltere'nin Konsolosluk Faaliyetleri (1857-1878)*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021.
- MacKENZIE, David, *Serbs and Russians*, New York 1996.
- Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat-Tarihi Hakikatların Aynası*, Haz. İsmet Miroğlu, Berekat Yay., İstanbul 1983.
- MALCOLM, Noel, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, çev. Aşkım Karadağlı, İstanbul 1999.
- MILL, John, *Avrupa'da Osmanlılar*, Dorlion Yay., Eskişehir 2024.
- NUZA, Fehmi, "1293 (1877/78) Osmanlı - Rus Seferi", *Türk Kültürü*, S.179, 1977.
- ÖZDEM, Ali Gökçen, *Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2012.
- ÖZKAN, Ayşe, "Sırbistan'ın Bosna – Hersek Üzerindeki Emelleri ve Faaliyetleri (1878-1908)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, Nisan 2016.
- ÖZKAN, Ayşe, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı*, IQ Yay., İstanbul 2011.
- SARI, Pelin Hülya, *İstanbul Gazetelerine Göre Balkanlar (1875-1878)*, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Burdur 2023.
- SEDES, Halil, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar*, Başlangıç I. Kısım, 2. Baskı, İstanbul 1946.
- TRIFUNOVSKA, Snejana, *Yugoslavia Through Documents From its Creation to its Dissolution*, Martinus Nijhoff Publishers, 1994.
- TURAN, Tufan, "İspanya Elçilik Raporlarında 1875 Hersek İsyanı", *Belleten*, C. LXXXII, S. 294, 2018.
- UYGUR, Fatma, "93 Harbi'ne Giden Buhanlı Dönemin Bazı Siyasi Olaylarının Fransız Büyükelçilik Yazışmalarına Yansımaları", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 60, S. 2, 2020.
- YILMAZATA, Mehmet, *Savaşa Giden Yol*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul 2013.